

**О. І. Шкуратов, В. А. Чудовська,
А. В. Вдовиченко**

**ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ
ГОСПОДАРСТВО:
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ
ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ**

Монографія

Київ
2015

УДК 502.33:631.147

ББК 40.1:65.32

О-64

Рецензенти:

Ульянченко О.В. – член-кореспондент НААН, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва;

Скрипчук П.М. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування;

Моклячук Л.І. – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач відділу екотоксикології Інституту агроекології і природокористування НААН.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту агроекології і природокористування НААН
(протокол № 13 від 15 грудня 2014 р.)*

Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В.
О-64 **Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку:** Монографія. – К.: ТОВ «ДІА», 2015. – 248 с.

ISBN 978-617-7015-27-6

У монографії досліджено теоретико-методичні основи еколого-економічних передумов розвитку органічного сільського господарства. Проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку органічного сільського господарства в Україні. Запропоновано шляхи підвищення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано напрями формування системи еколого-економічних імперативів розвитку органічного сільського господарства, які мають стати орієнтиром для державної влади та місцевого самоврядування під час розроблення програм розвитку органічного землеробства.

Монографія розрахована на фахівців у галузі економіки сільського господарства, державних службовців, керівників, землекористувачів, а також вчених, викладачів, студентів.

УДК 502.33:631.147

ББК 40.1:65.32

ISBN 978-617-7015-27-6

© Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В., 2015
© ДІА, 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Вступ	7
Розділ 1. Концептуальні засади розвитку органічного сільського господарства	10
1.1. Сутність органічного сільського господарства	10
1.2. Концептуальні положення розвитку органічного сільського господарства.....	16
1.3. Світовий досвід ведення та державної підтримки органічного сільського господарства	27
Розділ 2. Теоретико-методичні основи еколого-економічних передумов розвитку органічного сільського господарства	46
2.1. Теоретичні засади еколого-економічного забезпечення розвитку органічного сільського господарства	46
2.2. Інституціональне середовище виробництва органічної сільськогосподарської продукції.....	51
2.3. Методичні основи оцінки еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції.....	66
Розділ 3. Еколого-економічний аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку органічного сільського господарства в Україні... 82	
3.1. Аналітична оцінка розвитку органічного сільського господарства в Україні.....	82
3.2. Еколого-економічна характеристика та особливості виробництва органічної сільськогосподарської продукції	99
3.3. Аналіз факторів впливу на розвиток органічного сільського господарства.....	113

Розділ 4. Шляхи підвищення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції	131
4.1. Науково-методичні підходи до оптимізації структури виробництва органічної сільськогосподарської продукції	131
4.2. Удосконалення системи ціноутворення при виробництві органічної сільськогосподарської продукції	140
4.3. Державне стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції	156
Розділ 5. Формування системи еколого-економічних імперативів розвитку органічного сільського господарства	172
5.1. Стратегія розвитку органічного сільського господарства в Україні	172
5.2. Формування організаційно-економічного механізму розвитку органічного сільського господарства.....	181
5.3. Сертифікація та маркування при виробництві органічної сільськогосподарської продукції	187
5.4. Особливості оцінки земель у процесі організації органічного сільського господарства.....	200
Висновки	207
Список використаних джерел	212
Додатки	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК	Агропромисловий комплекс
ВНП	Валовий національний продукт
ВРХ	Велика рогата худоба
ГМО	Генетично модифіковані організми
ЕМ	Ефективні мікроорганізми
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄС	Європейський Союз
КМУ	Кабінет Міністрів України
МАР	Міжнародна асоціація розвитку
МБРР	Міжнародний банк реконструкції та розвитку
Мінагрополітики України	Міністерство аграрної політики та продовольства України
МФК	Міжнародна фінансова корпорація
НААН	Національна академія аграрних наук України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПП	Приватне підприємство
СОТ	Світова організація торгівлі
СТОВ	Сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю
США	Сполучені Штати Америки
ТОВ	Товариство з обмеженою відповідальністю
ТМ	Торгова марка
CFIA	Canadian Food Inspection Agency (Канадське інспекційне агентство харчових продуктів)

COROS	Common Objectives and Requirements of Organic Standards (загальні цілі та вимоги органічних стандартів)
ETKO	Ekolojik Tarim Kontrol Organizasyonu (Організація управління екологічного сільського господарства)
FAO	Food and Agriculture Organization (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН)
FiBL	Forschungsinstitut für biologischen landbau (Науково-дослідний інститут органічного сільського господарства)
IFOAM	International Federation of Organic Agriculture Movements (Міжнародна Федерація органічних сільськогосподарських рухів)
IMO	International Maritime Organization (Інститут ринкової екології)
ISO	International Organization for Standardization (Міжнародна організація зі стандартизації)
LISA	Low Input Sustainable Agriculture (маловитратне стале землеробство)
NOP	National Organic Program (Національна органічна програма США)
OFC	Organic Federation of Canada (Органічна федерація Канади)
TACIS	Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States (Програма технічного сприяння Союзу Незалежних Держав)
USAID	United States Agency for International Development (Агентство США з міжнародного розвитку)
USDA	United States Department of Agriculture (Міністерство сільського господарства США)
WHO	World Health Organization (Всесвітня організація охорони здоров'я)

ВСТУП

Спрямування аграрної політики на підтримку вітчизняного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції і поліпшення добробуту населення є основою економічного розвитку та процвітання держави. Проте інтенсивний розвиток аграрного виробництва негативно впливає на навколишнє природне середовище. Екологічна ситуація останніми роками погіршилася настільки, що відтепер саме від неї залежатиме як економічний стан господарюючих суб'єктів, так і забезпечення населення якісним продовольством, а саме – продовольча безпека країни. Тому однією з найважливіших складових економічної безпеки України є забезпечення еколого-економічної складової в аграрному секторі економіки України.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки ступінь продовольчої та екологічної безпеки істотно обумовлено альтернативними технологіями в галузі сільського господарства та збереженням природних ресурсів агросфери. Нині серед таких систем найбільший розвиток отримало органічне сільське господарство, що практикується на комерційному рівні в багатьох країнах світу. Проте, попри вживання державою та суб'єктами господарювання певних заходів, органічне сільське господарство й ринок органічної сільськогосподарської продукції досі залишаються недостатньо розвинутими. Існуюча ситуація в цій сфері потребує наукового обґрунтування еколого-економічних механізмів розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції та дослідження конкретних показників, що відображають вплив різних факторів на цей процес.

Наукова і прикладна проблематика розвитку органічного сільського господарства постійно перебувала в полі зору багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Важливу роль у формуванні теорети-

чних концепцій органічного сільського господарства відіграли наукові праці М. Гжибовської, М. Грунда, Х. Вільєр, Є. Ковальова, А. Лічмана, Г. Нідера, М. Окади, С. Пілярського, П. Проктора, А. Подолинського, М. Полонського, Ж. Родейла, Р. Штайнера та інших вчених.

Проблеми формування вітчизняного ринку органічної продукції розглядалися у роботах В.І. Артиша, Н.В. Бородачевої, Т.О. Зайчук, М.І. Кобеця, Є.В. Милованова. Організаційно-технологічні особливості впровадження виробництва органічної продукції в сільському господарстві подано в працях С.С. Антонця, А.С. Антонєць, Л.І. Моклячук, В.М. Писаренка, М.К. Шикуюли, В.О. Шлапака. Еколого-економічні основи розвитку органічного та екобезпечного сільськогосподарського виробництва висвітлювали у своїх працях О.М. Бородіна, Н.М. Головченко, О.І. Гуторов, Н.В. Зіновчук, Т.О. Зінчук, О.В. Ковальова, О.І. Корніцька, Т.І. Пізняк, Б.О. Сидорук та ін.

Визнаючи внесок науковців і практиків у розробку питань розвитку органічного сільського господарства та формування ринку органічної продукції, слід наголосити, що низка проблем недостатньо досліджені і потребують подальшого опрацювання. Зокрема, розроблення еколого-економічних та організаційних засад розвитку, обґрунтування еколого-економічної ефективності, доцільності впровадження й державної підтримки виробництва органічної продукції сільськогосподарських підприємств.

Науково-методичне забезпечення оцінки та організації органічного сільського господарства повинно розглядатися в контексті дотримання еколого-економічних імперативів розвитку виробництва та підвищення ефективності використання природних ресурсів, що дає змогу забезпечити задоволення суспільних потреб та дотримання вимог екологічної безпеки.

Недостатньо вивчені питання еколого-економічного забезпечення ведення органічного сільського господарства, зокрема обґрунтування переходу до органічного землеробства, оцінки економічної ефективності виробництва, інституціонального середовища в цій сфері. Відкритим залишається питання ціноутворення при виробництві органічної сільськогосподарської продукції. Недостатньо результативний механізм державного впливу на процеси роз-

витку ринку органічної продукції внаслідок нечіткого розуміння ролі органів влади в цьому секторі аграрної економіки.

Необхідність вирішення наведених проблемних питань теоретичного і практичного значення органічного сільського господарства в аграрному секторі економіки визначають актуальність даного дослідження.

Робота виконана під загальною науковою редакцією О.І. Шкуратова. Підрозділи 5.1, 5.4 виконані О.І. Шкуратовим; підрозділ 1.1, розділи 2 та 3, підрозділи 4.2, 4.3, 5.2 В.А. Чудовською; підрозділи 1.3, 5.3 – А.В. Вдовиченком; підрозділи 1.2, 4.1 – О.І. Шкуратовим та В.А. Чудовською. Автори висловлюють щирю подяку рецензентам за надані поради та рекомендації.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Сутність органічного сільського господарства

Зі зростанням ролі органічного сільського господарства і розширенням його використання як інструменту управління природо-користуванням підсилювалася й увага до теоретичних питань цього явища. Однак певні теоретичні аспекти органічного сільського господарства ще недостатньо розроблені. Насамперед, ні у світовій, ні у вітчизняній практиці немає єдиного визначення власне поняття органічного сільського господарства, що ускладнює його нормативно-правове забезпечення та методичний супровід.

Аналіз літературних джерел дає підставу стверджувати, що існують не тільки різні підходи до трактування сутності органічного сільського господарства, а й відстежується ототожнення різних за своєю суттю систем, таких як землеробство, виробництво та господарство, що вважаємо нераціональним та неточним. Хоча наведені дефініції і є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, вважаємо їх ототожнення помилковим, проте воно прийнятне, оскільки сільське господарство включає в себе як землеробство, так і виробництво. Тому пропонуємо розмежовувати такі поняття як «органічне виробництво», «органічне землеробство», «органічне сільське господарство».

Як самостійний напрям органічне сільське господарство започатковано з 1940-х років у США та Європі на противагу залежності від синтетичних добрив та засобів захисту рослин. Жером Ірвін Родейл (Jerome Irving Rodale), засновник журналу «Органічне фермерство і садівництво» (Organic Farming and Gardening, 1942, США), – один із перших, хто популяризував сам термін, акцентую-

чи увагу на тому, що органічні продукти найкорисніші для здоров'я [198].

Дійсно, більшість українських вчених поняття «органічне сільське господарство» асоціюють з «органічним землеробством» або з «виробництвом органічної сільськогосподарської продукції». Зокрема, Т.О. Чайка визначає органічне сільське господарство як багатофункціональну агроекологічну модель виробництва органічної сільськогосподарської продукції з певними цілями, принципами і методами, що ґрунтується на ретельному менеджменті (плануванні й управлінні) агроекосистем [158, с. 18]. В.І. Артиш трактує органічне сільське господарство як модель виробництва натуральної продукції з оздоровчими властивостями, що ґрунтується на використанні біологічних та агротехнічних методів господарювання за встановленими правилами у визначених зонах [5]. Для більшості вчених цей термін означає сільськогосподарську практику, що має певні обмеження, заборони та вимоги, а саме: заборону на використання синтетичних добрив, пестицидів, ГМО, вимогу мінімального обробітку ґрунту тощо. Крім того, деякі науковці підкреслюють важливість та доцільність урахування окремих складових елементів виробничого процесу. Зокрема, Є. Ковальова акцентує на тому, що органічне виробництво має здійснюватися на радіоактивно незабруднених ділянках без застосування антибіотиків, барвників та будь-яких інших неприродних (штучних) домішок [94, с. 54]. Н. Бородачова зазначає, що при виробництві органічної продукції має забезпечуватися дотримання екологічних вимог протягом усього агропродовольчого ланцюга «виробництво – переробка – реалізація» [23, с. 59].

Н.М. Головченко розкриває зміст поняття «органічне сільське господарство» в аспекті реалізації основних засад багатофункціональності сільського господарства, що дає змогу врахувати не лише технологічні та управлінські обмеження у виробництві сільськогосподарської продукції, а й передбачити формування системи безпеки продовольства на підставі екологічно та економічно виправданого і соціально справедливого впливу на живу природу для гарантування якості життя прийдешніх поколінь [44].

Більш точно, на нашу думку, визначення дає М.І. Кобець. Він розглядає органічне сільське господарство як систему сільськогосподарського менеджменту агросистем, що ґрунтується на максима-

льному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних та інших заходів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції і сировини [93, с. 8]. В. Вовк визначає органічне сільське господарство як практичну реалізацію загальної концепції сталого розвитку в агровиробничій сфері, задовольняючи потреби сьогодення, не ставлячи при цьому під загрозу потреби майбутніх поколінь [31, с. 3].

Іншою причиною наявності відмінних визначень органічного сільського господарства є неоднакове його трактування різними мовами. Так, у Франції та Італії аналогом нашого «органічний» є «biologique» та «biologica», у Польщі та Швеції використовуються терміни «ekologicznej» та «ekologisk» відповідно, в Англії – «organic», що є найбільш еквівалентним до дефініції вживаної в українській термінології.

Ще однією причиною відсутності єдиного загальноприйнятого визначення органічного сільського господарства виступає різне правове забезпечення в різних країнах, оскільки внаслідок розбіжностей у законодавстві немає однакового тлумачення цього поняття (Додаток А). Усі наведені визначення мають спільні технологічні аспекти, але при цьому відмінності полягають у тому, що акцент робиться або безпосередньо на процесі виробництва, або на управлінні ним.

В Україні законодавство, яке регулює правові, економічні та соціальні основи ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції, вимоги щодо вирощування, перероблення, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції і сировини, а також охорони здоров'я населення та збереження навколишнього середовища тільки починає формуватися. Першими кроками держави щодо сприяння становленню та розвитку руху органічного виробництва сільськогосподарської продукції була розробка проекту Закону України «Про органічне виробництво» від 21.02.2008 р. [134], згідно з яким органічне виробництво визначалося як «діяльність операторів, що застосовують принципи, правила та методи органічного виробництва на всіх етапах його виробництва, які дають змогу виготовляти натуральні продукти з оздоровчими властивостями, а також зберігати та відновлювати природні ресурси в процесі виробничої діяльності».

Вважаємо таке трактування досить вузьким та дещо недоцільним, оскільки органічне виробництво визначається як діяльність операторів, а не як господарська діяльність чи певна виробнича система господарювання, що недостатньо точно відображає це поняття та не відтворює всієї його мети і сутності.

Більш ґрунтовно та повно, порівняно з попереднім проектом Закону, розглядається органічне виробництво в проекті Закону України «Про органічне виробництво» від 21.04.2011 р. [136, с. 38], а саме – як «цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів та для використання на нехарчові цілі, метою якої є отримання органічної продукції на всіх її стадіях виробництва і яка враховує вимоги щодо вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції, спрямована на поліпшення основних показників стану здоров'я населення, охорони довкілля, на забезпечення раціонального використання і відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів». Проте цей Закон було відхилено Президентом України, оскільки він не забезпечував системного вирішення всього комплексу питань у сфері органічного виробництва, не відповідав Конституції та ряду Законів України, врегульовуючи здебільшого питання розподілу повноважень між органами виконавчої влади у відповідній сфері.

У проекті Закону України «Про засади органічного виробництва» (2012 р.) [102, с. 74] органічне виробництво трактується як «цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів (сировини) та інших видів продукції, метою якої є отримання органічної продукції (сировини) на всіх стадіях її виробництва і яка враховує вимоги щодо вирощування та введення в обіг органічної продукції (сировини), спрямована на поліпшення основних показників стану здоров'я населення, охорону навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання і відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів», що вважаємо найбільш прийнятним та раціональним з усіх наведених трактувань.

У Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013 р.) [65] поняття органічне виробництво взагалі не вживається, використовується термін «виробництво органічної продукції», який трактується як «виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з ви-

рощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (виращування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів».

Подальше розроблення законодавства щодо органічного сільськогосподарського виробництва зумовлене реальною необхідністю, оскільки цей напрям господарювання набуває в країні щодалі більшого масштабу і продовжує розвиватися, позаяк Україна за своїми природно-кліматичним та ґрунтовим потенціалом має унікальну можливість посісти одне з перших місць серед виробників органічної продукції.

Переважна більшість міжнародних організацій, що сприяють розвитку органічного сільського господарства, також розуміють його як виробничу систему або управління виробництва. Так, Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA пропонує таке визначення цьому поняттю: «Органічне сільське господарство – це система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальному використанні неприродних (штучних) сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, що відроджують, підтримують та поліпшують екологічну збалансованість» [216].

Згідно з Кодексом Аліментаріусу [203]: «Органічне сільське господарство є цілісною системою управління виробництвом, яка підтримує у відповідному стані агроєкосистему, включаючи біологічну різноманітність, біологічні цикли та біологічну активність ґрунту». Це система, що спирається на практику управління, а не на використання зовнішніх сільськогосподарських ресурсів, беручи до уваги, що конкретні регіональні умови потребують власних, адаптованих до свого регіону, систем. Усе це супроводжується застосуванням, де це можливо, агрономічних, біологічних і механічних методів, на противагу використанню синтетичних матеріалів, щоб забезпечити функціонування усередині системи.

За визначенням Міжнародної федерації рухів органічного сільського господарства (IFOAM): «Органічне сільське господарство –

виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей» [205]. Це залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, коли не використовуються шкідливі ресурси, які можуть чинити несприятливі наслідки. Згідно з правилами ведення органічного сільського господарства, воно має ґрунтуватися на таких принципах: здоров'я (органічне сільське господарство повинно підтримувати й поліпшувати оздоровлення ґрунту, рослин, тварин, людини та планети як єдиного й неподільного цілого); екології (органічне сільське господарство повинне ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працювати, співіснувати з ними й підтримувати їх); справедливості (органічне сільське господарство повинне будуватися на відносинах, що гарантують справедливість із урахуванням загального стану навколишнього природного середовища й життєвих можливостей); турботи (управління органічним сільським господарством повинне мати запобіжний і відповідальний характер і бути орієнтованим на захист здоров'я та добробуту нинішніх, майбутніх поколінь і навколишнього природного середовища).

Таким чином, органічне сільське господарство – це жива й динамічна система, що реагує на внутрішні та зовнішні потреби і умови. Ті, хто використовує методи органічного сільського господарства, можуть поліпшити його ефективність і підвищити продуктивність, але при цьому здоров'я і благополуччя людини не повинні піддаватися ризику.

Зважаючи на розглянуті пояснення і визначення терміна «органічне сільське господарство», слід зауважити, що всі вони сходяться на тому, що це система, яка спирається на управління виробництвом. Проте сільське господарство – це є не тільки виробнича система, а й спосіб життя сільського населення в певних умовах навколишнього природного середовища, що становить агроекосистему. Це система, що враховує потенційний згубний вплив на довкілля і людину таких синтетичних добавок, як мінеральні добрива та пестициди, генетично модифіковані організми тощо. Всі ці методи підлягають зміні в органічному сільському господарстві особливими методами, які зберігають і підвищують родючість ґрунту, запобігають розмноженню шкідників і зростанню захворювань.

Органічне сільське господарство надає можливість у перспективі узгодити і гармонізувати екологічні, економічні та соціальні цілі

в аграрному секторі економіки. Зокрема, до переваг виробництва органічної сільськогосподарської продукції можна віднести: мінімізацію негативного впливу на довкілля; незалежність від мінеральних добрив і пестицидів та їх виробників і як наслідок – зменшення енергоємності національної економіки; створення додаткових робочих місць у сільській місцевості, перспектив для фермерських господарств; виробництво корисних, біологічно повноцінних та екологічно безпечних продуктів харчування.

Отже, органічне сільське господарство є системою, яка спирається на управління агроекосистемами, а не лише сільськогосподарським виробництвом. Тобто, окрім управління виробництвом, у систему органічного сільського господарства також входить реалізація комплексу заходів, що безпосередньо забезпечують це виробництво з метою досягнення економічного, екологічного та соціального ефекту.

Таким чином, враховуючи проведенні дослідження, органічне сільське господарство за своєю суттю можна визначити як цілісну систему управління агроекосистемами, що включає оцінку потенційних екологічних і соціальних ризиків та встановлює порядок взаємовідносин економічних суб'єктів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції. При цьому концепція органічного сільського господарства полягає в тому, щоб якомога точніше повторити «виробництво» в природних агроекосистемах, спираючись на екологічні процеси, біорізноманіття та, адаптовано до економічних умов, поєднати в собі традиції, інновації і досягнення науки на благо навколишнього природного середовища та поліпшення якості життя всіх учасників.

1.2. Концептуальні положення розвитку органічного сільського господарства

Загальноприйнятими концептуальними положеннями економічного розвитку є взаємодія трудових ресурсів, штучно створених засобів виробництва та природних ресурсів. Проте, тривалий час економічна наука не брала до уваги екологічних наслідків економічного розвитку у вигляді зниження якості довкілля та погіршення стану здоров'я людей. Закони ринкової економіки трактувалися як такі, що потребують обов'язкового отримання прибутку, який слугував

основним критерієм ефективності виробництва. Екологічні результати виробничої діяльності ігнорувалися і не враховувалися при визначенні економічних показників жодним підприємством або галуззю. Такий підхід до виробництва призводить до появи низки екологічних проблем.

Необхідність розроблення теоретичних основ економічних відносин, що складаються в процесі взаємодії між суспільством і природою, а також методів регулювання раціонального природокористування, привели до появи такої науки, як економіка природокористування, яка виникла на основі неокласичної економічної теорії і теорії суспільного добробуту.

Теорія суспільного добробуту є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення. В основу цієї теорії покладено вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до нормативної економіки, бо істинність цього поняття важко перевірити емпіричними методами. Головна проблема – вивчити критерії добробуту та визначити, хто має приймати рішення, що впливають на добробут.

А. Пігу [125, 126] у праці «Економічна теорія добробуту» (1932 р.) вперше використав поняття показників суспільного (економічного) добробуту. У поняття індивідуального добробуту він увів показники якості життя – умови довкілля, відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Він вважав, що оптимум добробуту є можливим лише при державному втручанні в механізм використання природних ресурсів і розподілу доходів (оскільки вирівнювання доходів максимізує суму корисності в суспільстві) й підкреслював, що економічний добробут жодною мірою не є рівнозначним загальному добробуту, оскільки він не містить таких елементів, як навколишнє середовище, взаємовідносини між людьми, місце в суспільстві, житлові умови, громадський порядок. А. Пігу першим дослідив проблему витрат, пов'язаних із зовнішніми ефектами. Він показав, що із забрудненням зростають екстернальні витрати. Для підприємця найважливіша мета – мінімізація своїх приватних витрат для збільшення прибутку. І простий шлях тут – економія на природоохоронних витратах. Виникаючі в цьому випадку забруднювальні речовини не вра-

ховуються самим підприємцем і, відповідно, витрати на їх усунення не відбиваються в собівартості. В цьому випадку суспільство, окремі підприємці, люди так далі і будуть вимушені витратити свої додаткові кошти на ліквідацію виникаючих збитків. Таким чином, загальні соціальні витрати і витрати на виробництво продукції складатимуться з індивідуальних і екстернальних витрат, оцінених у вартісній формі.

А. Маршалл [106] пов'язував суспільний добробут з механізмом розподілу ресурсів і дійшов висновку, що рівновага попиту й пропозиції на ринку означає максимізацію загальної вигоди, яку отримують покупці й продавці. Економічний добробут вимірюється за допомогою надлишку споживача, тобто суми, яку споживачі готові заплатити за товар за мінусом суми, яку вони дійсно платять.

Отже, представники економічної теорії суспільного добробуту як окремої наукової течії акцентують увагу на дослідженні питань оптимального розподілу обмежених природно-ресурсних благ, заснованого на дотриманні правила соціальної справедливості, узгодженні індивідуальних і суспільних інтересів, обґрунтуванні економічної доцільності прийняття альтернативних рішень в умовах, коли безсилим виявляється ринковий механізм.

Сучасна економічна думка пропонує нові підходи до визначення показників для оцінювання суспільного добробуту, які поєднують економічні, соціальні, політичні, екологічні, культурні та інші фактори. З урахуванням цих обставин, подальший розвиток суспільного виробництва потребує обов'язкового обліку екологічних принципів і чинників. Необхідно шукати нові напрями раціонального природокористування, пов'язані з підтримкою важливих для життєдіяльності людини і виробництва стандартних умов, усуненням можливості виснаження земельних, водних, лісових та інших ресурсів.

Вагомий вплив на навколишнє природне середовище мають технології сільськогосподарського виробництва. За роки інтенсивного виробництва сільськогосподарської продукції в світі створилася загроза забруднення навколишнього природного середовища та харчових продуктів. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в Україні призвела до низки негативних наслідків. Хімізація і меліорація часто супроводжувалися порушенням норм застосування цих засобів та проводилися з недостатнім урахуванням при-

родних процесів. Такий спосіб ведення сільськогосподарського виробництва призвів не тільки до несприятливих екологічних наслідків, а й до істотного зниження економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції через зростання цін на засоби хімізації.

Екологічна ситуація, яка була зумовлена інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, вимагала пошуку альтернативних технологій сільськогосподарського виробництва, що були б спрямовані на поліпшення структури та відтворення природної родючості ґрунтів, виробництво екологічно безпечних продуктів харчування та покращення стану довкілля. Серед таких видів сільськогосподарського виробництва розрізняють:

- біодинамічне сільськогосподарське виробництво (Biodynamic Agriculture);
- біоінтенсивне міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming);
- екологічне виробництво (Ecological Farming);
- ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies);
- маловитратне стале землеробство (LISA – Low Input Sustainable Agriculture);
- органічне виробництво (Organic Farming) тощо.

Процес розвитку альтернативного сільського господарства у світі було розпочато в 20-х роках XIX ст. Р. Штейнером (Австрія) шляхом розроблення концепції «біодинамічного сільськогосподарського виробництва», згідно з якою людина має жити в гармонії з довкіллям, відчуваючи себе часткою Всесвіту та підтримуючи природний баланс у веденні господарювання [228]. У біодинамічному виробництві широко використовуються біодинамічні препарати та забезпечується підвищення родючості ґрунтів за рахунок тваринних добрив, компостів. При веденні біодинамічного виробництва враховується вплив космічних факторів на розвиток рослинного організму та приділяється значна увага дотриманню календарних строків сівби [18, с. 21–25].

Екологічне сільськогосподарське виробництво передбачає суворе обмеження застосування пестицидів і гнучке відношення до використання органічних та природних мінеральних добрив (дозволяються їх водорозчинні форми, але з урахуванням механічного складу ґрунту та інших умов) [150, с. 14]. Значна увага приділяється-

ся дотриманню сівозмін, які мають забезпечувати збереження природної родючості ґрунтів. Обробіток ґрунту мінімізований, він полягає в спушунанні, безвідвальній оранці та дискуванні. Боротьба з бур'янами проводиться головним чином механічними й біологічними методами. Деяке збільшення засмічення посівів в екологічному виробництві вважають навіть позитивним явищем, оскільки воно знижує ерозію ґрунту [20, с. 6–8].

Біоінтенсивне міні-землеробство застосовують зазвичай у Європі. Прихильники цього виду господарювання вбачають необхідним створення системи ведення господарства, яка забезпечувала б біологічну активність ґрунтів та живих організмів. Біоінтенсивне міні-землеробство допускає застосування в обмежених кількостях хімічних пестицидів і мінеральних добрив, передбачаючи можливість використання пестицидів для підтримки високих та сталих урожаїв без зниження якості отримуваної продукції. Іноді вищезазначені види сільськогосподарського виробництва об'єднують під назвою біологічне сільськогосподарське виробництво [33, с. 17–18].

Біологічне виробництво як самостійний вид альтернативного сільськогосподарського виробництва було запропоноване Лемер-Буше (Франція) [87, с. 53]. За такого виду господарювання використовуються лише органічні добрива та окремі нетоксичні препарати (ефірні олії, порошки з водоростей, скельних порід та настої з деяких рослин), сірчані і мідні препарати в плодівництві й виноградарстві, застосування сівозмін з ощадливим режимом насичення одними культурами і застосуванням сидератів. При біологічному виробництві рекомендовані рослинні інсектициди (піретрум, ротенон, нікотин) [60, с. 112–117].

Окремим видом альтернативного сільськогосподарського виробництва є природне господарювання, започатковане М. Фукуока, М. Окада (Японія), які вважали, що в процесі такого виробництва мають використовуватися прості, стабільні і доступні методи та засоби ведення господарства, що не порушують біологічної рівноваги в природі та є екологічно безпечними. Родючість ґрунту за природного виду господарювання має підтримуватися шляхом використання компостів та застосування мікробіологічних добрив [105, с. 23–24]. Такий вид господарювання характеризується широким застосуванням ефективних мікроорганізмів (ЕМ).

ЕМ-технології (ефективні мікроорганізми) використовуються як засіб для оздоровлення ґрунту та підвищення його продуктивності. Вперше зазначений вид господарювання культивувався в Японії Теруо Хіга. Ефективні мікроорганізми включають близько 80 видів мікроорганізмів, що належать до 5 сімей (молочнокислі бактерії, фотосинтезуючі бактерії, дріжджі, актиноміцети, гриби) та 9 родів (*Streptomyces albus*, *Zactobacillus plantarum*, *Propionibacterium freudenreichii*, *Streptococcus lactis*, *Streptococcus faecalis*, *Aspergillus oryzae*, *Mucor hiemalis*, *Saccharomyces cerivisiae*, *Candida utilis*) [9, с. 73–74]. ЕМ-технології засновані на використанні змішаних культур корисних мікроорганізмів, що існують у природних умовах. Будучи осередками росту для швидкого розмноження корисної мікрофлори в ґрунті, вони сприяють посиленому росту рослин і тварин. Внесені ефективні мікроорганізми стабілізують біологічні процеси і сприяють підвищенню родючості ґрунту й росту рослин без глибокої оранки, додаткових прополок, поливу та вживання хімічних добрив [97, с. 52–53]. У свою чергу, на такому ґрунті вирощують здорові та якісні зелені корми, які після додавання ЕМ-препаратів (виготовлених на основі ефективних мікроорганізмів) перетворюються на високоякісні й легкозасвоювані.

Маловитратне стале землеробство передбачає використання системи агротехнічних прийомів, що ґрунтується на двох основних принципах: створення у верхньому шарі ґрунту сприятливих умов для проростання насіння та розвитку рослин на початкових етапах вегетації; формування структури нижніх шарів ґрунту, що максимально забезпечить реалізацію його потенціалу для розвитку кореневої системи рослин та формування гарантованого врожаю [121, с. 54–56]. У його основі – відмова від інтенсивного механічного оброблення землі і застосування прямого посіву зі збереженням на поверхні ґрунту поживних залишків за технологією No-Till (не орати).

Серед видів альтернативного сільського господарства виділяють також органо-біологічний, теоретичні основи якого розроблені Х. Міллером (Швейцарія), Г. Рушом (Австрія) [123, с. 211]. Концептуальною основою органо-біологічного виду господарювання є положення, що сільськогосподарське виробництво має нагадувати природну екосистему та ґрунтуватись на принципах балансу поживних речовин. Першою відмітною ознакою цього виду господарю-

вання є заміна хімічних добрив на органічні, які отримують шляхом утилізації органічних відходів, хоча іноді застосовуються деякі повільно діючі мінеральні добрива (томасшлак, калімагнезію, базальтовий пил) [148, с. 67–68]. Іншою ознакою, що вирізняє органікобіологічне сільськогосподарське виробництво, є обробіток ґрунту без перевертання пласта, завдяки чому в ньому використовуються мікробіологічні процеси. Для знищення бур'янів застосовують механічні й термічні засоби [154, с. 14].

Органічне виробництво з'явилося як один з видів альтернативного сільського господарства в першій половині ХХ ст. У Великобританії після закінчення Другої світової війни виник рух «Soil Association» на чолі з А. Говардом, що підтримував ідеї стосовно повернення ґрунтам природної родючості шляхом використання органічних добрив [19, с. 31]. Приблизно в той самий період Є. Бальфур порівнювала органічні й традиційні методи господарювання [32, с. 26]. Зокрема, якщо порівнювати технологічні особливості органічного й традиційного виробництва сільськогосподарської продукції сьогодні, то можна спостерігати значні відмінності в способах та методах ведення господарювання (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняння технологічних особливостей органічного і традиційного виробництва сільськогосподарської продукції

Технологічні складові	Види господарювання	
	Органічне	Традиційне
Сівозміна	Має бути 20–25% культур, які відновлюють ґрунт та накопичують поживні речовини: соя, горох, люпин, вівсяно-горохова суміш, вика, еспарцет, а також багаторічні бобові трави (люцерна, конюшина). Частка зернових культур у структурі зернових площ – не менше ніж 50%	Польова (зернові культури, картопля і технічні культури з кормовими), кормова (просапні, трав'яно-пропашні, зернопропашні і плодозмінні; використовуються багаторічні трави тривалого використання), спеціальна (овочеві, овочекормові, ґрунтозахисні; використовуються овочеві культури, багаторічні трави), кукурудза – кукурудзяно-соеві боби – кукурудза

Технологічні складові	Види господарювання	
	Органічне	Традиційне
Практика обробітку	<p>Найліпше застосовувати поверхневий (безполицевий) обробіток ґрунту на глибину 4–6 см.</p> <p>Застосування широкозахватних важких дискових борін, плоскорізів, культиваторів, які дають змогу обробляти ґрунти на глибину 5–6 см без перевертання пласта.</p> <p>В осінній період основний обробіток ґрунту проводиться без оранки</p>	<p>Оранка з обертанням скиби; безполицевий (без обертання скиби за рахунок глибокого рихлення і збереження подрібнених рослинних решток на поверхні поля); мінімальний (розпушування на глибину близько 8 см, вирівнювання і часткове перемішування оброблюваного шару і залишення наявних рослинних решток; нульовий – сівба в необроблений ґрунт</p>
Використання добрив	Використання органічних речовин (гною, компосту, органічних залишків)	Використання хімічних добрив, генетично модифікованих організмів, пестицидів, регуляторів росту тощо
Рівень забруднення території господарства	Заборона здійснення господарювання в зонах із різними рівнями забруднення довкілля та забезпечення ізоляції від забруднених територій природними бар'єрами	Здійснення господарювання на будь-яких територіях, придатних для ведення сільського господарства, незалежно від рівня забруднення довкілля
Умови утримання тварин	Утримання, що відповідає природним умовам існування тварин	Стійлове утримання
Боротьба з хворобами та шкідниками	Використання різноманітних взаємозалежних форм життя, а також селекції культур, сівозмін, сидератів, регулювання зрошування, обробітку ґрунту, використання біологічних препаратів тощо	Традиційне застосування хімічних засобів захисту, отрутохімкатів, стимуляторів росту рослин, антибіотиків, кормових добавок для тварин тощо

Джерело: узагальнено автором за [1, 6, 26, 34, 37].

Аналізуючи табл. 1.1, можна зробити висновок, що технологічні аспекти ведення органічного виробництва сприяють відновленню природної родючості ґрунтів, підвищенню якості сільськогосподарських угідь, зменшенню шкідливих викидів, скороченню застосування штучних засобів хімізації та витрат невідновлюваних енергетичних ресурсів, чим забезпечують позитивний вплив на навколишнє природне середовище й екологічну ситуацію в країні. Тому відзначається об'єктивна необхідність розвитку та впровадження органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

Продовжуючи аналіз виникнення та впровадження методів і способів органічного виробництва, варто зазначити, що подальшому його розвитку сприяла Міжнародна Федерація органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM), створена в 1972 р. у Версалі (Франція), яка нині об'єднує понад 700 учасників із 108 країн світу [211]. Метою IFOAM є поширення екологічно, соціально та економічно обґрунтованих систем господарювання, заснованих на принципах органічного сільськогосподарського виробництва, які передбачають підтримку і поліпшення стану ґрунтів шляхом використання органічних добрив без використання хімічних засобів, пестицидів, регуляторів росту тощо та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарського виробництва з навколишнім природним середовищем.

На підставі проведених теоретичних досліджень та аналізу чинників сталого розвитку еколого-економічних систем сільського господарства та продовольчої безпеки автором виявлено такі процеси і визначено їхній взаємозв'язок, що забезпечує одночасно екологічну і продовольчу безпеку за допомогою екологізації виробництва, серед яких слід зазначити такі (рис. 1.1):

– впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, що дозволяють раціонально використовувати природні ресурси і вирішувати проблему виробництва вітчизняної сировини (розвиток на підприємствах власної кормової бази; вирощування культур, найбільш пристосованих до конкретного агроландшафту з урахуванням еколого-економічних умов регіону, спираючись на вимоги ринку);

- освоєння сільськогосподарськими підприємствами органічного виробництва з метою отримання безпечної і фізіологічно повноцінної продукції високої якості з власної сировини;
- формування вітчизняного продовольчого ринку шляхом диверсифікації сільськогосподарського виробництва, за допомогою розвитку органічного виробництва і переробки продукції з місцевої сировини;
- державне регулювання розвитку органічного сільського господарства: створення нормативно-правової бази, розроблення державних і регіональних програм розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Рис. 1.1. Елементи забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в контексті сталого розвитку органічного сільського господарства

Джерело: авторська розробка.

Поява на вітчизняному аграрному ринку великих спеціалізованих підприємств, приватних малих виробництв, а також зарубіжних фірм дає можливість використовувати для розвитку органічного виробництва найбільший у світі сільськогосподарський потенціал нашої країни. У сучасних умовах, враховуючи ситуацію, що склалася, в сільському господарстві країни, ринок органічних продуктів харчування, за нашим переконанням, може стати одним з перспективних напрямів у розвитку сільського господарства і споживчого ринку в Україні. Значне скорочення застосування засобів хімізації через економічні проблеми, що виникли під час переходу країни до ринкової економіки, відбилося на екологічній ситуації сільськогосподарського виробництва. Це дає можливість вітчизняному сільському господарству скоротити перехідний період до органічного виробництва (період конверсії) і зажадає менше часу – переважно до 3 років, тоді як у Європейських країнах цей період триває 5–7 років [140, с. 118].

Для того щоб Україна могла стати повноправним учасником міжнародного ринку органічних продуктів, вітчизняним товаровиробникам, передусім, необхідно підвищувати свою конкурентоспроможність. Сучасний рівень конкуренції на вітчизняному агропродовольчому ринку невисокий. Конкурентні переваги недостатньо розвинуті в якісному відношенні. Переваги віддаються дешевшим видам продукції, тому імпордне продовольство займає значну частку на українському ринку. Головною проблемою, на нашу думку, яку необхідно вирішувати в галузях рослинництва і тваринництва для збереження і розширення своїх позицій на ринках, залишається забезпечення зростання конкурентоспроможності продукції як за рахунок зниження витрат виробництва, так і за рахунок підвищення якості виготовленої продукції й освоєння її нових видів.

Впровадження науково обґрунтованих ресурсозберігаючих технологій на основі їх екологізації дасть можливість знизити витрати виробництва і поліпшити якість продукції, що, в свою чергу, дозволить підвищити показники конкурентоспроможності вітчизняних сільгоспвиробників, приведе до заміщення імпорту продовольства і підвищення якості довілля.

Зараз є всі підстави говорити про те, що в Україні формується культура споживання органічних продуктів, і, отже, з'явився потенціал для розвитку – цього сегмента агропродовольчого ринку. Але

на це знадобиться час і, передусім, на подолання стереотипів до підходів організації виробництва і освоєння альтернативних технологій [183, с. 164]. Перехід сільськогосподарських підприємств на органічне виробництво в сучасних умовах розвитку вітчизняного АПК зажадає виконання ними певних вимог і відповідної організації виробництва, для чого потрібна розробка науково обґрунтованої стратегії розвитку органічного сільськогосподарського виробництва і організаційно-економічного механізму її реалізації в різних аграрних формуваннях.

Таким чином, вирішення проблеми надійного забезпечення країни основними продуктами харчування за рахунок вітчизняного виробництва потребує переходу від високовитратних технологій до ресурсозберігаючих систем ведення галузей АПК, заснованих на екологізації виробництва, при їх певному стимулюванні; вдосконалення територіального розподілу праці між АПК регіонів; розвитку регульованого державою продовольчого ринку. При цьому в методах державного регулювання продовольчого ринку повинні переважати заходи, спрямовані на здійснення цінової та інвестиційної політики, пільгового оподаткування і кредитування. З усього викладеного можна зробити висновок, що Україна має необхідні умови для розвитку органічного сільського господарства і, крім того, має ряд конкурентних переваг порівнянно із зарубіжними країнами, що дає їй можливість у найближчому майбутньому увійти до числа експортерів органічної продукції на міжнародному ринку.

Держава повинна бути зацікавлена в розвитку екологічного аудиту, створенні відповідних нормативно-правових основ його функціонування, тому що він дає змогу без додаткових бюджетних витрат підвищити ефективність управління охороною навколишнього середовища та використання природних ресурсів.

1.3. Світовий досвід ведення та державної підтримки органічного сільського господарства

Розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції відіграє важливу роль для ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій та забезпечення зайнятості населення. У ряді зарубіжних країн виробництво органічної продукції розвивається близько 40 років, чому сприяють дер-

жавні органи влади, прямо чи опосередковано підтримуючи виробників такої продукції.

Україна перебуває на початковому етапі розвитку органічного сектора (хоча уже в 2013 р. вітчизняний ринок органічної продукції сягнув 12,2 млн євро) та потребує врахування міжнародного досвіду задля формування власного ефективного механізму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції. З цією метою доцільно проаналізувати досвід країн-членів Європейського Союзу, країн з розвинутою економікою (США, Швейцарія), а також країн, позиції яких на ринку органічної продукції дуже схожі до вітчизняних (наприклад, Туреччина чи Молдова), та, на основі розглянутого, запропонувати відповідні заходи й інструменти впливу, застосування яких сприятиме розвитку органічного сектора в Україні.

Світовий ринок споживання органічних продуктів становить близько 64 млрд дол. США (на 170 % більше порівняно з 2001 р.) та має стійку тенденцію до зростання. Згідно з останніми даними Науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), 164 країни світу займаються виробництвом органічної сільськогосподарської продукції на площі понад 37,5 млн га, включаючи землі перехідного періоду. Налічується понад 1,9 млн виробників органічної продукції. До країн з найбільшою площею органічних сільгоспземель відносять Австралію (12 млн га), Аргентину (3,6 млн га), США (2,2 млн га), Китай (1,9 млн га) та Іспанія (1,6 млн га) (табл. 1.2). Регіони з найбільшими площами органічних сільськогосподарських земель – це Океанія (12,2 млн га, або 32 % світових органічних земель) та Європа (11,2 млн га – 30 %), за ними слідує Латинська Америка (6,8 млн га), Азія (3,2 млн га), Північна Америка (3 млн га) та Африка (1,1 млн га) [234].

Окрім органічних сільськогосподарських угідь, виділяють органічні несільськогосподарські землі (понад 31 млн га), серед яких найбільше площ для вирощування дикоросів та аквакультура, ліси й пасовища несільськогосподарських угідь. Тобто загалом у світі налічується 69 млн га органічних сільськогосподарських угідь та несільськогосподарських територій (рис. 1.2).

В Європі найбільші площі органічних сільськогосподарських земель знаходяться в Іспанії (1,6 млн га), Італії (1,2 млн га) та Німеччині (1 млн га). Найбільше органічних ферм розташовано в Ту-

реччині (57 259), Італії (43 852), Іспанії (30 462) та Польщі (25 944) [196; 223].

Таблиця 1.2

Країни світу з найбільшою площею, зайнятою під виробництвом органічної сільськогосподарської продукції (2012 р.)

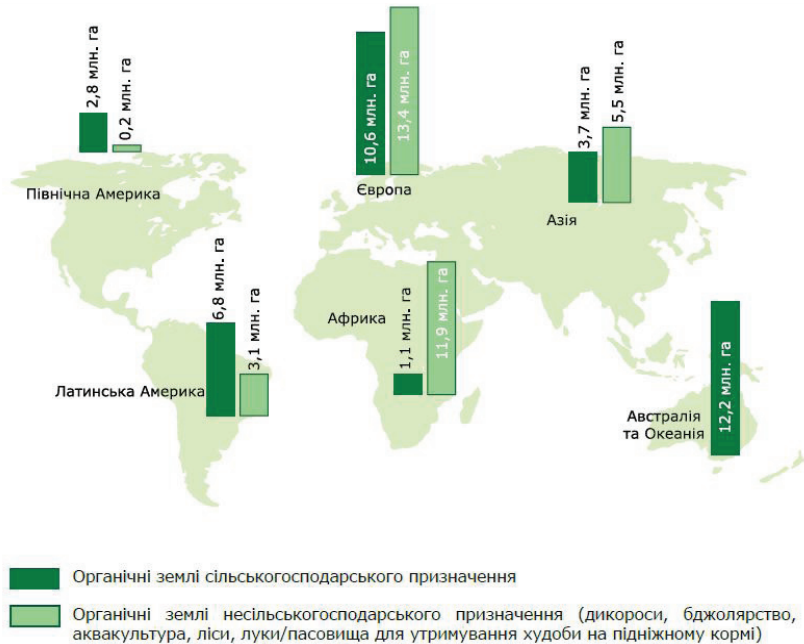
Країна	Площа, зайнята під виробництвом органічної сільгосппродукції, га	Країна	Площа, зайнята під виробництвом органічної сільгосппродукції, га
Австралія	12 001 724	Канада	833 883
Аргентина	3 637 466	Бразилія	705 233
США	2 178 471	Польща	661 956
Китай	1 900 000	Великобританія	590 009
Іспанія	1 593 197	Австрія	533 230
Італія	1 167 362	Туреччина	523 627
Німеччина	1 034 355	Індія	500 000
Франція	1 032 941	Чехія	488 658
Уругвай	930 965	Мексика	487 393

Джерело: [109; 233; 234].

Середній розмір органічних господарств значно відрізняється залежно від країни Європи. Багато центрально- та східноєвропейських країн мають органічні ферми із загальною площею угідь до кількох тисяч гектарів в одному господарстві (наприклад, Україна та Молдова), які, як правило, сфокусовані на ринкові сільгоспкультури орних земель або спеціальні культури (наприклад, лікарські трави чи ароматичні рослини).

Варто зазначити, що розвиток органічного сектора істотно залежить від державної підтримки, основою якої в більшості країн світу є надання субсидій. Наприклад, у більшості країн-членів ЄС субсидування здійснюється в розрахунку на один гектар земельної площі залежно від призначення сільськогосподарських земель (табл. 1.3). У Нідерландах, наприклад, уже не застосовують державне стимулювання в розрахунку на гектар площі, надаючи перевагу стимулюванню попиту на органічну продукцію. На розмір субсидій також впливає наявність перехідного періоду, протягом якого вони, зазвичай, і надаються. В окремих країнах (наприклад, Чехія) обсяги

державної підтримки залишаються незмінними як при виробництві сертифікованої органічної сільгосппродукції, так і протягом періоду конверсії.

Рис. 1.2. Органічні сільськогосподарські землі та інші органічні землі станом на 2011 р.

Джерело: [109].

Як видно з табл. 1.3, однією з країн-лідерів з обсягів виробництва та споживання органічної сільськогосподарської продукції є Сполучені Штати Америки, де таким видом господарювання займаються понад 70 років. Однак на продовольчому ринку органічна продукція стала основним трендом на початку 1990-х років. У 1990 р. США ухвалили Акт про виробництво органічних харчових продуктів (Organic Foods Production Act, OFPA) для регулювання виробництва та переробки органічної продукції шляхом визначення відповідних вимог. Відтоді обсяги виробництва такої продукції щорічно зростають більше, ніж на 20 %.

Таблиця 1.3

**Виробництво органічної сільськогосподарської продукції в
окремих країнах світу у 2012 р.**

Кількість виробників	Площа земель, задіяних у виробництві органічної продукції, га	Частка органічної с.-г. продукції у загальному споживанні, %	Надання державної підтримки
США (перша згадка – кінець 1940-х рр.) Міністерства сільського господарства Сполучених Штатів Америки			
Близько 10 тис.	Понад 3,5 млн	Понад 4	Залежно від штату та наявності перехідного періоду (від 20 дол./га)
Німеччина (перша згадка – 1924 р.) Федеральне Міністерство продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів Німеччини; Федеральне агентство сільського господарства і продовольства Німеччини тощо			
Понад 23 тис.	Понад 1 млн	Понад 3,8	Субсидії (на 1 га) – від 170 до 750 євро (залежно від призначення с.-г. земель)
Франція (перша згадка – 1959 р.) Французьке державне агентство розвитку та просування органічного сільського господарства «Агенція Біо»; Національний інститут походження та якості – уповноважений орган влади тощо			
Близько 25 тис.	Понад 1 млн	Майже 3	Субсидії (на 1 га) – від 80 до 900 євро (залежно від призначення с.-г. земель)
Польща (перша згадка – 1931 р.) Міністерства сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі; Інспекція сільського господарства та якості харчових продуктів			
Близько 25 тис.	Понад 600 тис.	Немає даних	Субсидії (на 1 га) – від 66,6 до 394,5 євро (залежно від призначення с.-г. земель)
Туреччина (перша згадка – середина 1980-х рр.) Міністерство продовольства, сільського господарства та тваринництва Туреччини			
Близько 44 тис.	Майже 500 тис.	Немає даних	Субсидії (на 1 га) – 75 євро

Кількість виробників	Площа земель, задіяних у виробництві органічної продукції, га	Частка органічної с.-г. продукції у загальному споживанні, %	Надання державної підтримки
Чехія (перша згадка – 1989 р.) Міністерство сільського господарства Чеської Республіки			
Майже 4 тис.	Майже 500 тис.	Немає даних	Субсидії (на 1 га) – від 71 до 849 євро (залежно від призначення с.-г. земель)
Швейцарія (перша згадка – 1940-і рр.) Федеральне відомство сільського господарства Швейцарії			
Понад 6 тис.	Понад 123 тис.	Понад 6	Субсидії (на 1 га) – від 162 до 970 євро (залежно від призначення с.-г. земель)
Нідерланди (перша згадка – 1926 р.) Міністерство економіки Нідерландів			
Близько 2 тис.	Близько 60 тис.	Понад 2	Субсидія – до 650 євро на рік на 1 господарство (цільова допомога для часткового відшкодування витрат на сертифікацію та інспектування)
Молдова (перша згадка – 1990-і рр.) Міністерство сільського господарства та харчової промисловості Молдови			
Майже 200	Понад 22 тис.	Немає даних	Субсидії (на 1 га) – 40 євро протягом 1-го року переходу на органічне виробництво; 24 євро – протягом 2-го року

Джерело: систематизовано за [109; 197; 210; 211; 217; 220; 223; 226; 233; 234].

Сільськогосподарський білл США 2008 р. (дію його було продовжено в 2013 р.) надав безпрецедентну підтримку для діяльності у сфері органічного сільського господарства. Положеннями Сільськогосподарського біллу 2008 року були підтримані кілька органічних сільськогосподарських ініціатив у сільському господарстві:

Ініціатива з дослідження та дорадчої роботи в органічному сільському господарстві (Organic Research and Extension Initiative, OREI), Ініціатива з даних органічного сільського господарства (Organic Data Initiative), яка розширює збирання та аналіз економічної інформації; Національна органічна програма (National Organic Program), яка регулює органічні стандарти та сертифікацію; Національна програма органічної сертифікації розподілу витрат (National Organic Certification Cost-Share Program), яка повертає кошти на сертифікацію через відшкодування та Програма заохочення збереження навколишнього середовища (Environmental Quality Incentive Program, EQIP) [212; 216; 220; 225; 235].

Нині загальна площа земель, зайнятих під виробництво органічної продукції, становить 3,6 млн га (в т. ч. 2 млн га сільськогосподарських орних земель та 1,6 млн га луків/природних пасовищ), що становить 0,6 % усієї площі сільськогосподарських земель. Наприкінці 2012 р., у США було сертифіковано 17 750 виробників та переробників органічної продукції, більшість із яких розташовані на західному узбережжі США, в Новій Англії та на півночі Середнього Сходу США. Найбільшим за кількістю сертифікованих виробників штатом є Каліфорнія (1898 господарств) [212; 225].

Для надання сертифікаційних та інспекційних послуг Служба збуту сільськогосподарської продукції Міністерства сільського господарства США, яке є федеральним уповноваженим органом влади, що регулює органічний сектор, акредитувала 100 контролюючих органів, які здійснюють сертифікацію двох типів: для виробників та переробних і збутових організацій [220; 232].

У 2009 р. було підписано Угоду про еквівалентність між США та Канадою, яка дає змогу здійснювати безперешкодний рух сертифікованої органічної продукції між обома країнами та сприяє постійному зростанню цього ринку в Північній Америці. У 2012 р. було підписано таку угоду між США та ЄС.

У Європейському Союзі з країн-лідерів на ринку органічної продукції варто виділити Німеччину, яка виступає одним з найбільших імпортерів такої продукції (зокрема, органічних зернових, молока, овочів та фруктів, а також продуктів, що не можуть бути вирощені на території країни, – кава, рис тощо) та Францію, на території якої в 1980-х роках було розташовано 40 % усіх органічних площ Європи. Однак у 1990-х роках через відсутність державної

підтримки, розрізнену та слаборозвинуту систему переробки і збуту Франція втратила позицію лідера.

У 1997 р. Міністерство сільського господарства Франції запровадило Багаторічний план розвитку і просування органічного сільського господарства, згідно з яким було відновлено надання фінансової підтримки при переході агропідприємств на засади органічного виробництва. На початку 2000-х років розвиток органічного ринку все ще був повільним, проте протягом 2008–2009 рр. площа земель, зайнятих під виробництвом органічної сільськогосподарської продукції, суттєво зросла, внаслідок чого Франція стала однією з країн з найвищим темпом зростання такого ринку в ЄС [213].

За даними Агенції Біо (Французького державного агентства розвитку та просування органічного сільського господарства), з 2005 до 2011 р. обсяг продажів органічної сільгосппродукції зріс більше, ніж удвічі (з 1,6 до 3,7 млрд євро). З 2009 р. головними каналами збуту такої продукції стали мережі супермаркетів, становлячи 45 % загального обсягу продажів органічних продуктів [213; 223].

Завдяки регіональній структурі сільськогосподарської політики у Франції в різних регіонах запроваджуються різні заходи та види державної підтримки, але в рамках певних параметрів, визначених на національному рівні. Так, існують певні обмеження щодо максимальних сум субсидій на одне агропідприємство, які також різняться залежно від регіону (від 7600 до 30 400 євро на рік). У деяких регіонах Франції також можна отримати субсидії для компенсації витрат на сертифікацію й інспектування, розмір яких також залежить від регіону. Наприклад, у регіоні Ельзас 80 % коштів виплачується протягом перших 2-х років, в подальшому право на підтримку мають тільки малі сільгосппідприємства з оборотом, меншим ніж 30 000 євро [109; 196; 197; 206; 213; 236]. Однак, незважаючи на те, що розміри допомоги різняться залежно від регіону, деякі загальні цифри наведено у табл. 1.4.

У доповнення до субсидій виробники органічної сільськогосподарської продукції можуть також звертатися за податковим кредитом, проте його не можна отримати одночасно з виплатами на підтримку ведення органічного виробництва. Доступними є податкові кредити в сумі 2500 євро на одне агропідприємство на рік та додатково 400 євро на один гектар, але не більше ніж 4 тис. євро на господарство за рік [109; 213].

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції у Франції

Призначення сільськогосподарських земель	Субсидії при переході на виробництво органічної с.-г. продукції, євро/га	Субсидії на ведення виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га
Луки/пасовища	100	80–151
Орні с.-г. землі	200	100–151
Площі під однорічні овочі/лікарські трави	350–900	150–600
Площі під фруктові сади	100–900	590–900
Площі під виноградники	350	150–600

Джерело: [109; 211; 213; 234].

Німеччина, як і Франція, починаючи з 1989 р., підтримувала перехід сільськогосподарських підприємств на засади органічного виробництва з використанням державних коштів. З 1994 р. Німеччина виконувала агроекологічні програми, які включали підтримку розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції, а вже з 2007 р. ці програми співфінансувалися Європейським сільськогосподарським фондом для розвитку сільських територій. Так, у 2011 р. на виробництво органічної сільгосппродукції було отримано близько 143 млн євро з державних фондів країни. Фінансова підтримка цих програм, як правило, забезпечувалась і федеральним урядом, і федеральними землями у співвідношенні 60:40, не враховуючи співфінансування ЄС. Під час перехідного періоду та періоду подальшого ведення органічного сільського господарства діють різні ставки державної підтримки (табл. 1.5).

Кожна федеральна земля розробила власну програму підтримки виробництва органічної продукції та має можливість збільшувати розміри виплат, зазначені в табл. 1.5, на суму до 20 % або зменшувати їх на суму до 30 %. Додатково у більшості федеральних земель органічні господарства можуть отримати право на допомогу в розмірі до 530 євро на агропідприємство, щоб відшкодувати витрати на сертифікацію [199; 207; 217].

Крім прямих субсидій, федеральні та регіональні органи державної влади надають фінансову підтримку на розвиток виробничозбутових ланцюгів. Також щороку Федеральне Міністерство продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів Німеччини вручає нагороду сільгоспвиробникам за просування органічного виду господарювання шляхом відзначення інноваційних підходів у певних галузях з метою заохочення виробників традиційної продукції до переходу на засади органічного виробництва. Загальний призовий фонд цієї нагороди становить 22 500 євро.

Таблиця 1.5

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції у Німеччині

Призначення сільськогосподарських земель	Субсидії на початковому етапі впровадження методів виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га	Субсидії на ведення виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га
Площі для вирощування овочів	480 (575)	300 (350)
Орні землі	210 (220)	170 (180)
Луки/пасовища	210 (220)	170 (180)
Площі під багаторічними культурами чи посадковим матеріалом	900 (950)	720 (750)

Джерело: [109; 199; 217; 234].

Завдяки відповідній державній підтримці та зростаючому попиту Німеччина посідає друге місце на світовому рівні (поступаючись лише США) за обсягами ринку органічної продукції та перше – на території ЄС. Так, обсяг продажів такої продукції в загальному обороті харчових продуктів країни зріс із 1,48 млрд євро в 1997 р. до близько 7 млрд євро у 2012 р., що становить 3,8 % загального ринку харчових продуктів [206; 207; 234].

Ще однією країною ЄС зі значними обсягами виробництва органічної сільськогосподарської продукції є Польща, яка демонструє один з найшвидших темпів збільшення площ, зайнятих під органічним сільським господарством (серед країн Європи). Так, порівня-

но з 2000 р. площа органічних земель (з 22 000 га) зросла більш, ніж у 20 разів. Із загальної площі відповідних сільськогосподарських угідь 45 % займають багаторічні луки/пасовища, 37 % – сільськогосподарські орні культури, 16 % – багаторічні культури (фруктові сади). Основними органічними культурами є зернові (понад 77 тис. га), зелені кормові культури із сільськогосподарських орних земель та багаторічні культури (горіхові, ягідникові та фруктові насадження) [206; 223; 226].

Державна підтримка органічного сектора здійснюється з двох джерел: з національного бюджету – підтримка наукових досліджень в органічному сільському господарстві; компенсація витрат на інспектування й сертифікацію, а також на дорадчі послуги; підтримка через агроекологічні заходи, просування та поширення інформації, участь фермерів у схемах якості харчових продуктів. Така допомога поєднує національне фінансування через План розвитку сільських територій та фінансування Другої частини Спільної сільськогосподарської політики ЄС.

Окремі суми фінансової державної підтримки в розрахунку на один гектар залежно від призначення сільськогосподарських земель наведено в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції в Польщі

Призначення сільськогосподарських земель	Субсидії при переході на виробництво органічної с.-г. продукції, євро/га	Субсидії на ведення виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га
Луки/пасовища	84,5	66,6
Орні землі	215,2	202,4
Площі під овочівництво	397	333
Площі під лікарські трави	294,6	269
Площі під фруктове садівництво та ягідники	461,1	394,5
Площі під інше садівництво та ягідники	204,9	165,5

Джерело: [109; 223; 226; 234].

Ще однією країною Європейського Союзу, де надається істотна державна підтримка органічному сектору, є Чехія. У 1990 р. в країні розпочалося надання перших субсидій у розрахунку на гектар земельної площі, що стало початком швидкого розвитку органічного виду господарювання. Навіть тимчасова відміна в 1992 р. цільових субсидій на виробництво органічної сільськогосподарської продукції не привела до скорочення кількості органічних господарств. Субсидування було відновлено в 1998 р. [210; 223]. Відтоді площа, зайнята під виробництво органічної продукції, постійно розширюється (особливо площі багаторічних луків/пасовищ у гірській місцевості, які становлять близько 90 % усіх органічних земель країни).

У Чехії кожні 5 років впроваджується План дій для розвитку органічного сільського господарства, який розробляється Робочою групою, призначеною Міністерством сільського господарства Чехії. Більшість поставлених цілей у попередньому плані (з 2004 до 2010 р.) було виконано, зокрема досягнуто 10 %-ої частки площ, зайнятих під виробництвом органічної продукції в загальному обсязі сільськогосподарських земель [210].

Другий план дій Чеської Республіки щодо розвитку органічного сільського господарства на період з 2011 до 2015 р. поставив за мету досягнення частки площ, зайнятих під виробництво органічної продукції уже на рівні 15 % загальної площі сільгоспугідь (20 % орних земель); збільшення частки вітчизняної органічної продукції на ринку до 60 % та досягнення 3 % частки ринку такої продукції від усіх харчових продуктів, спожитих у країні. Інші цілі спрямовані на проведення досліджень та поліпшення рівня знань і професіоналізації у сфері органічного сільського господарства [109; 210; 234].

Країною, яка відрізняється від більшості країн Європейського Союзу відсутністю спеціальних субсидій для виробників органічної сільськогосподарської продукції, є Нідерланди. Країна змінила свою політику підтримки органічного сектора на користь розвитку попиту, пересвідчившись, що лише стимулювання виробництва швидко приводить до перевищення пропозиції над попитом та падіння цін і доходів. Так, з 2005 р. не надається державна підтримка, пов'язана з сумою фінансування на 1 га (як в інших країнах ЄС). Головний акцент, як зазначалося вище, робиться на заохоченні по-

питу та підвищенні рівня знань і впровадженні інновацій. Єдиною можливою існуючою субсидією для виробників органічної сільгосппродукції є цільова допомога, що надається з метою часткового відшкодування витрат на сертифікацію та інспектування. Проте органічні сільгоспвиробники мають доступ до спеціальних пільг щодо оподаткування та фінансування, підтримуваних урядом (у т. ч. «зелені» позики з нижчою ставкою кредитування) [223; 230; 234].

Цей підхід дав позитивні результати, надаючи органічному ринку країни більшого професіоналізму. Наприклад, у 2012 р. ринок голландського органічного сектора становив 2 млн євро, включно з експортом (50 %), споживання зросло майже на 40 % (порівняно з 2006 р.). Було сертифіковано майже 2000 агропідприємств та налічувалося 1700 компаній, які займаються переробкою органічної продукції, забезпечуючи тим самим 10 000 робочих місць [206; 230; 233].

Однією з країн світу, на розвиток органічного сектора якої варто звернути увагу, є Швейцарія, оскільки вона належить до країн з найбільшим рівнем споживання органічних продуктів на душу населення. Так, у 2012 р. органічні продукти становили 6,3 % усіх харчових продуктів та напоїв Швейцарії. Споживання на душу населення становило 230 швейцарських франків. Прямий збут органічної продукції (магазини на сільгоспідприємствах, вуличні ринки тощо) також істотно зріс (на 9,8 % порівняно з попереднім 2011 р.). Обсяг прямих продажів досяг понад 100 млн швейцарських франків, або 5,5 % усього швейцарського органічного ринку [206; 209; 234].

Головним фактором успіху органічного сектора є інвестиції швейцарських торговельних організацій у розвиток органічного ринку. Дві мережі супермаркетів «Кооп» та «Мігрос» започаткували власні органічні програми. У той час, як програма «Натураплан» мережі «Кооп» продає органічні продукти під власною торговельною маркою та торговельною маркою Біо Свісс (координаційна організація, заснована в 1981 р. асоціаціями органічних фермерів Швейцарії), супермаркет «Мігрос» просуває своє власне органічне маркування [109; 208; 209; 216].

У країні головну роль у формуванні політики в сфері органічного сільського господарства відіграють активні організації органіч-

них фермерів, тоді як держава відіграє більше другорядну роль, про що свідчить той факт, що в Швейцарії ніколи не існувало офіційного національного плану дій щодо розвитку органічного сектора. Однак на сьогодні уряд країни фінансує близько 6,2 млн швейцарських франків на рік для проведення досліджень в органічному сільському господарстві, в т. ч. для FiBL та державних установ. Крім того, виробництво органічної сільськогосподарської продукції підтримується частково ціновою надбавкою на ринку та державною підтримкою, яка передбачає прямі виплати з розрахунку на 1 га (табл. 1.7) [109; 209; 211].

Таблиця 1.7

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції в Швейцарії

Призначення сільськогосподарських земель	Виплати на ведення виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га
Площі під спеціальні культури (лікарські трави, овочі тощо)	970
Площі під сільськогосподарські культури, що не є спеціальними (зернові, олійні тощо)	647
Луки/пасовища	162

Джерело: [109; 209].

Згідно з вимогами Положення про органічне сільське господарство, в Швейцарії державну підтримку отримують лише агропідприємства, що повністю перейшли на виробництво органічної сільськогосподарської продукції та в яких не ведеться паралельне традиційне виробництво. Гнучке застосування правила паралельного існування органічного та традиційного сільськогосподарського виробництва можливе лише для виноробства та вирощування фруктів [209].

Необхідно зосередити увагу на розвитку органічного сектора в Туреччині та Молдові, адже ці країни за своїми природно-кліматичними умовами подібні до України, володіючи на власних територіях родючими ґрунтами.

У Туреччині сертифіковані органічні землі та землі перехідного

періоду становлять лише 1,8 % загальної площі сільськогосподарських угідь країни, проте виробництво органічної продукції ведеться в усіх регіонах.

Як і в Україні, на початкових етапах розвитку органічного сектора в Туреччині не було національного законодавства у цій сфері. У 1994 р. Національна Асамблея Туреччини ухвалила перший закон «Про виробництво, переробку та збут продуктів рослинного та тваринного походження, що вироблені методами органічного сільськогосподарства» (який було узгоджено з органічною Постановою ЄС 2092/91), відповідно до якого Міністерство сільськогосподарства та розвитку сільських територій Туреччини стало уповноваженим органом влади з питань органічного виробництва. У 2004 р. почав діяти новий закон «Про принципи та впровадження органічного сільськогосподарства», який узгодив турецьке законодавство з останніми органічними стандартами ЄС стосовно виробництва та переробки продукції рослинництва й тваринництва [196; 197; 206; 234].

У Туреччині діють чотири офіційні комітети, які залучено до роботи в органічному сільському господарстві: Комітет органічного сільськогосподарства Міністерства сільськогосподарства та розвитку сільських територій; Національний комітет з питань управління в органічному сільському господарстві; Національний торговельний комітет органічного сільськогосподарства; Національний комітет з питань досліджень і проектів в органічному сільському господарстві [109; 208; 234].

Існує кілька державних програм, які підтримують виробництво органічної сільськогосподарської продукції, включаючи Програму підтримки прямих доходів, згідно з якою виплати здійснюються в розрахунку на 1 га і становлять 75 євро та проект «Поширення знань про органічне сільське господарство» (що фінансується з державного бюджету). Крім того, з 2004 р. Сільськогосподарський банк Туреччини надає пільгові кредити (з відсотком, зниженим на 60 %) для всіх органічних агровиробників [109; 206; 234].

Як зазначалося вище, Молдова, як і Україна, є переважно аграрною країною з кліматичними умовами та ґрунтами (чорноземи становлять 75 % загальної площі земель сільськогосподарського призначення країни), сприятливими для розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

З 1990 р. органічний сектор майже не розвивався, лише починаючи з 2000 р., коли уряд затвердив Національну концепцію розвитку органічного сільського господарства та План дій з її реалізації, відбулося поступове зростання обсягів ринку органічної продукції. Прийняття в 2005 р. національного закону про органічне сільське господарство № 115/205 сприяло збільшенню площі органічних сільськогосподарських земель зі 168 га у 2001 р. до 10 000 га у 2006 р. (включаючи землі перехідного періоду). Наприкінці 2011 р. органічне сільське господарство займало площу 22 102 га, з них 73 % – сільськогосподарські орні землі та 24 % – органічні фруктові сади та виноградники [109; 206; 211; 215; 236].

Стратегічним фактором у розвитку органічного сектора є активна діяльність у галузі наукових досліджень та інновацій. Так, у 2005 р. Академія наук Молдови ініціювала реорганізацію Дослідного інституту захисту рослин в Інститут захисту рослин та органічного сільського господарства, головним завданням якого є розроблення й удосконалення науково-практичних основ органічного сільського господарства, методів біологічного захисту рослин та технологій виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Міністерство сільського господарства та харчової промисловості Молдови створило профільний Департамент органічного сільського господарства, відновлюваної енергії та зрощення, а також у кожному адміністративному регіоні країни є державний службовець, який відповідає за органічне сільське господарство [109; 215].

Молдова – єдина країна колишнього СРСР (окрім країн Балтії, які стали членами ЄС), яка в 2007 р. впровадила субсидії для виробників органічної сільгосппродукції. Ставки виплат у розрахунку на 1 га порівняно низькі і виплачуються лише протягом перших двох років переходу на засади виробництва органічної сільськогосподарської продукції (табл. 1.8), тому більш мотивуючими є субсидії на продукцію. Також існує можливість експортувати органічну сільгосппродукцію за вищою ціною. Так, у 2009 р. було запроваджено програму субсидій, яка надає бонус для органічної продукції, призначеної на експорт у розмірі 40 % ціни традиційної і 20 % – для продукції, реалізованої на внутрішньому ринку [109; 206; 211; 215].

Уряд Молдови також запровадив програму заохочення споживання органічних харчових продуктів у державному секторі (шко-

лах, дитячих садках, лікарнях, армії та державних закладах) із низкою фінансових переваг. Зокрема, якщо державна або громадська організація купує органічні харчові продукти, то отримує субсидію в розмірі 20 % середньої ціни традиційної продукції цієї номенклатури. Проте ця програма приваблива тільки для великих виробників, які можуть постачати необхідний обсяг органічної продукції на постійній основі [215].

Таблиця 1.8

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції в Молдові

Рік переходу на органічне виробництво	Сума, євро/га
Перший	40
Другий	24

Джерело: [109; 215].

Звичайно, аналіз світового досвіду розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції свідчить, що успішне проходження сертифікації сільськогосподарським виробничим чи переробним підприємством не передбачає автоматичного отримання субсидії, оскільки існує багато прикладів додаткових критеріїв (різняються залежно від країни), яким повинні відповідати агропідприємства.

Окремі приклади вимог, дотримання яких необхідне для отримання субсидій в органічному виробництві [147; 208; 216; 221; 232]:

- мінімальна та/або максимальна кількість свійських тварин (голів великої рогатої худоби) на господарстві;
- перехід усього господарства на органічне виробництво (тобто господарства, що паралельно з органічним займаються і традиційним сільським господарством, не отримують субсидій або отримують зменшені субсидії);
- визначена мінімальна щільність посадки дерев в органічних садах;
- використання сертифікованого насінневого матеріалу;
- косіння трави у чітко визначені періоди року (для захисту гнізд польових птахів) тощо.

Таким чином, досвід інших країн свідчить про необхідність узгодження та цільової програми підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції, одним із етапів якої має бути розвиток та впровадження національного плану дій, розробленого під керівництвом відповідальних органів державної влади із залученням учасників органічного сектора, наприклад, асоціацій виробників, трейдерів, сертифікаційних органів тощо.

В Україні прийнято Закон «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», однак він ще потребує розроблення низки підзаконних актів, а також узгодження із сучасними світовими нормами та регулюванням органічного виробництва; введення в дію базових агроекологічних вимог і стандартів відповідно до регламентів ЄС; запровадження національних стандартів сертифікації та контролю якості органічної продукції; розроблення технічних регламентів тощо. Так, у Німеччині закон про органічне сільське господарство було ухвалено в 2002 р., а адаптовано до вимог нового законодавства ЄС з питань органічного сільського господарства лише в 2009 р.

У чинному законодавстві слід чітко прописати конкретні виконавчі функції усіх задіяних структур при виробництві органічної сільськогосподарської продукції. Мають бути затверджені вимоги до методів виробництва та переробки такої продукції, що є важливим фундаментом і базою для подальшої державної підтримки органічного сектора. Також необхідна система контролю та нагляду у сфері органічного виробництва. За умови, якщо контроль здійснюватиметься приватними організаціями, то необхідно, щоб у законодавстві було визначено державну структуру, яка здійснюватиме нагляд за приватними інспекційними та сертифікаційними органами, а також окреслено систему штрафних санкцій (наприклад, за неправильне маркування).

Так, як і у більшості світових країн з високо розвинутим органічним сектором, у складі Міністерства аграрної політики та продовольства має бути спеціальний департамент органічного сільського господарства. Органи регіональної та місцевої влади (зокрема обласного, районного та міського рівнів) можуть відігравати значну роль у сприянні розвитку органічного виробництва, навіть за умов слабкої або відсутньої державної підтримки національного рівня. Наприклад, шляхом підтримки використання органічних продуктів

для харчування державних громадських закладах (школах, лікарнях, міністерствах, регіональних адміністраціях тощо), організації місцевих органічних ринків та/або запровадження системи маркування місцевих продуктів, підтримки органічного сільського господарства на територіях, захищених законодавчо (наприклад, захисні зони водних ресурсів, природні заповідники тощо).

Звичайно, органічний сектор потребує й державної підтримки шляхом надання фінансової допомоги, пільгового кредитування та оподаткування тощо. Істотною підтримкою може стати й встановлення державного замовлення на виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Ще одним варіантом державної допомоги є надання безвідсоткових позик чи субсидування відсоткових ставок або компенсація витрат на сертифікацію. Крім виробників органічної сільгосппродукції, субсидії можуть надаватися для переробних підприємств та трейдерів. Як свідчить світовий досвід, такі субсидії зазвичай надаються у формі допомоги з інвестиціями для побудови нових потужностей або закупівлі нового обладнання переробки, або точок продажу (зазвичай субсидії становлять до 50 % загальної суми інвестицій). Досить важливим також є ведення загальнодержавної бази даних сертифікованих виробників органічної сільськогосподарської продукції, переробних підприємств, трейдерів, сертифікаційних органів з метою відстеження тенденцій розвитку ринку та виявлення можливих недоліків.

Звичайно, для того щоб різні види стимулювання були успішними, необхідна зацікавленість як сільгоспвиробників, так і споживачів, що досягається наявністю належного інформаційного забезпечення, підготовкою фахівців у галузі, розширенням наукових досліджень з питань органічного сільського господарства тощо.

Тому одним із нагальних завдань у сфері органічного виробництва є запровадження належної державної політики, розроблення відповідного нормативно-правового забезпечення і його гармонізація зі світовими системами сертифікації, що дасть можливість не лише наростити обсяги виробництва та споживання такої продукції, розширити зовнішній ринок (підтвердженням чого є підписання договору між США і ЄС та США і Канадою, згідно яких відбувається еквівалентний обмін органічною сільськогосподарською продукцією між зазначеними країнами), а й забезпечити збалансований розвиток агроєкосистем.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1. Теоретичні засади еколого-економічного забезпечення розвитку органічного сільського господарства

З урахуванням положень концепції сталого розвитку визначено та систематизовано, залежно від стадії життєвого циклу продукції, основні принципи ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції (табл. 2.1). Тобто протягом усього життєвого циклу органічної продукції обов'язковим є дотримання цілого ряду вимог, які, в підсумку, сприяють сталому соціально-економічному розвитку сільськогосподарського виробництва, передбачаючи збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, проблем збереження сприятливого стану довкілля і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення суспільних потреб сучасних та майбутніх генерацій.

Так, до основних міжнародних стандартів органічного виробництва, які включають низку вимог стосовно виробничого процесу, належать:

1. Базові Міжнародні Стандарти органічного виробництва та переробки продукції, ухвалені IFOAM (Міжнародною Федерацією органічних сільськогосподарських рухів).

2. Стандарти Європейського Союзу (Постанова Ради (ЄС) 2092/91 про органічне виробництво та інші рішення стосовно виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування).

3. Стандарти Комісії з Кодекс Аліментаріус, прийняті спільно FAO (Організацією з продовольства та сільського господарства при

ООН) і FAO/WHO Комісії з Кодекс Аліментаріус (Всесвітньою організацією охорони здоров'я).

Таблиця 2.1

Ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції на стадіях її життєвого циклу

Стадії життєвого циклу	Принципи ведення виробництва
Маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> – етичність; – циклічність; – підтримка та охорона довкілля;
Сировина і матеріали	<ul style="list-style-type: none"> – екологічна безпека; – підтримання та збереження довкілля; – економічність (раціональне використання)
Виробництво	<ul style="list-style-type: none"> – відмова від використання пестицидів, шкідливих засобів захисту рослин, генетично модифікованих організмів, інших неорганічних добрив; – збереження, відтворення та охорона довкілля; – енергозбереження
Упаковка та зберігання	<ul style="list-style-type: none"> – екологічність матеріалів; – рециклінг (повторне використання); – економічність
Транспортування	<ul style="list-style-type: none"> – надійність; – нешкідливість; – екологічна безпека
Реалізація	<ul style="list-style-type: none"> – нешкідливість; – енергозбереження; – надійність; – циклічність; – збереження та охорона довкілля;
Після-використання	<ul style="list-style-type: none"> – рециклінг (переробка та повторне використання); – утилізація; – збереження довкілля; – нешкідливість

Джерело: авторська розробка.

Більшість національних стандартів (наприклад, у країнах ЄС, Японії, Аргентині, Індії, США) юридично пов'язані та розроблені у вигляді постанов. В окремих країнах, зокрема Німеччині, Швеції, Великобританії, окремі сертифікаційні органи запровадили власні стандарти, які нерідко є жорстокішими порівняно із загальноприйнятими, що втілюється завдяки особливим вимогам споживачів. В Україні ж фахівцями, завдяки підтримці Проекту БІСТРО-2003, Програми TACIS ЄС та Канадсько-української програми FARM, розроблено проекти відповідних стандартів, які охоплюють увесь цикл виробництва органічної продукції [201].

В Україні також розроблено приватні стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування «БЮЛан» та ТОВ «Органік стандарт», яке включене в перелік контролюючих органів, що визнані Європейською Комісією та є першим українським сертифікаційним органом, що проводить сертифікацію органічного виробництва в Україні за стандартами ЄС. В основу зазначених стандартів покладено Базові Стандарти Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM), Постанову Ради (ЄС) 2092/91 стосовно органічного виробництва сільськогосподарської продукції, а також Стандарти Біо Свісс (Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції) [147].

Державних стандартів на сьогодні немає, оскільки, попри прийняття 2013 р. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65], не розроблено відповідних підзаконних актів та постанов, де зазначався б перелік необхідних вимог при виробництві органічної сільськогосподарської продукції. Однак відповідно до зазначеного закону передбачається реалізація державного нагляду та контролю за дотриманням виробниками правил і вимог органічного виробництва.

Таким чином, звертає на себе увагу той факт, що дотримання цілого ряду вимог при переході на засади органічного виробництва та протягом безпосередньо всього життєвого циклу процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції є обґрунтованою необхідністю, оскільки на підставі їх повного дотримання приймається рішення про надання підприємству статусу органічного та, упродовж ведення господарської діяльності в якості виробника органічної продукції, здійснюється проведення регулярних

перевірок на відповідність саме згаданій низці вимог. Тому вважаємо за необхідне систематизувати та узагальнити перелік вимог, дотримання яких необхідне для ведення органічного господарювання, сприяючи підтриманню та поліпшенню стану навколишнього середовища та забезпечуючи сталий розвиток аграрного сектора економіки. Так, можна виділити певні основні правила (вимоги) органічного виробництва сільськогосподарської продукції (Додаток Б).

Дотримання зазначених вимог забезпечується протягом усього життєвого циклу продукції, тобто від моменту маркетингових досліджень, спрямованих на створення попиту та досягнення поставлених цілей через максимальне задоволення потреб споживачів, до моменту її споживання, утилізації та (або) переробки, гарантуючи тим самим підтримання та забезпечення екологічної рівноваги і поліпшуючи основні показники стану здоров'я населення.

Рішення про можливість переходу того чи іншого господарства на органічний метод господарювання приймають уповноважені органи сертифікації, які діють відповідно до правил органічного виробництва та сертифікації. Усі оператори органічного виду господарювання, незалежно від форми власності, організаційно-правових форм та місця розташування, мають бути поставлені в однакові умови без жодних виявів дискримінації [96, с. 3–4].

Тобто впровадження принципів органічного виробництва потребує застосування ощадних технологій при вирощуванні сільськогосподарських культур, що суттєво зменшує антропогенне навантаження на навколишнє середовище, сприяючи поліпшенню екологічної ситуації та збереженню біорізноманіття. При цьому істотно зміцнюватиметься імідж України як аграрної держави і європейської економічно розвинутої країни.

Варто зазначити, що подальший розвиток органічного виробництва в Україні та формування повноцінного сегмента внутрішнього ринку органічної продукції залежить від впливу чинників різних рівнів і напрямів дії. Тому доцільно систематизувати та здійснити комплексну реалізацію виявлених еколого-економічних засад розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції (рис. 2.1).

Таким чином, розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції залежить не лише від економічних, а й від еко-

логічних складових. Так, у зв'язку з концентрацією уваги міжнародної спільноти щодо впливу органічного землеробства на навколишнє природне середовище і використання ресурсів посилюються зазначені процеси й в Україні. Для більшості європейських урядів екологічні наслідки органічного землеробства мають істотну політичну значимість, однак в Україні домінуючими причинами підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції все ж таки є потреби ринку та споживчий попит.

Рис. 2.1. Еколого-економічні засади розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

На сьогодні державна підтримка розвитку органічного сектора задекларована тільки в декількох нормативних актах, основними з яких є: Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65] та Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [131].

Тому поки в Україні не розроблені відповідні підзаконні акти, вітчизняні виробники не можуть почуватися захищеними та впевненими на ринку органічної продукції, а споживачі не певні, що купуватимуть продукцію необхідної якості та безпечності. Тобто одним із вагомих чинників, який стримує сприятливу роботу органічного сектора України, є недосконале інституційне забезпечення.

2.2. Інституціональне середовище виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Інституціональні зміни в економічній та соціальній сферах – невід’ємна складова всієї історії людства [177, с. 4]. Інституції регулюють суспільні відносини, за допомогою яких забезпечується структура, що сприяє створенню порядку та зменшенню невизначеності в процесі обміну. Вони відображають взаємозв’язок між державним ладом та економікою, а також наслідки цього зв’язку для економічного зростання (або застою і занепаду) [61, с. 24].

Загалом інституції поділяють на формальні (офіційні) та неформальні (неофіційні). Перші закріплені в законодавчих та нормативно-правових актах і означають обов’язковість дотримання, що забезпечується системою державних органів. Такі інституції, з метою чіткішого впливу на економічну ситуацію, переважно трансформуються і діють у формі конкретних установ та організацій тощо. Неформальні, навпаки, не мають чітко виражених меж, однак вони можуть функціонувати у формі усних домовленостей і союзів для досягнення своїх цілей та становлять сукупність соціально-культурних норм і правил [177, с. 8–10].

Тобто досягнути суть і рушійні сили економічних процесів можна лише зрозумівши, як впливають на них морально-етичні норми, і навпаки, простежити генезис моралі можна, лише оцінюючи вплив на неї мотивів та стимулів, більшість із яких формується в економічній системі. І якщо закони та інші формальні правові норми можуть у процесі суспільного й економічного розвитку змінюватися відносно швидко, то неформальні інститути зазнають змін поступово, спираючись на історичний досвід і випливаючи з нього [61, с. 109–111]. Тому не можна очікувати ефективної роботи ринкових законів, навіть ретельно скопійованих із законодавства розвинутих країн, якщо вони не спираються на неформальні «правила

гри» цього суспільства. Офіційні інституції можуть бути ефективними тільки за умови їх принципової узгодженості з неофіційними, особливо з основними морально-етичними нормами і цінностями, що є традиційними для даного суспільства.

На нашу думку, визначальною є необхідність здійснення інституціональних змін на основі формування нової системи цінностей. Усе це зумовлює актуальність застосування інституціонального підходу для обґрунтування необхідності підвищення якості життя населення та забезпечення раціонального природокористування, тобто сталого розвитку аграрної сфери. А оскільки розвиток аграрного сектора економіки країни значною мірою зумовлюється відносинами людей і природи, то формування збалансованої системи природокористування, адекватну структурну перебудову виробничого потенціалу економіки та підвищення суспільної екологічної свідомості нині варто віднести до основних пріоритетів у галузі охорони навколишнього природного середовища як у цілому по Україні, так і в сільському господарстві зокрема.

У країнах східної Європи суспільство перебуває поки що на початковій стадії розвитку екологічної свідомості, аналіз цього питання в колишніх соціалістичних країнах, зокрема в Україні, показує в цілому високу зацікавленість екологічними проблемами, але за декларованими намірами дуже рідко слідує свідомі та конкретні дії. На відміну від розвинутих країн, тут спостерігається недовіра до дій державних і адміністративних інститутів. Досить високий рівень екологічної свідомості не підкріплюється розвитком соціальної активності [75, с. 11]. Багато в чому таке положення зумовлено недостатнім рівнем інформованості населення про стан довкілля і незначними можливостями впливу на стан справ у сфері охорони довкілля.

Тому особливе місце в інституційному середовищі господарської діяльності посідають неформальні інститути, оскільки кожен суб'єкт господарювання є носієм цінностей, які сформувалися в певному культурному середовищі під впливом менталітету, зокрема культури та релігії і, безперечно, є важливими спонукальними чинниками його поведінки [115, с. 37–40]. З огляду на це, створення сприятливого середовища для функціонування господарської діяльності потребує урахування таких неформальних чинників, як традиції, досвід, звичаї та, звичайно, рівень розвитку суспільної

свідомості, які в кінцевому підсумку визначають характер формальних інститутів.

Зазначимо, що сукупність формальних і неформальних інституцій формує інституціональне середовище, що є результатом їхньої тісної взаємодії та визначає інституційні параметри розвитку суб'єктів господарської діяльності. Інституціональне середовище впливає на механізм державного регулювання, на мотиви і стимули економічної діяльності людей, визначає її пріоритети, зумовлює розміри підприємницьких одиниць, величину їх трансакційних і трансформаційних витрат, структуру економічної системи країни, характер розподілу доходів, який у ній складається, а звідси – й ділову активність тих чи інших економічних агентів [61, с. 217–219].

Як відомо, будь-яка виробничо-господарська структура функціонує в певному інституціональному середовищі, безпосередньо взаємодіючи з ним та впливаючи на нього. Тому при дослідженні інституційного середовища, що сформувалося в аграрному секторі економіки країни в ході трансформаційних процесів в економіці та інших сферах життєдіяльності людини, проявляється вплив формальних і неформальних інституцій на ефективність функціонування господарюючих суб'єктів, зокрема тих, які здійснюють виробництво органічної сільськогосподарської продукції, що забезпечує збалансований стан агроєкосистеми та є запорукою сталого розвитку економічної і соціальної сфери суспільства [75, с. 12].

Розглядаючи стратегію збалансованого розвитку аграрного сектора економіки, слід виходити з необхідності не лише раціоналізації сільськогосподарського виробництва, а й забезпечення його сталого еколого-економічного функціонування. Таким чином, поряд з розглядом економічних чинників аграрного виробництва слід акцентувати увагу й на природно-ресурсній складовій. Тому заходи спрямовані на ресурсо- та природозбереження повинні бути не поодинокими, а перманентними, науково обґрунтованими та мати стабільний і дієвий інституціональний базис, покликаний забезпечити повноцінне відтворення та раціональне використання природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві [177, с. 6–8].

На нашу думку, збереження природних ресурсів у процесі господарювання слід розглядати в комплексі з необхідністю підвищення технічного рівня та впровадження ресурсозберігаючих, еко-

безпечних технологій чому сприятиме впровадження інституту економіко-правової відповідальності щодо забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення їх власниками і користувачами, організаційно-економічний механізм органічного сільськогосподарського виробництва, оптимізації фітосанітарного стану земель та вдосконалення агротехнологій. Саме з цих причин подальша економічна діяльність у сфері органічного господарювання можлива лише у відповідних інституціональних межах.

Відтак, перспектива розвитку сфери органічного виду господарювання полягає в імплементації принципів охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів у процесі сільськогосподарського виробництва. Її можна реалізувати за умови визначення переліку інститутів органічного господарювання, що забезпечують інтеграцію сільськогосподарського виробництва та природно-ресурсної сфери, куди можна віднести інститути формального та неформального спрямування (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Інститути органічного сільського господарства

Вид інституцій	Інститути
Формальні	Органічної стандартизації та сертифікації
	Ліцензування
	Екологічного аудиту та моніторингу
	Субсидування та штрафних санкцій
	Кредитування та оподаткування
	Страховання та компенсацій
	Правової відповідальності та влади
Неформальні	Громадського контролю
	Освіти і виховання
	Екологічної самосвідомості
	Професійної самосвідомості
	Етики та моралі
	Культурних цінностей

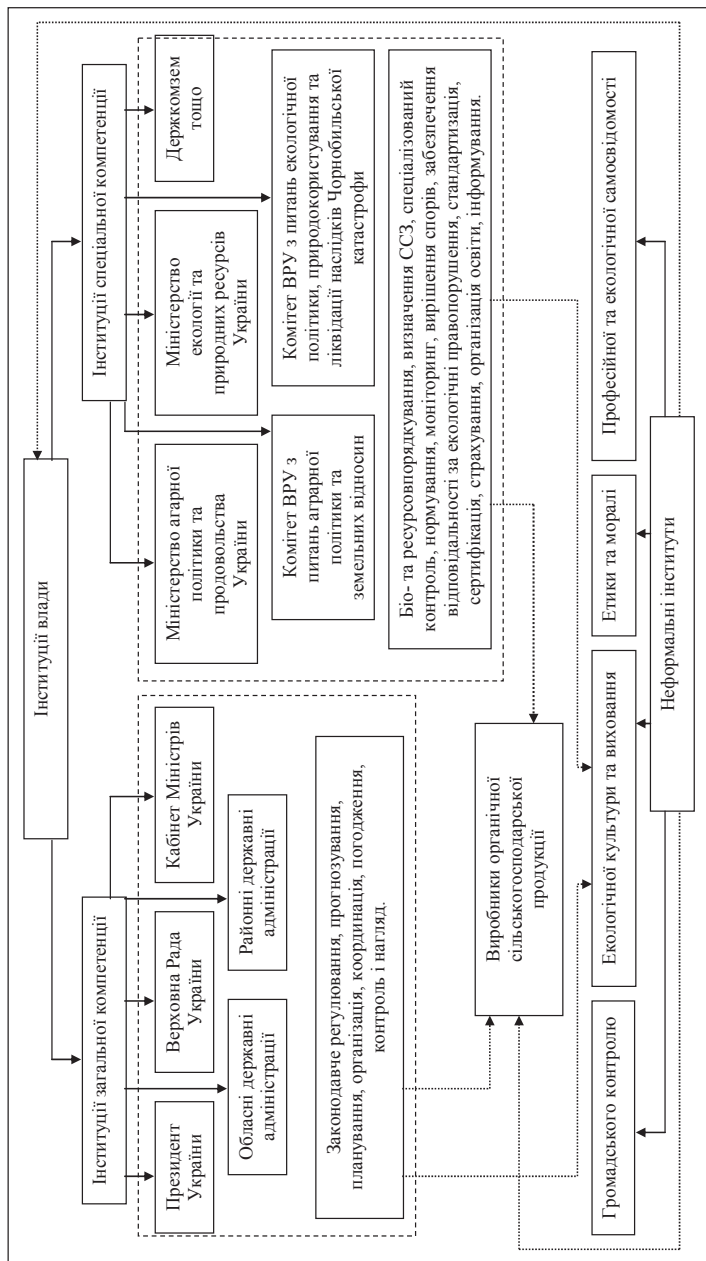
Джерело: авторська розробка.

Системоутворювальними елементами таких інститутів є цінності, які мають поділитися учасниками інституціональних відносин у сфері органічного виробництва. Дотримання норм усіма учасниками інституту є визнанням його легітимності, корисності, раціональності. Лише за цієї обставини можна забезпечити відповідальність, функціональність та стійкість дії окремо взятих інститутів.

На особливу увагу заслуговує інститут влади, який належить до офіційних, оскільки поступово від безпосереднього володіння і розпорядження природними ресурсами інститут влади має зосередитися на створенні умов для організації комплексного, ефективного їх використання у виробничому секторі та гарантованому забезпеченні населення безпечною і якісною продукцією сільськогосподарського виробництва. На сьогодні інститут влади в сфері аграрного природокористування репрезентований низкою інституцій виконавчої влади з ієрархічною структурою та напрямками діяльності, органами місцевого самоврядування, яким інститут делегує повноваження щодо здійснення контролю за використанням та охороною природних ресурсів (рис. 2.2).

Забезпечення належного виконання інститутом влади (органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) наданих йому повноважень (належне здійснення органами місцевого самоврядування самоврядного контролю, місцевими державними адміністраціями – державного контролю за процесом ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції та процесом сертифікації відповідного виду господарювання, активізація роботи з клопотаннями інституцій природоохоронного контролю щодо приведення прийнятих ними рішень у відповідність до вимог чинного законодавства) є важливим інструментом відновлення та підвищення продуктивної дії формальних і неформальних інститутів.

Не менш важливим для розвитку інституційного середовища виробництва органічної сільськогосподарської продукції є інститут стандартизації та сертифікації, оскільки дає можливість виробникам сільськогосподарської продукції отримання статусу «органічна», що виступає для споживачів додатковим стимулом придбання такого товару. Процес сертифікації передбачає перевірку відповідним вимогам усіх етапів життєвого циклу сільськогосподарської продукції (сертифікацію ґрунту, насінневого й посадкового матеріалу, всього виробничого процесу, кінцевої продукції, її переробку,

Рис. 2.2. Інституції влади у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням впливу неформальних інститутів

Джерело: авторська розробка.

пакування, транспортування, збут, утилізацію та реутилізацію), забезпечуючи тим самим можливість контролювати весь ланцюг виробництва.

Взаємовідносини сертифікаційних організацій та товаровиробників будуються на договірній основі, зокрема укладенням:

- договору про наміри (щодо переходу на органічні засади господарювання);
- договору про проведення інспекції;
- ліцензійної угоди;
- договору про сприяння сертифікаційної організації в реалізації продукції [22, с. 22–25].

Термін дії наданих у результаті перевірки Сертифіката та Ліцензії поширюється на період реалізації органічної продукції, проте може бути призупинений або скасований через те, що сертифікована продукція піддалася впливу, несумісному з відповідними вимогами сертифікації.

До підписання договірних документів виробник має надати органу сертифікації анкетні дані сільськогосподарського підприємства, які повинні відображати детальну інформацію про виробничу, господарську та фінансову діяльність, про історію полів, де зазначено ступінь інтенсивності їхньої хімізації. Подаються також копії свідоцтва про державну реєстрацію, документи на землю. Після укладання договору сертифікаційна компанія здійснює екологічний аудит і надає конкретні пропозиції щодо впровадження технологій органічного виробництва. При цьому на основі комплексного аналізу враховуються такі чинники: географічне розташування, ґрунтово-кліматичні умови, стан довкілля, специфіка виробництва, соціальні умови тощо.

Робота, виконана сертифікаційними органами, фінансується товаровиробником і становить від 3000 до 20 000 грн, залежно від площі земель, що підлягають сертифікації, виду діяльності тощо (у середньому в Європі плата за сертифікацію становить складає від 250 до 750 євро на рік). Після закінчення процесу сертифікації реєстраційний номер сертифікуючого органу разом з товарним знаком наноситься на маркування продукції. Тобто об'єктивним наслідком процесу сертифікації є наявність відповідного маркування, яке виступає своєрідною візитівкою товаровиробника та надає йо-

му значно ширші можливості на внутрішньому, й зовнішньому ринках органічної продукції [221].

Органічна продукція, сертифікована ТОВ «Органік стандарт», маркувалася першим українським логотипом «БЮЛан Україна Органічний продукт». Загалом, продукти можуть містити позначку щодо їх сертифікації, якщо вони вироблені та сертифіковані згідно з вимогами органічного виробництва. Логотип повинен вказувати на назву та номер органу сертифікації. Має бути вказано метод органічного виробництва й такі посилання [114, с. 40]:

- позначення «органічно вироблений продукт», яке використовується для маркування органічних продуктів (логотип «Органічний продукт»);

- позначення «продукт, виготовлений при перехідному періоді до органічного виробництва» використовується для маркування продуктів рослинництва перехідного періоду, за винятком продуктів, вироблених упродовж першого року перехідного періоду (логотип «продукт перехідного періоду до органічного виробництва»).

Маркування сертифікованої продукції повинне включати таку інформацію: назву виробника, адресу, сертифікаційний номер та назву чи номер органу сертифікації, яким був виданий сертифікат, а також має відповідати Правилам та іншим законодавчим актам України. Зразки маркування продуктів мають бути затверджені органом сертифікації [95; 144, с. 56–57; 147]. Необхідність у такому маркуванні зумовлена тим, що на етикетках харчових продуктів часто можна побачити написи: «екологічно чистий», «біо», «органічний», «натуральний», внаслідок чого вони сприймаються споживачами як органічні, проте фактично не мають для цього жодних підстав, оскільки в них немає відповідного сертифіката та маркування із зазначенням належного логотипу й сертифікаційного номера.

Тобто маркування слід розглядати як основний інструмент впливу на довіру споживачів до органічної сільськогосподарської продукції. Наявність відпрацьованої та проанонсованої системи маркування сприятиме формуванню позитивного іміджу торгової марки органічного товаровиробника. Додатковим стимулом для суб'єкта господарювання може стати можливість продавати марковану продукцію на вигідніших умовах чи за вищою ціною.

У 2011 р. набув чинності Технічний регламент щодо правил маркування харчових продуктів [172, с. 153], розроблений з урахуванням вимог Законів України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [63], «Про захист прав споживачів» [69], «Про дитяче харчування» [68], а також положень Директиви Європейського Парламенту та Ради від 20.03.2000 р. № 2000/13/ЄС про наближення законодавства держав-членів про етикетування, оформлення та рекламування продуктів харчування та Директиви Комісії від 30.01.2008 р. № 2008/5/ЄС щодо обов'язкового зазначення на етикетці певних продуктів харчування певної докладної інформації, окрім тієї, що передбачена у Директиві № 2000/13/ЄС [95]. Також в Україні діє національний стандарт ДСТУ 4518:2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів. Загальні правила». Окрім того, в 2004 р. у Японії під час проведення офіційної щорічної зустрічі Глобальної мережі екологічного маркування світовому співтовариству була представлена вітчизняна Програма розвитку екологічного маркування, яке виступає добровільним методом сертифікації відповідно до міжнародного стандарту ISO 14024.

Варто зазначити, що в міжнародній практиці діє система стандартів щодо екологічного маркування продукції серії ISO 14000 (табл. 2.3) [113, с. 39–41]. З точки зору підприємництва, екологічне маркування потрібне для того, щоб звертати увагу покупців на безпечні продукти.

Чотири стандарти ISO комплексу 14020, прийняті в Україні в якості державних, відповідно: ДСТУ ISO 14020–2003, ДСТУ ISO 14021:1999–2003, ДСТУ ISO 14024–2002 та ДСТУ ISO/TR 14025–2002 «Екологічне маркування та декларації. Екологічні декларації типу III».

Слід зазначити, що використання на підприємствах комплексу стандартів ISO 14000 і процедур екологічного аудиту й органічної сертифікації передбачає декілька видів економічних ефектів, які визначаються рядом переваг та додаткових можливостей, а саме [36, с. 89; 113, с. 41–42]:

- зменшенням негативного впливу на навколишнє природне середовище;
- створенням і зміцненням сприятливого іміджу підприємств;

- виходом на світовий ринок продукції, виготовленої з вітчизняної сировини, підвищенням її конкурентоспроможності;
- удосконаленням маркетингу і реклами з урахуванням екологічних параметрів продукції та застосовуваних технологій;
- сприятливими умовами для розвитку взаємозв'язків з діловими партнерами за кордоном і залученням додаткових інвестицій;
- основою для збільшення акціонерної вартості підприємства;
- створенням нових робочих місць;
- удосконаленням структури експорту.

Таблиця 2.3

**Система стандартів екологічного маркування продукції серії
ISO 14000**

Найменування документа	Зміст
ISO 14020 – «Екологічне маркування та декларації. Загальні принципи»	Згідно зі стандартом, мета екологічної етикетки і декларації – довести до споживача надійну інформацію про екологічні характеристики продукції або послуг, що сприяє розширенню ринку збуту конкретної продукції і зниженню шкідливих впливів на довкілля
ISO 14021 – «Екологічне маркування і самодекларації (Екологічне маркування типу II)»	Самодекларуючі екологічні заяви встановлюють вимоги до екологічних заяв у вигляді словесних формулювань, знаків і графічних зображень, що стосуються продукції, загальні методи оцінювання й перевірки самодекларованих екологічних заяв та спеціалізовані методи оцінювання і перевірки окремих заяв
ISO 14024 – «Екологічне маркування та декларації. Екологічне маркування типу I. Принципи та методи»	Стандарт розглядає програми екологічного маркування, згідно з яким екологічну етикетку отримує продукція, яка відповідає певним вимогам. Таким чином, етикетка ідентифікує продукцію, якій віддається перевага через її екологічність у рамках певної групи однорідної продукції

Джерело: узагальнено автором за [96, 113, 147].

Проблемою дієвості інституціонального середовища в сфері регулювання органічного виробництва є недосконалість нормативно-

правового забезпечення. Відсутність напрацьованих механізмів законодавчого регулювання органічного сільськогосподарського виробництва потребує не лише удосконалення та подальшого розроблення нормативно-правової бази, а й узгодження її з уже існуючим законодавством.

Зокрема, наразі в Україні, окрім нещодавно прийнятого Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013 р.) [65], якість та безпечність сільськогосподарської продукції регулюється низкою нормативних документів: Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [63], який регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає правовий порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються, експортуються; Закон України «Про захист прав споживачів» [69], що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, установлює права споживачів, а також визначає механізм їхнього захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів; Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [64], який установлює правові та організаційні засади вилучення з обігу, переробки, утилізації, знищення або подальшого використання неякісної та небезпечної продукції з метою недопущення негативного впливу такої продукції на життя, здоров'я людини, майно і довкілля та ін.

Найбільш наближеними за вимогами до виробництва органічної сільськогосподарської продукції є Закон України «Про дитяче харчування» [68], який визначає стратегічні загальнодержавні пріоритети у сфері забезпечення населення достатнім, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням та Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування» [132], відповідно до якої визначається процедура надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування.

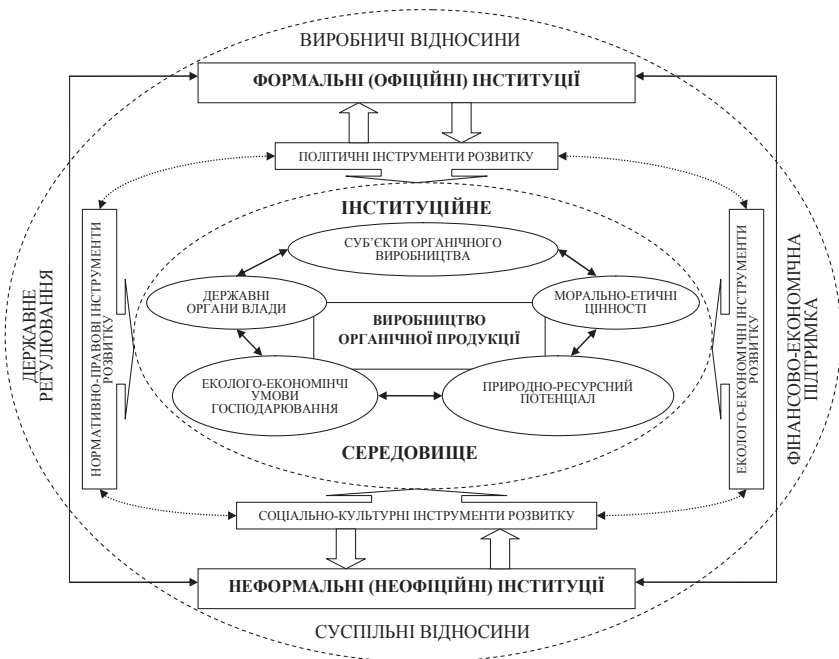
Загальне призначення розглядуваних інститутів виробництва органічної сільськогосподарської продукції полягає в такому:

- регламентуванні механізмів регулювання природокористування та охорони довкілля;
- стимулюванні господарської діяльності та відповідальності за правопорушення у сфері екологічної безпеки;
- формуванні збалансованого інституціонального середовища виробництва органічної сільськогосподарської продукції;
- реновації неформальних соціальних інститутів: екологічного виховання, інформаційної пропаганди цілей збалансованого еколого-економічного розвитку та формування на їх основі екологічно освіченого й поінформованого суспільства з екологічно культурною спадщиною.

Усі ці зазначені інститути покликані сприяти підвищенню якості природокористування та безпеки харчування населення, забезпечуючи при цьому реалізацію принципу раціонального природокористування у сфері сільськогосподарського виробництва. Відповідно, *інституціональне середовище виробництва органічної сільськогосподарської продукції, під яким розуміємо сукупність формальних та неформальних інституцій, що визначають і регулюють еколого-економічні, соціально-культурні, нормативно-правові, політичні інструменти виробництва органічної сільськогосподарської продукції, утворюючи систему суспільно-виробничих, фінансово-економічних та регуляторних взаємозв'язків, сприяючи їх реалізації* (рис. 2.3), стає визначальним у становленні екологічно орієнтованої ринкової економіки, що ґрунтується на ресурсощадливому природокористуванні та потребує формування сучасного інституціонального забезпечення.

Таким чином, можна стверджувати, що інституціональне середовище розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції є фундаментальною базою аграрного природокористування, що впливає на тісноту взаємозв'язку суб'єктів господарювання з природним середовищем та детермінує характер інституціональних змін у сфері використання природних ресурсів. Інституціональні зміни є рушійними трансформаційно-модифікаційними процесами забезпечення якісних перетворень атрибутів сталого

природокористування, моделювання вектора розвитку та рівня інтенсивності використання природних ресурсів [116, с. 217–219].

Рис. 2.3. Система формування інституціонального середовища виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

Тому в контексті аграрного напрямку економічної діяльності при вдосконаленні інституціонального середовища органічного сільськогосподарського виробництва слід опиратися на: соціально-економічні та екологічні інтереси суб'єктів господарювання, рівень розвитку ринкової кон'юнктури в галузі; рівень розвитку ринкової інфраструктури; правову підтримку та захищеність суб'єктів органічного виду господарювання; попит населення на продукти харчування, промисловості – на органічну сільськогосподарську сировину; характер використання та можливості відтворення природно-ресурсного потенціалу галузі; дієвість функціонування системи

моніторингу стану навколишнього природного середовища; рівень впровадження суб'єктами господарювання ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій у сільськогосподарському виробництві.

Перспективне оновлення інституціонального середовища в сфері аграрного природокористування повинно сприяти створенню умов для формування системи ефективного і сталого природокористування з урахуванням необхідності удосконалення системи економічних відносин у сільському господарстві, здійснення соціального облаштування сільських територій. Нині необхідно прискорити перехід від концептуальних засад аграрного природокористування до розроблення реального механізму розвитку ефективного, екологічно безпечного використання та охорони природних ресурсів при веденні сільськогосподарської діяльності.

За своїм призначенням такий механізм повинен вирішувати такі завдання [185, с. 156–157]:

- досягнення стійкого розвитку природокористування у сфері сільськогосподарського виробництва на основі збалансованих і гармонійних відносин між соціальними чинниками, економічною діяльністю і довкіллям;
- підтримання задоволення економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності;
- забезпечення підвищення якості життя мешканців сільських територій за умови дотримання прав й обов'язків агровиробників;
- розширення можливостей використання екологічно безпечних технологій, сприяючи охороні та збереженню довкілля;
- збільшення кількості робочих місць та зайнятості населення, що скорочуватиме витрати бюджету, пов'язані з безробіттям;
- зростання надходжень у місцеві бюджети за рахунок підвищення економічної активності в регіонах та розширення експортних можливостей;
- поліпшення умов для обміну науково-технічною інформацією та передовими технологіями в міжрегіональному та міжнародному масштабах;
- поліпшення якості соціально-економічного середовища, економлячи бюджетні кошти на протидію антисоціальним явищам та забезпечуючи високоякісною сільськогосподарською продукцією;

– зростання освітнього та інтелектуального рівня населення, що сприятиме поліпшенню рівня життя суспільства.

Однак на сьогодні саме недосконале інституціональне забезпечення є одним із вагомих чинників, які стримують розвиток органічного виробництва. Державна підтримка розвитку органічного сектора задекларована тільки в декількох нормативних актах, основними з яких є Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65] та Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [131], у якій передбачається стимулювання ведення органічного сільськогосподарського виробництва, унормування розвитку органічного землеробства, створення системи його сертифікації та досягнення обсягу частки органічної продукції в загальному обсязі валової сільськогосподарської продукції до 10 %.

Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013 р.) [65] визначає правові й економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю й нагляду за такою діяльністю і спрямований на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку такої органічної продукції, поліпшення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні. Положення цього закону набувають чинності 09.01.2014 р., а суб'єкти господарювання, які маркують свою продукцію як органічну, зобов'язані привести свою діяльність у відповідність із цим законом протягом шести місяців.

Проте варто зазначити, що навіть попри прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013 р.) [65] діяльність суб'єктів господарювання, які займаються органічним виробництвом, регулюватиметься не в повному обсязі, оскільки поки що в країні не розроблено відповідних підзаконних актів, де мають визначатися вимоги до сертифікації, сертифікуючих органів, умови надання державної підтримки та відшкодування збитків, детальні правила виробництва органічної продукції тощо. Тому вважаємо, що прийнят-

тя зазначеного закону є вагомим кроком на шляху до розвитку такого виду господарювання й сприятиме значному зростанню обсягів виробництва органічної продукції, однак залишається нагальна потреба в подальшій деталізації та удосконаленні вітчизняного законодавства у сфері органічного виробництва, гармонізації його з міжнародним.

Отже, основними факторами формування і розвитку інституційного середовища органічного сільськогосподарського виробництва виступають як формальні, так і неформальні інститути, які є засобом узгодження позицій та усунення конфліктних ситуацій у системі «сільськогосподарське виробництво – природні ресурси». Так, формальні інститути органічного виробництва включають закони, постанови, накази, інструкції та систему установ, у тому числі державні органи влади, що приймають і контролюють їх дотримання, зокрема Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство екології та природних ресурсів, технологічні центри «Облдержродючість», головне управління АПК, державні дорадчі служби, громадські організації, сертифікаційні компанії, лабораторії, науково-дослідні установи (наприклад, створення Національного наукового центру органічного землеробства) тощо. Неформальні інститути – культура, цінності, освіченість населення, екологічна свідомість громадян, виховання, правила поведінки та ставлення до природи.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що на успіхи у подальшому розвитку органічного сільськогосподарського виробництва варто сподіватись за умови помітних зрушень у системі засадничих морально-етичних норм і правил, що зумовлюють принципи економічної взаємодії суб'єктів господарювання та формування нормативно-правового забезпечення, яке має своєчасно ідентифікувати й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми природокористування.

2.3. Методичні основи оцінки еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Нині антропогенний тиск на довкілля призводить до порушення цілісності природних комплексів, втрати їх екологічних функцій, погіршення стану здоров'я населення, втрат валового національно-

го продукту тощо [90, с. 1]. Зменшення цих втрат може бути досягнуто лише шляхом підвищення еколого-економічної ефективності виробництва і вдосконалення його технологічних систем. Відтак, розвиток як окремих економічних систем, так і економіки в цілому має ґрунтуватися на умовах оптимізації еколого-економічних відносин при взаємодії виробництва й довкілля.

Соціальні, моральні, екологічні наслідки шкоди, заподіяної господарською діяльністю навколишньому природному середовищу, не піддаються кількісному вираженню і не можуть бути відображені в економічній оцінці. Тому доцільно застосовувати оцінку еколого-економічної ефективності виробництва, яка характеризується тим, що безпосередньо до економічного ефекту додається прогнозований тривалий ефект, який враховує економічні наслідки від зміни довкілля в найближчому майбутньому [3, с. 158]. Від розуміння зазначеної категорії залежить правильність побудови системи ефективності виробництва.

У науковій літературі поняття ефективності розкривається в різних аспектах. Наприклад, у наукових доробках О. Веклич [29, с. 63] та В. Кулішова [103, с. 77] це визначення характеризується як співвідношення результатів та витрат. В. Медведєв [130, с. 115] наголошує на зв'язку економічної ефективності виробництва з іншими економічними категоріями. На думку Т. Михненко [108, с. 74–75], ця категорія розкривається у всебічному використанні всіх факторів виробництва.

З. Нікітіна стверджує, що економічна ефективність сільськогосподарського виробництва – це виробництво максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь чи від однієї голови худоби за найменших витрат ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині [112, с. 107]. Аналогічну думку має В. Будзяк, який визначає економічну ефективність сільськогосподарського виробництва як збільшення виходу з кожного гектара сільськогосподарських угідь обсягу сільськогосподарської продукції, яка найповніше відповідає потребам суспільства за якістю, структурою, асортиментом, строками і місцем одержання, а також у підвищенні матеріального добробуту, поліпшенні умов праці і побуту сільськогосподарських працівників за мінімальних затрат суспільної праці або за мінімальних обсягів виробничих ресурсів,

які застосовуються для цих цілей [25, с. 81–82]. В. Кулішов стверджує, що в сільськогосподарському виробництві економічна ефективність – це одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі за найменших затрат живої та уречевленої праці [103, с. 174]. Тож, як можемо спостерігати, більшість науковців вважають, що сутність поняття «ефективність» полягає в отриманні максимальної кількості продукції за мінімальних витрат.

На нашу думку, найбільш коректним у методологічному плані є твердження О. Балацького, який вважає, що ефективність виробництва є складною узагальнюючою економічною категорією, в якій відображається дія об'єктивних економічних законів і висвітлюється одна з найважливіших сторін суспільного виробництва – результативність. На його думку, економічна ефективність показує кінцевий результат від застосування усіх виробничих ресурсів і визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів [107, с. 241–244]. Подібної думки дотримується В. Андрійчук, який доводить, що економічна ефективність – найважливіший показник результативності діяльності підприємства, який являє собою зіставлення результатів цієї діяльності з витратами на її здійснення і визначається відношенням результатів до витрат [3, с. 158].

Еколого-економічна оцінка виробництва продукції сільського господарства включає п'ять груп показників, що можуть слугувати для оцінювання еколого-економічного рівня ефективності сільськогосподарських підприємств [33, с. 18–19; 83, с. 19; 107, с. 315–321; 186, с. 211–213]:

- еколого-економічний рівень використання виробничих і матеріальних ресурсів (основних виробничих фондів, оборотних коштів, посадкових матеріалів, кормів, добрив, хімічних препаратів тощо);

- еколого-економічний рівень продукції, вираженої у вартісному і натуральному вимірі (вплив екологічного чинника на собівартість та обсяг виробництва, прибуток і рентабельність, відповідність продукції рослинництва й тваринництва екологічним стандартам, конкурентоспроможність продуктів харчування);

- еколого-економічний рівень впливу виробництва на довкілля і окупність виробничих витрат (збитковість окремих видів про-

дукції, економічна ефективність природоохоронної та основної діяльності);

– характеристика організаційно-технічного рівня природоохоронної діяльності землекористувача (безпека техніки і технології виробництва сільськогосподарської продукції, оснащеність природоохоронними й ресурсозберігаючими фондами, організаційно-управлінський рівень природоохоронної діяльності);

– рівень фінансової забезпеченості природоохоронної діяльності та екологічної платоспроможності землекористувача (фінансова забезпеченість екологічних програм, рівень освоєння інвестицій, заборгованість з екологічних зборів і платежів).

Однак ефективність господарської діяльності аграрних підприємств, з огляду на їхній внесок у суспільний розвиток, знижується через забруднення навколишнього природного середовища. Сучасні сільськогосподарські технології, що призводять до зниження родючості й продуктивності ґрунтів, погіршення якості вод, атмосфери, завдають шкоди рослинництву і тваринництву, зумовлюють недоотримання сільськогосподарської продукції та погіршення її якості й безпечності. Тому методика оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва є системною і має охоплювати оцінку використання природно-ресурсного потенціалу та аналіз природоохоронних заходів.

У зв'язку із зазначеним, доцільним є визначення еколого-економічної ефективності виробничої сільськогосподарської діяльності. В економічній літературі еколого-економічну ефективність розглядають як відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, комплексну оцінку в просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього природного середовища [1, с. 7; 8, с. 89–93; 9, с. 134–136; 59, с. 51–52]. Визначення еколого-економічної ефективності передбачає оцінку впливу господарського комплексу на довкілля, виявлення взаємозв'язків між економічною і екологічною підсистемами, попереднє виявлення ключових проблем охорони навколишнього природного середовища й диспропорцій економічного розвитку [97, с. 52–53].

Найбільшу і безпосередню відповідальність за забруднення довкілля несуть підприємства, які виробляють таку продукцію або

використовують такі методи господарювання, що забруднюють навколишнє природне середовище, часто керуючись принципом максимізації прибутку, а не раціонального задоволення інтересів споживачів. За роки інтенсивного сільськогосподарського виробництва виникла загроза забруднення довкілля та харчових продуктів, що призвело до низки негативних наслідків. Зокрема, хімізація та меліорація проводилися з недостатнім урахуванням природних процесів та порушенням норм застосування цих методів [119, с. 19–22]. Такий напрям ведення господарювання призвів не лише до несприятливих екологічних наслідків, а й через зростання цін на засоби хімізації економічна ефективність виробництва та якість сільськогосподарської продукції істотно знизилася.

Тому при оцінюванні якості продукції виділяється проблема взаємозв'язку оцінювання технології виробництва і здоров'я людини. Методика економічної та технологічної оцінки безвідходного сільськогосподарського виробництва (рівень використання матеріальних та енергетичних ресурсів, забруднення середовища) поєднується з узагальнюючим показником соціального комфорту, який визначає стан здоров'я працівників та населення даного регіону з урахуванням тривалості життя, народжуваності здорових дітей, захворюваності і відрізняється критерієм рівня екологічності виробництва [25, с. 174–178]. Усе це зумовлює необхідність вивчення та дослідження проблем ресурсозбереження та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, пошуку способів ведення ефективного господарювання в умовах сталого розвитку. Одним із таких способів є органічне сільськогосподарське виробництво, основою якого є замкнений виробничий цикл, що одночасно виступає як екологічним, так і економічним принципом. При цьому критерієм екологічності має стати відповідність сільськогосподарського виробництва природним умовам.

Еколого-економічна ефективність характеризує сукупну економічну результативність процесу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням його впливу на навколишнє природне середовище, тобто з урахуванням витрат, пов'язаних з ліквідацією або попередженням забруднення і руйнування довкілля, а також витрат сільськогосподарської продукції, пов'язаних з погіршенням екологічної ситуації. Для оцінки еколого-економічної ефективності розраховують показники еколого-економічного впливу (збитку й

ефекту), а також ефективності поточних витрат і капітальних вкладень [103, с. 201–204]. Так, екологічний вплив – це грошова оцінка зміни екологічних параметрів, що відбуваються під впливом виробництва. Він може бути як позитивним (ефект), так і негативним (збитки). Еколого-економічний ефект – це вартісний приріст вигод у результаті реалізації природоохоронних заходів. Основою для розрахунку ефекту можуть бути: зниження рівня забрудненості ґрунтів, води, повітря, підвищення ґрунтової родючості, збільшення виходу органічної продукції тощо [139, с. 215–219].

В основі побудови критеріїв екологічності агропромислового виробництва лежить система показників питомого економічного збитку, зумовленого забрудненням довкілля на стадії виробництва та споживання сільськогосподарської продукції. Чим нижчий рівень екологічних витрат у розрахунку на одиницю показників розвитку сільського господарства (валова продукція, чистий дохід, основні фонди, площа угідь тощо), тим вищий рівень його екологічної ефективності [151, с. 15].

Економічний збиток від забруднення навколишнього природного середовища – це категорія, здатна багато в чому змінити ставлення суспільства до природи. Загальним принципом є зіставлення витрат і результатів господарської діяльності. У випадку окремих заходів з охорони довкілля під витратами розуміються кошти, що спрямовуються на природоохоронні заходи, а під результатами – запобігання економічного збитку. Збиток у сільському господарстві виникає при забрудненні водного, повітряного басейнів та земель, у результаті чого знижується врожайність сільськогосподарських культур, збільшуються витрати на підтримання родючості ґрунту, знижується продуктивність тварин. Існує кілька концепцій визначення еколого-економічного збитку. Деякі автори розглядають формування збитку як суму витрат на підприємстві – у вигляді додаткових витрат на запобігання негативних наслідків; у навколишньому природному середовищі – у вигляді додаткових витрат на ліквідацію негативних наслідків; у регіоні – у вигляді натурального збитку, негативних змін [8, с. 63–68; 25, с. 84–85; 28, с. 224–227; 103, с. 163–165].

На думку О. Алімова [61, с. 317–318], еколого-економічні збитки відображають можливі народногосподарські втрати від природокористування і являють собою суму додаткових витрат на відт-

ворення й відновлення окремих видів ресурсів в окремому регіоні до рівня, що передував природокористуванню. О.М. Царенко [157, с. 173] відзначає можливість розрахунку економічного збитку через рентну концепцію оцінки ефективності виробництва, де під еколого-економічним збитком розуміється різниця між сукупним суспільним продуктом, який міг би бути отриманий на основі раціонального природокористування, і фактично отриманим при існуючому стані навколишнього середовища та рівні використання природних ресурсів. С.В. Мочерний [110, с. 432] та інші автори вважають, що ціна сільськогосподарської продукції повинна включати і вартість руйнування ресурсів – втрати ґрунтом елементів мінерального живлення та органічної речовини, деградації травостоїв пасовищ тощо. Розрахувати ціну ресурсу, що втрачається пропонується через зниження врожайності зернових або продуктивності пасовища і витрати часу, необхідного на відновлення. Загалом, вартісний підхід, який отримав найбільше поширення, полягає у вираженні у вартісній формі фактичних або можливих збитків, заподіяних сільському господарству в результаті якісного погіршення стану довкілля або додаткових витрат на компенсацію цих збитків.

О.Ф. Балацький [107, с. 99], В.А. Медведєв [130, с. 259] відзначають, що під економічним збитком від екологічних порушень розуміються додаткові витрати і втрати, що виникають в економіці через її функціонування в порушеному природному середовищі, призводячи до зниження ефективності господарської діяльності. У зв'язку з цим, вважають В. Кулішов [103, с. 217] і В.А. Медведєв [130, с. 308], можна стверджувати й зворотнє: зниження екологічних порушень завдяки екологічним інноваціям здатне підвищити ефективність економіки. Існуючі методики оцінки економічного збитку дають можливість кількісно визначити запобігання втрат при зниженні негативного впливу на довкілля завдяки впровадженню екологічних інновацій.

Найбільш дискусійним моментом визначення збитку є обґрунтування вартісних показників, що слугують для переведу натуральних втрат в економічні оцінки. Якщо економічний збиток розраховується як фактичні втрати продукції або зниження її якості, то використовуються закупівельні або ринкові ціни. На макрорівні необхідно враховувати, що на внутрішньому ринку верхня лімітна ціна сільськогосподарської продукції визначається бездотаційним

витратами господарств, які здійснюють виробництво у відносно гірших умовах при суспільно нормальному рівні господарювання. В економічній літературі такі витрати іменуються кадастровими цінами, які являють собою гранично допустимий рівень витрат на задоволення потреб народного господарства в даному виді продукції природоексплуатуючих галузей, вище яких подальша експлуатація даного природного ресурсу економічно недоцільна. У випадках, коли національний рівень кінцевих витрат перевищує світові ціни, а також при неможливості компенсації втрат продукції за рахунок залучення в оборот додаткових земель, в якості вартісного показника заподіяної шкоди слід розглядати ціни імпортованих сировини і продовольства [25, с. 231–235].

З інтеграцією національних економік у світову зростає роль показників, що використовуються для зіставлення рівнів розвитку різних країн і визначаються за міжнародною методологією, зокрема: національний дохід, національне багатство, валовий внутрішній і валовий національний продукт. У числі найбільш універсальних критеріїв народногосподарського збитку експерти називають валовий внутрішній продукт і національний дохід, які в усіх галузях економіки не враховують проміжного споживання (тобто без повторного врахування) [61, с. 442; 85, с. 47; 99, с. 66].

На нашу думку, нині основним економічним показником, на який зорієнтовані всі методи економічного управління, є прибуток. Тому перехід від традиційних показників доходу (національного доходу, доходів регіонів, підприємств і т. д.) до екологічно відрегульованих показників може вважатися основою переходу економіки на модель сталого розвитку. Використання природного потенціалу, відображеного в економічних показниках, підпорядковуватиметься загальним вимогам економії витрат. На запропоновану перебудову економічного аналізу насамперед відреагують ціни і податки. Максимізація прибутку, як основне прагнення суб'єктів господарської діяльності, враховуватиме більш широкий спектр можливих рішень, включаючи й варіанти оптимізації відносин з навколишнім природним середовищем на основі математичного моделювання.

Більшість науковців стверджують, що необхідна повна інтеграція природоохоронних витрат і вигод у показники національного розвитку, яка веде до заміни агрегатів типу національного доходу й ВВП та до створення екологічно відрегульованих Національних

Рахунків [103, с. 256]. Існує підхід, який полягає в регулюванні ВВП і чистого національного продукту (ЧНП) за допомогою вилучення вартості амортизації природних ресурсів. Визначений валовий дохід шляхом вирахування амортизації природних ресурсів з ВВП називають «стійким валовим доходом» [122, с. 56]. В. Кулішов [103, с. 284] і В.А. Медведєв [130, с. 317] при визначенні амортизації природного капіталу спираються на категорію екологічного боргу та відсотків по ньому. Екологічно відрегульовані макропоказники тут отримують не тільки шляхом вирахування із ВВП величини витрат («вимушене споживання»), а й коригуванням ВВП на величину зміни екологічного боргу. Недоотриманий дохід і вимушене споживання інтерпретуються при цьому як відсотки з екологічного боргу [122, с. 68]. В інших джерелах економічний збиток розглядається у вигляді суми збитків від вилучення сільськогосподарських земель з обороту внаслідок їх забруднення та вартісної оцінки втраченої продукції [110, с. 549; 195, с. 274].

Існує методика визначення економічної оцінки шкідливих наслідків хімізації як комплексного збитку від підвищеної захворюваності населення, збитку самому сільському господарству, шкоди лісовому господарству, збитку промисловості, збитку від втрати добрив, засобів хімізації тощо [33, с. 26]. Як відзначає О.М. Царенко [157, с. 89–97], для оцінки еколого-економічного збитку, у тому числі сільського господарства, на практиці застосовуються три методи: метод контрольних районів (прямого рахунку), аналітичний (статистичний) метод і непряма (емпірична) оцінка (рис. 2.4). Згідно з дослідженням, у середньому по обстежених господарствах видова структура збитку має такий вигляд: рослинництво – 60, тваринництво – 40 %. Зниження врожайності культур при однаковому рівні забруднення атмосфери буде завжди економічно більш чутливим, ніж зниження продуктивності тварин [47, с. 27].

Перехід на виробництво органічної сільськогосподарської продукції необхідно характеризувати не тільки витратами на його здійснення, а й попередженими екологічними втратами, а кожен обсяг виробництва традиційної продукції – величиною нанесених екологічних втрат. По суті, це показники економічного збитку, які дають можливість слідкувати за ефективністю структури та обсягів

Рис. 2.4. Методи оцінки еколого-економічного збитку

Джерело: адаптовано автором за [157, с. 89–97].

виробництва з огляду на їх вплив на стан довкілля і за траєкторією руху до збалансованого природокористування.

В економічній літературі поширення набула концепція, згідно з якою поліпшення якості продукції, як правило, потребує підвищених витрат на її виробництво, а економічний ефект від цього отримується у сфері споживання. Зазвичай маються на увазі не тільки додаткові капітальні витрати на організаційно-технічне вдосконалення, а й підвищення трудомісткості, зростання витрат на матеріали, нові сорти рослин і порід тварин, підвищення собівартості тощо [56, с. 82–83]. Одним з найважливіших елементів обліку витрат є визначення величини збитку від забруднених продуктів харчування як вирішального аргументу для відмови від застосування хімічних засобів.

Витрати на виробництво одиниці продукції поліпшеної якості зазвичай порівнюються з витратами на виробництво одиниці продукції попередньої якості. Подібне зіставлення не можна визнати правомірним, оскільки суспільна корисність, значущість кожної одиниці продукції різного рівня якості в задоволенні відповідних потреб неоднакова. Зіставлення необхідно проводити на однаковий обсяг задоволення потреб при використанні продукції різної якості. Слід порівнювати витрати на виробництво і відтворення одиниці споживчої вартості, суспільної корисності продукції (на 1 т молока, пшениці, цукрового буряка тощо). Наприклад, корисний ефект від споживання 1 т молока може бути вимірний кількістю отриманого білка й жиру, ефект від споживання 1 т цукрових буряків – кількістю отриманого цукру, ефект від споживання картоплі – кількістю крохмалю тощо.

Розмір і структура витрат в органічному виробництві багато в чому пов'язані з його особливостями, які передбачають використання переважно внутрішніх ресурсів, часткова або повна відмова від застосування мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб. Виробничі витрати на одиницю продукції звичайно вищі при органічному виробництві з таких причин: нижча врожайність (до 30 % і більше); нижчий вихід товарної продукції рослинництва й тваринництва на одиницю площі у зв'язку з введенням у сівозміни багатьох культур та різким обмеженням або відсутністю покупних кормів; більш високі витрати праці і витрати на сільськогосподарську техніку тощо.

Витрати праці при органічному виробництві сільськогосподарської продукції зазвичай істотно вищі, і залежать від розміру господарств, їх спеціалізації, забезпеченості робочою силою, особливостей маркетингу тощо. Для скорочення трудомісткості органічного виробництва застосовують деякі нові прийоми, особливо для боротьби з бур'янистою рослинністю. Наприклад, як свідчать наукові джерела, позитивні результати були отримані при прополюванні овочевих культур (до появи сходів) і кукурудзи (в період вегетації) вогневими культиваторами з пальниками на пропані [89, с. 1].

Згідно зі світовим досвідом, при виробництві органічної сільськогосподарської продукції в структурі виробничих витрат основними елементами є: витрати на робочу силу; насіння; сільськогосподарську техніку. При виробництві культур за звичайною технологією основними елементами витрат є: добрива, пестициди, сільськогосподарська техніка. У зв'язку з цим необхідно замкнути всередині виробництва ланцюг побічних продуктів (у т.ч. відходів) на основі реалізації вже виявлених енергетичних та поживних якостей, енергетичного потенціалу побічних продуктів та відходів. Це й може бути основою економічної ефективності, тому що різко підвищується реалізація споживчої вартості, вже створеної на попередніх стадіях сільськогосподарського виробництва.

Для аналізу економічної ефективності виробництва традиційної сільськогосподарської продукції зазвичай використовуються дані річної бухгалтерської звітності, де є лише узагальнена інформація. У господарствах не ведеться первинного обліку по полях з урахуванням використання різних сівозмін і різних технологій виробництва, немає даних для розрахунку собівартості різних партій продукції, що мають різну якість. Економічна ефективність виробництва органічної сільськогосподарської продукції буде забезпечена в тому випадку, якщо прибуток при її продажу буде більшим прибутку від виробництва і продажів традиційної продукції.

Економічна ефективність сільського господарства значною мірою визначається його енергоємністю й цінами на енергію. Залежно від коливань цін і доступності різних видів енергії кінцеві економічні результати значно змінюються. А. Ткаленко [153, с. 15] відзначає, що в умовах Полісся сукупна енергія 1 т гумусу еквіва-

лентна енергії 1,62 т зерна, а в якості ціни гумусу можна прийняти ціну зерна, помножену на цей коефіцієнт.

Енергетичний аналіз ефективності органічного виробництва включає визначення сукупних енерговитрат за основними елементами (добрива, паливо, насіння тощо) та співвідношення виходу корисної продукції із сумарним показником. Енергія, накопичена в урожаї сільськогосподарських культур, може оцінюватися в калоріях, кВт. год, джоулях [127, с. 174].

Враховуючи вище зазначене, виявлено, що методика визначення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції ґрунтується на системі взаємопов'язаних економічних та екологічних показників. Їхнім основним завданням є оцінка еколого-економічних результатів господарської діяльності, що забезпечить повне задоволення суспільних потреб з урахуванням вирішення екологічних проблем сільськогосподарського виробництва та ресурсозбереження, даючи змогу виробникам підвищити конкурентоспроможність і забезпечити вищу рентабельність підприємства.

Таким чином, внаслідок проведеного нами дослідження узагальнено та запропоновано систему показників (використовуються і при виробництві традиційної сільськогосподарської продукції) для оцінки еколого-економічної ефективності виробництва органічної продукції, що, на відміну від існуючих, окрім екологічної, економічної та соціальної складових включають і аналіз енергетичної складової, даючи можливість об'єктивно розрахувати еколого-економічний прибуток (збиток) від виробництва органічної продукції з урахування впливу на довкілля (табл. 2.4).

У розглянутій нами і прийнятій для розрахунків системі показників енергія, накопичена в урожаї органічних сільськогосподарських культур, оцінюється в джоулях (МДж) і враховується окремо в господарсько-цінній частині врожаю та в загальному врожаї сільськогосподарської культури (з урахуванням побічної продукції – соломи, стебел тощо).

За даними більшості прихильників органічного виробництва, воно є енергетично більш ефективним і тому може стати елементом національної політики щодо збереження енергії [117, с. 29; 129, с. 40; 183, с. 27; 189, с. 18]. Як один з аргументів наводиться менша енергоємність, обчислена на основі «енергетичних коефіцієнтів»

Таблиця 2.4

**Система показників для оцінки еколого-економічної
ефективності виробництва органічної сільськогосподарської
продукції**

Показник	Формула	Визначення
Річний економічний прибуток з урахуванням капітальних вкладень на охорону довкілля	$E_{II} = N[C - (C + E_{II} \times K_{II})] - H,$ де N – річний обсяг виробництва продукції в натуральному вираженні; C – собівартість одиниці продукції; K_{II} – питомі капітальні вкладення на охорону довкілля, що припадають на одиницю продукції ($K_{II} = K \div N$); H – податкові платежі	Розраховується на підставі застосування нормативного коефіцієнта ефективності капітальних вкладень на охорону довкілля (E_{II}), що характеризує, на відміну від бухгалтерського прибутку, ще й ефективність капітальних вкладень
Ресурсоемність процесу виробництва	$En = \frac{Pn}{II n}$	Витрати енергії, води, повітря, земельних та інших природних ресурсів (Pn) у розрахунку на одиницю корисної продукції або послуги, що отримуються на основі даного процесу ($II n$)
Екологоемність процесу виробництва	$Ee = \frac{Be}{II n}$	Рівень припустимих шкідливих впливів на довкілля (Be), розраховуючи на одиницю корисної продукції або послуги ($II n$), одержуваної за допомогою даного процесу
Екологосоціоемність процесу виробництва	$Es = \frac{Ce}{II n}$	Рівень соціальних втрат через екологічне неблагополуччя (Ce), розраховуючи на одиницю корисної продукції або послуги ($II n$), одержуваної за допомогою даного процесу

Показник	Формула	Визначення
Витрачена сукупна енергія	$Q_c = Q_1 + Q_2 + Q_3$	Затрачена сукупна кількість енергії на основні (Q_1) і оборотні (Q_2) засоби виробництва та на трудові ресурси (Q_3)
Енергомісткість врожаю	$Q_{ep0} = Y \times q \times K_c$ де Y – урожайність сільськогосподарської культури, кг/га; q – вміст загальної енергії в 1 кг сухої речовини, МДж; K_c – коефіцієнт переведення одиниці отриманої продукції в суху речовину, кг	Кількість енергії, накопиченої в господарсько-цінній частині врожаю
Кількість енергії, накопиченої в урожаї з урахуванням побічної продукції	$Q_{ep} = Q_{ep0} \times K_n$ де K_n – коефіцієнт виходу побічної продукції	З огляду на засади енергетичної концепції технологія вважається ефективною, якщо при планованому рівні врожайності сільськогосподарської культури забезпечується умова $Q_{ep} > Q_c$ і $E_{on} \geq 1$, де $E_{on} = Q_{ep} / Q_c$

Джерело: систематизовано автором за [9, 18, 24, 28, 59, 99, 103, 130].

(співвідношення між вмістом енергії у корисній сільськогосподарській продукції і витратами енергії на видобуток сировини, що використовується для виробництва мінеральних добрив та інших хімічних сполук, їх виробництво, реалізацію й використання).

За розрахунками Редінгського університету (Великобританія), через порівняно низький врожай витрати пального на одиницю продукції при органічному виробництві вищі приблизно на 25 %, хоча зовнішні витрати енергії (на виробництво і доставку мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин тощо) набагато скорочуються в розрахунку на 1 га [236].

Економія енергії при використанні гною замість азотних добрив досягає 15–25 %, якщо дальність вивезення гною не перевищує

5 км. При збільшенні дальності перевезення витрати пального зростають настільки, що можуть перевищити витрати енергії, необхідні для виробництва мінеральних добрив. Якщо ж урахувати, що також доводиться витратити більше пального на обробіток ґрунту, то в результаті в цих випадках енергоємність органічного виробництва навіть вища [191, с. 55; 192, с. 42]. Близько половини (49 %) витрат енергії в рослинництві розвинутих країн припадає на добрива. За результатами досліджень, витрати антропогенної енергії на обробіток озимої пшениці та післязбирального оброблення мали таку структуру: мінеральні добрива залежно від доз 28–54 %, паливо (трактори, комбайни та ін.) – 19–29 %, непрямі вкладення (амортизація техніки) – 7–10 % [206].

Ефект від виробництва і споживання органічної сільськогосподарської продукції має багато позитивних форм вираження – поліпшення якості навколишнього природного середовища, отримання більшого обсягу прибутку за рахунок підвищення цін на більш якісну та безпечну сільськогосподарську продукцію, підвищення якості і тривалості життя населення, зростання економічного й соціального рівня розвитку регіонів.

Таким чином, необхідно враховувати, що виробництво і споживання органічних продовольчих товарів призводить до досягнення не тільки економічного ефекту, а й соціального: зниження захворюваності населення, зростання тривалості життя, зниження рівня дитячої та малякової смертності тощо. Держава і підприємство виграють, з одного боку, на зменшенні виплат з фондів соціального забезпечення, на зниженні витрат на утримання лікарень, поліклінік та інших лікувальних установ, а з іншого – на зростанні продуктивності й інтенсивності праці за рахунок зниження захворюваності, підвищення ділової активності, працездатності. Тому необхідно всіма можливими засобами розвивати виробництво вітчизняних органічних продовольчих товарів, тим більше, що в країні існують певні переваги та передумови розвитку для такої сфери господарювання.

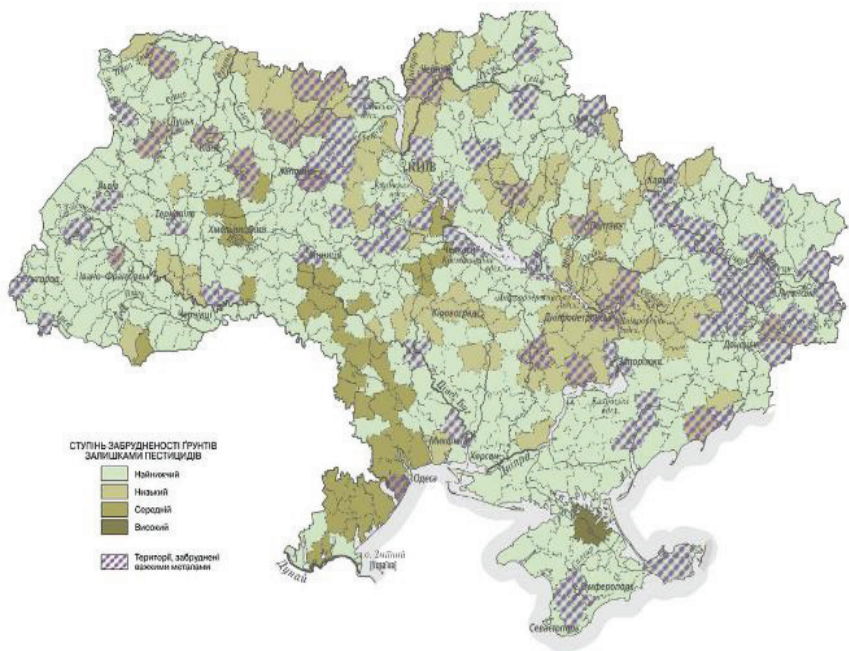
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Аналітична оцінка розвитку органічного сільського господарства в Україні

Розроблення дієвих заходів та напрямів щодо ведення органічного сільського господарства в Україні потребує детального аналізу, оцінки сучасного стану та тенденцій розвитку в умовах інтеграції до світового економічного простору, оскільки вітчизняне виробництво органічної сільськогосподарської продукції має істотні перспективи для подальшого розвитку. Окрім наявних перспектив, для впровадження та розвитку такого виду господарювання існує нагальна необхідність. Так, сільськогосподарське виробництво характеризується послідовним посиленням антропогенного тиску на ґрунтовий покрив, що призводить до деградації та забруднення ґрунтів (рис. 3.1).

Деградація, ерозія ґрунтів, зменшення гумусного покриву, забруднення отруйними хімічними та біологічними сполуками й радіонуклідами – такі очевидні наслідки антропогенного впливу на довкілля. В Україні ці процеси йдуть інтенсивніше, ніж у цілому на планеті. Із 60,3 млн га її території 42 млн га займають сільськогосподарські угіддя, 33,2 млн га – під ріллею [143, с. 42]. За останні 30 років площа еродованої орної землі збільшилась на 1,9 млн га, тобто втрачалось по 64 тис. га щороку. Зараз площа еродованих земель становить 11,3 млн га, або майже п'яту частину всієї території України, середньорічні втрати гумусу при цьому складають 32–33 млн т, що еквівалентно 320–330 млн т органічних добрив [178, с. 40].

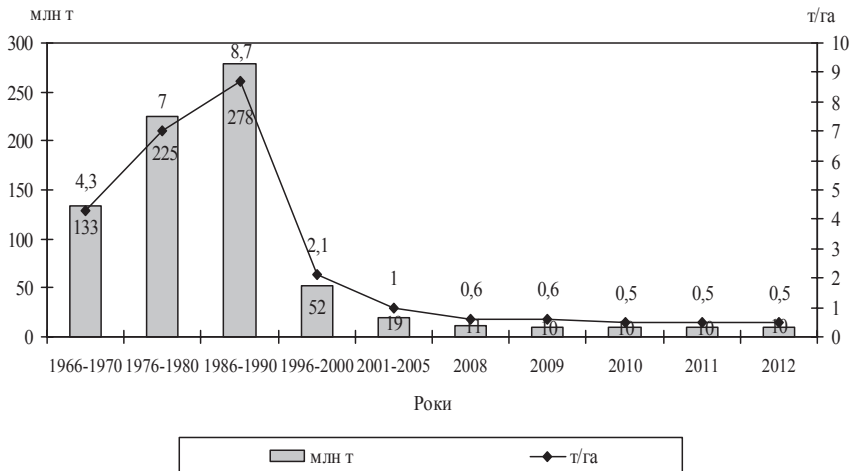

Рис. 3.1. Ступінь забрудненості ґрунтів України залишками пестицидів станом на 01.01.2012 р.

Джерело: [179, с. 68].

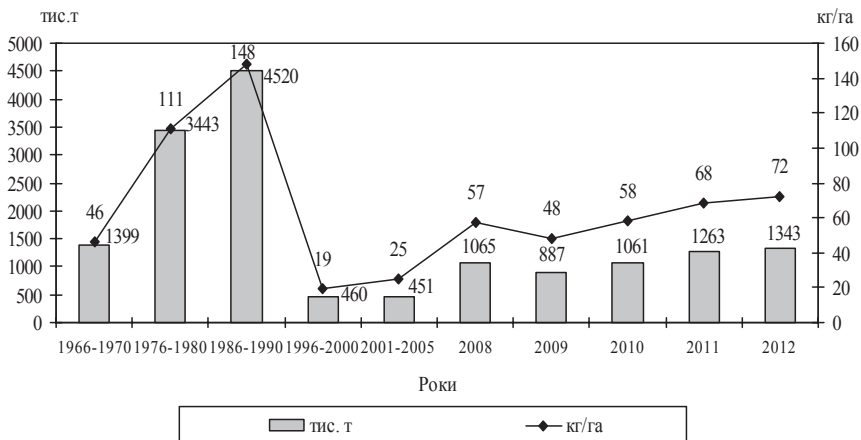
Стан родючості ґрунтів значною мірою залежить від обсягів застосування мінеральних і органічних добрив. За даними державної служби статистики, в Україні щорічно знижується використання органічних добрив та зростає внесення мінеральних. Так, площа удобрених мінеральними добривами земель у 2012 р. становила 76 % загальної посівної площі, а органічними – лише 2,0 %. Внесення органічних добрив скоротилося з 11,91 млн т у 2007 р. до 9,64 млн т у 2012 р., тобто на 2 млн т (рис. 3.2). У 2012 р. під посіви сільськогосподарських культур внесено органічних добрив лише 0,5 т/га посівної площі (на 29 % менше 2005 р.), що дуже ускладнює проблему підтримання гумусового режиму ґрунтів.

Обсяги внесення мінеральних добрив збільшилися з 0,9 млн. т у 2007 р. до 1,3 млн т у 2012 р. (рис. 3.3). Негативна дія мінеральних

Рис. 3.2. Динаміка внесення органічних добрив в Україні, 1966–2012 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Рис. 3.3. Динаміка внесення мінеральних добрив в Україні, 1966–2012 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

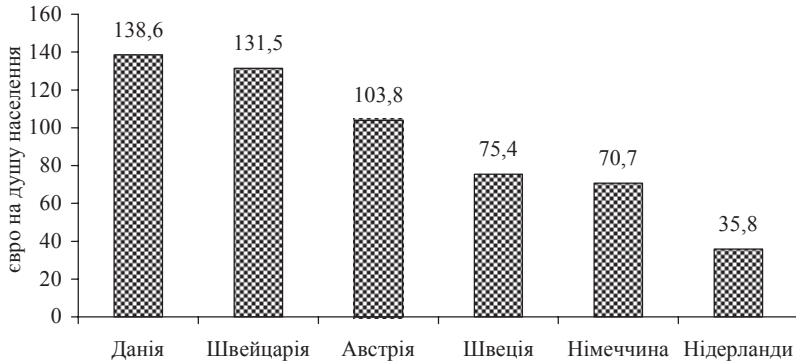

добрив полягає в тому, що при систематичному внесенні їх у ґрунт накопичуються шкідливі малорухомі речовини – важкі метали (миш'як, кадмій, хром, кобальт, мідь, свинець, ванадій, цинк тощо). З кожною тонною внесеного на поля фосфору в ґрунт потрапляє до 160 кг фтору, висока концентрація якого змінює напрям біологічних процесів у ґрунті [48, с. 52]. За даними В.І. Кисіля [91, с. 7], при сучасних технологіях внесення 97–99 % інсектицидів і фунгіцидів та 80–95 % гербіцидів потрапляє в ґрунт, водойми, повітря, що призводить до порушення екологічної стійкості агроценозів та зниження продуктивності сільськогосподарського виробництва.

За таких умов господарювання та рівня деградації земель, як свідчить досвід багатьох країн Заходу, існує нагальна потреба переходу до виробництва органічної сільськогосподарської продукції, яке забезпечує збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їхньої екологічної стійкості, відтворення родючості ґрунтів, захист їх від деградації і на цій основі – отримання високої та стабільної врожайності сільськогосподарських культур, що на сьогодні є пріоритетною проблемою, розв'язання якої – неодмінна умова збалансованого розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, а й збереження задовільного стану довкілля.

У багатьох європейських країнах ринок органічної продукції досить істотний. Наприклад, у Швейцарії частка ринку органічних товарів становить 35 % загального ринку продуктів харчування, у Німеччині та Австрії – 25 %. В Україні ж цей показник досить незначний – всього 0,4 %. Хоча й у нас спостерігається тенденція до збільшення ринку органічних продуктів [206, 216].

За даними Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM), у 2012 р. в Україні обсяг внутрішнього ринку споживання органічних продуктів зріс майже удвічі порівняно з показниками 2011 р. та майже в чотирнадцять разів – порівняно з 2008 р. і становив 7,9 млн євро [211]. Зазначені дані свідчать про стрімкий розвиток вітчизняного ринку органічної продукції, хоча рівень споживання такої продукції на душу населення в Україні в 2012 р. становив лише 0,10 євро/рік. При цьому в Європі найбільшими споживачами органічної сільськогосподарської продукції є Данія (138,60 євро/рік), Швейцарія (131,50 євро/рік), Австрія (103,80 євро/рік) тощо (рис. 3.4).

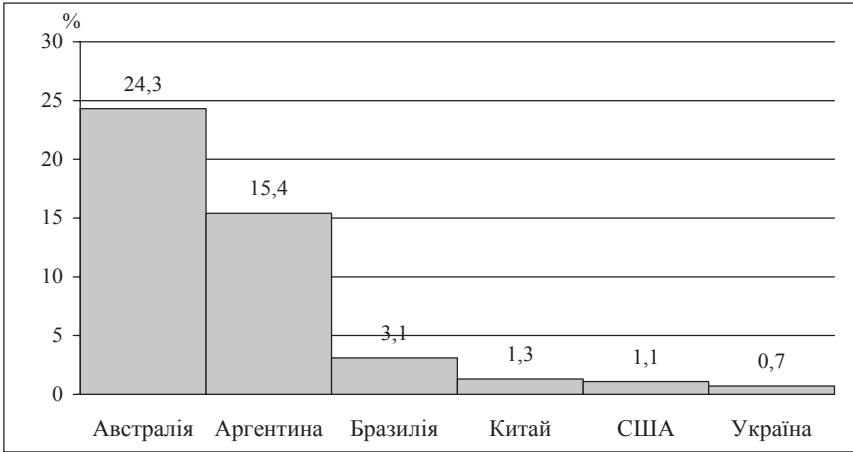

Рис. 3.4. Європейські країни з найбільшим рівнем споживання органічної сертифікованої сільськогосподарської продукції, 2012 р.

Джерело: побудовано автором за [206; 211; 205].

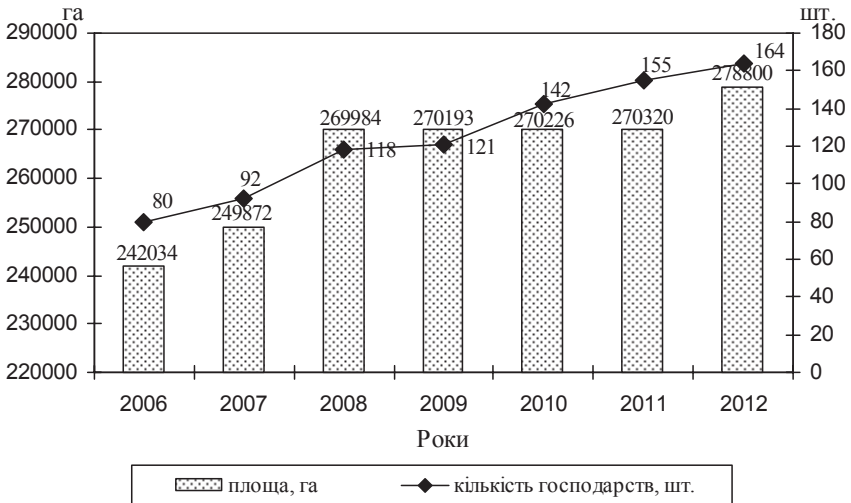
Загалом у світі органічним виробництвом займається 141 країна, загальна площа сільськогосподарських угідь, на яких вирощується органічна продукція, перевищила 38 млн га. Безумовними лідерами органічного виробництва є Австралія (понад 12 млн га) та Аргентина (4,4 млн га), сумарна площа їх органічних сільськогосподарських угідь становить понад 44 % загальносвітових органічних площ [211]. Співвідношення даних площ до загальної площі сільськогосподарських угідь окремих країн світу наведено на рис. 3.5.

Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. З кожним роком зростає й кількість вітчизняних органічних господарств, яких на сьогодні нараховується близько 200, хоча ще на початку 2000-х років було всього кілька десятків. Так, за даними IFOAM у 2012 р. нараховувалось 164 сертифікованих виробників органічної сільськогосподарської продукції (на 205 % більше порівняно з 2006 р.), загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 278 800 га, що відповідає 21-му місцю у світі (рис. 3.6).

Рис. 3.5. Частка площі, зайнятої під виробництвом органічної продукції в загальній площі сільськогосподарських угідь, %

Джерело: побудовано автором за [211; 229].

Рис. 3.6. Динаміка показників, які характеризують розвиток органічного сільського господарства в Україні, 2006–2012 рр.

Джерело: [211].

Варто зазначити, що спостерігається позитивна тенденція поступового розвитку вітчизняного виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Так, окрім зростання обсягів площ та кількості господарств, що здійснюють виробництво органічної продукції, протягом останніх трьох років відбувається послідовне наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження вітчизняної переробки органічної сировини (табл. 3.1). Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби. Також в Україні сертифіковано 200 тис. га дикоросів [4, с. 75; 229].

Таблиця 3.1

Обсяг реалізації органічної сільськогосподарської продукції в Україні, 2007–2012 рр.

Ринки збуту, т	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Внутрішнє споживання	–	1508	1989	1632,5	1601,57	1805,3
Експорт	2325	2510	2960	3740	4201	2787

Джерело: [152, 155, 188, 190, 229].

Поступовий розвиток ринку органічної продукції спостерігається і на регіональному рівні. Наприклад, у Житомирській області (табл. 3.2) площі, зайняті під виробництвом органічної продукції, зросли до 10 тис. га, що становить 10 % від зосередженої в області ріллі з чорноземним типом ґрунтів, придатної для вирощування органічної продукції.

Загалом земельний фонд Житомирської області становить майже 3 млн га, в т.ч. близько 1 млн 600 тис. га сільськогосподарських угідь (табл. 3.3).

Аналіз даних табл. 3.2 та 3.3 дає підстави стверджувати, що з кожним роком зростає обсяг виробленої валової органічної сільськогосподарської продукції (область виробляє близько 3 % валової продукції сільського господарства України), проте протягом останніх років дещо зменшилась площа сільськогосподарських угідь через проведення робіт з інвентаризації земель, у зв'язку з чим загальний обсяг валової продукції сільського господарства (за окремими категоріями) в області в 2012 р. дещо скоротився (рис. 3.7).

Таблиця 3.2

Вирощування органічної продукції рослинництва в господарствах Житомирської області, 2010–2012 рр.

Культура	Площа для вирощування органічної сільськогосподарської продукції, га			Валовий збір органічної сільськогосподарської продукції, т		
	Роки					
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
<i>Зернові та зернобобові</i>	3897	5743	6085	5635	11802	16005
Оз. пшениця	14	2053	1655	28	5436	4958
Жито	1814	799	1484	2664	1427	3562
Кукурудза на зерно	–	220	378	–	950	2546
Гречка	104	223	253	104	271	454
Овес	376	818	565	587	1451	1578
Просо	197	264	554	254	501	826

Джерело: департамент агропромислового розвитку в Житомирській області.

Таблиця 3.3

Динаміка структури земельного фонду Житомирської області, 2000–2012 рр.

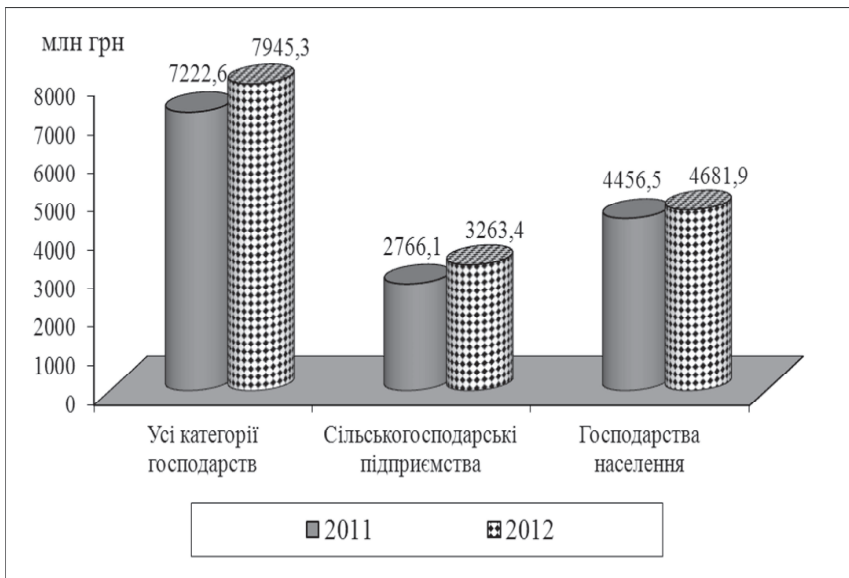
Основні види угідь	2000		2009		2010		2011		2012	
	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території
Загальна територія, у т. ч.:	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100
1. Сільськогосподарські угіддя	1558,6	52,3	1599,9	53,6	1590,1	53,3	1588,9	53,3	1587,8	53,2
2. Ліси та інші лісовкриті площі	1051,4	35,2	1108,1	37,1	1117,1	37,4	1118,5	37,4	1119,1	37,5

Продовження табл. 3.3

Основні види угідь	2000		2009		2010		2011		2012	
	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території	Усього, тис. га	% до загальної площі території
3. Забудовані землі	88,5	3,0	89,1	3,0	89,4	3,0	88,4	3,0	88,7	3,0
4. Відкриті заболочені землі	92,5	3,1	99,2	3,3	100,1	3,3	101,0	3,3	100,9	3,3
5. Відкриті землі без рос- линного пок- риву або з не- значним рос- линним покри- вом (піски, яри, землі, зайняті зсува- ми, щебенем, галькою, голе- ми скелями)	37,2	1,3	37,9	1,3	37,2	1,3	37,5	1,3	37,7	1,3
6. Інші землі	74,6	2,5	24,9	0,8	24,1	0,8	24,5	0,8	24,7	0,8
Усього земель (суша)	2841,3	95,3	2834,7	95,0	2833,8	95,0	2832,9	95,0	2833,3	95,0
Території, пок- риті поверхне- вими водами	48,9	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6	48,5	1,6

Джерело: управління статистики в Житомирській області.

Так, обсяг валової продукції сільського господарства в 2012 р. становив 7945,3 млн грн (у постійних цінах 2010 р.), що більше попереднього року на 722,7 млн грн, або на 10,0 %. За цим показником область у 2012 р. зайняла 16 місце серед усіх регіонів держави. У сільськогосподарських підприємствах її вироблено на суму 3263,4 млн грн, що становить 118 % до 2011 р., у господарствах населення – відповідно 4681,9 млн грн і 105 % (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Динаміка виробництва валової сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 року), млн грн

Джерело: департамент агропромислового розвитку в Житомирській області.

Тобто, як можемо спостерігати, одна з основних галузей Житомирщини – сільське господарство. Це одна з трьох областей України (окрім Закарпатської та Чернігівської), де за попередні роки не відбулося істотного скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, яким в області займається 721 сільськогосподарське підприємство, 638 фермерських господарств, 7,2 тис. індивідуальних селянських господарств та близько 340 тис. особистих підсобних господарств [141, с. 147–148; 143, с. 217–220]. У Житомирській області виробляється більше 1 млн т зерна і картоплі, близько 400 тис. т цукросировини, 200 тис. т овочів та понад 500 т хмелешишок. Нарощується виробництво ріпаку, сої, соняшнику, зернової кукурудзи та цукрових буряків. За чисельністю поголів'я ВРХ область посідає 6 місце серед регіонів держави, за чисельністю корів – 4 місце, за валовим виробництвом молока – 5, за виробництвом молока на душу населення – 1 місце [49, с. 6–7].

Та на сьогодні залишається небезпека забруднення довкілля внаслідок порушення правил зберігання та застосування пестицидів для боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами рослин проти зменшення обсягів їх застосування. Обсяги основних видів робіт із збереження та підвищення родючості ґрунтів останніми роками стабілізувалися на дуже низькому рівні. Недостатнє внесення органічних добрив (табл. 3.4) призводить до неповного повернення органічних речовин у ґрунт, тому в ґрунтах регіону вміст гумусу знаходиться на низькому рівні і постійно спостерігається процес його зниження. У середньому по області показник вмісту гумусу в ґрунтах – 1,92 %. Площа ґрунтів з низьким вмістом гумусу становить 714,4 тис. га [45, с. 7].

Таблиця 3.4

Динаміка внесення мінеральних та органічних добрив у ґрунт сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області, 2007–2012 рр.

Внесені добрива	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальна посівна площа, тис. га	501,1	449,2	486,8	494,6	481,9	532,3
Мінеральні добрива						
Усього внесено в поживних речовинах, тис. ц	234,3	242,7	267,2	267,8	256,0	328,7
у тому числі:						
азотних, тис. ц	132,8	139,7	171,3	181,6	174,2	328,7
фосфорних, тис. ц	46,1	44,0	41,2	39,1	38,8	46,6
калійних, тис. ц	55,4	59,0	54,7	47,1	42,9	52,4
Удобрена площа під урожай, тис. га	205,2	198,0	287,3	270,3	275,7	354,5
% удобреної площі	41,0	44,0	59,0	55,0	57,0	68,0
Внесено на 1 га, кг	46,8	54,0	54,9	54,1	53,1	63,0
у тому числі:						
азотних, кг	26,5	31,1	35,2	36,7	36,1	44,0
фосфорних, кг	9,2	9,8	8,5	7,9	8,1	9,0
калійних, кг	11,1	13,1	11,2	9,5	8,9	10,0
Органічні добрива						
Усього внесено в поживних речовинах, т	757,7	687,2	495,4	458,9	423,0	364,8
Удобрена площа, га	25,0	20,0	19,0	24,0	15,0	13,9
% удобреної площі	5,0	4,3	3,9	4,8	3,0	3,0
Внесено на 1 га, т	1,5	1,5	1,0	0,9	0,9	0,7

Джерело: управління статистики в Житомирській області.

За даними досліджень Інституту агроекології та природокористування НААН забезпечення бездефіцитного балансу гумусу ґрунтів південної лісостепової зони регіону можливе лише при внесенні не менше як 6,0 т на 1 га добре перепрілого гною щорічно. У 2012 р. на 1 га ріллі припадало лише 0,7 т органічних добрив, внесено на 1 га посівів 63 кг діючої речовини мінеральних добрив. Обсяги вапнування далеко недостатні для нормалізації кислотності орних земель.

Тож для поліпшення соціо-еколого-економічної ситуації необхідне створення сприятливих умов для збереження й розвитку природно-ресурсного і виробничого потенціалу районів, чому неодмінно сприяє розвиток органічного виду господарювання щодо якого, як зазначалося вище, спостерігається позитивна загальноукраїнська тенденція, яка підтверджується і на обласному, і на регіональному рівнях.

Варто сказати, що активного розповсюдження виробництво органічної продукції в області набуло, починаючи з 2007 р. Однак усі сільськогосподарські підприємства, які здійснюють це виробництво, зосереджені в Новоград-Волинському районі, який розташований у Центральній правобережній провінції зони мішаних лісів дерново-підзолистих типових і оглеєних ґрунтів Полісся, але з домінуючими ознаками, характерними для зони Лісостепу. Основними напрямками діяльності органічних підприємств Житомирської області, як зазначалося, є вирощування та реалізація зернових і зернобобових культур, виробництво тваринницької продукції, що сприяє відновленню родючості ґрунтів за рахунок насичення посівів однорічними бобовими культурами – горохом польовим (пелюшкою) та викою ярою в чистому посіві, а також у сумішах з вівсом і ячменем, ярим ріпаком, гірчицею білою й сизою, ярими пшеницею й тритікале [49, с. 6]. Також здійснюються заходи для ефективного ведення землеробства на перелогах та малоокультурених землях при підвищених рівнях кислотності ґрунтів. Увага акцентована на високій насиченості посівів озимими зерновими (до 66 %) та однорічними бобовими культурами (до 50 %). Такий спосіб виробництва характеризується можливістю постійних змін структури посівних площ залежно від потреб ринку та простотою у впровадженні, що полягає у використанні скорочених сівозмін та їх високій спеціалізації [142, с. 20].

У межах дослідження для оцінки ефективності органічного виду господарювання необхідно порівняти динаміку показників виробництва валової сільськогосподарської продукції за умов традиційного та органічного ведення виробничої сільськогосподарської діяльності як у галузі рослинництва, так і в галузі тваринництва. Аналіз досліджуваних показників здійснювався за даними аграрних підприємств Новоград-Волинського району Житомирської області (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка виробництва валової сільськогосподарської продукції в Новоград-Волинському районі (у постійних цінах 2010 р.), 2009–2012 рр.

Показники	У середньому по традиційних господарствах				У середньому по органічних господарствах				Органічні у відношенні до традиційних, %			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Рослинництва на 100 га ріллі, тис. грн	68,7	70,6	78,9	85,4	34,3	46,7	47,7	134,3	49,9	66,1	60,5	157,3
Тваринництва на 1 умовну голову, грн	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними Новоград-Волинського відділу статистики.

Як видно з табл. 3.5, показники зміни валової продукції традиційних та органічних агропідприємств мають тенденцію до зростання. Так, протягом досліджуваного періоду виробництво валової продукції рослинництва на 100 га ріллі у підприємствах з традиційною формою господарювання зросло на 24,3 %, тобто майже в 0,25 раза, тоді як у підприємствах з органічною формою господарювання – майже в 4 рази, що свідчить про значне зростання ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції, попри наявність перехідного періоду, протягом якого показники виробництва валової продукції в органічних господарствах залишалися майже незмінними. У тваринництві (на 1 умовну голову) тенденції зміни показників виробництва валової продукції вияви-

лись ідентичними й протягом 2009–2012 рр. зросли удвічі як у традиційних, так і в органічних сільськогосподарських підприємствах.

За умови зростання зазначених показників, варто проаналізувати динаміку врожайності зернових, вирощуваних на засадах органічного виробництва порівняно з виробництвом традиційної продукції (табл. 3.6), що дасть можливість оцінити вплив виду господарювання на показники урожайності з метою визначення доцільності переходу сільськогосподарських виробників на засади виробництва органічної продукції.

Таблиця 3.6

Динаміка урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району, 2009–2012 рр.

Роки	Середня урожайність за традиційних умов господарювання, ц/га	Середня урожайність за органічних умов господарювання, ц/га	Співвідношення значень показників за органічного та традиційного видів господарювання, %
2009	28,4	12,9	45,4
2010	29,1	14,5	49,8
2011	38,7	20,6	53,2
2012	43,1	26,3	61,0
2012 до 2009, %	151,8	203,9	–

Джерело: розраховано автором за даними Новоград-Волинського відділу статистики.

Згідно з наведеними даними, урожайність традиційних зернових вища порівняно з органічними. Найменший рівень урожайності спостерігався в 2009 р. – 12,9 ц/га, що на 45,4 % менше, ніж у середньому по традиційних господарствах. Проте важко об'єктивно оцінити таку тенденцію, оскільки виробники органічної сільськогосподарської продукції мають проходити перехідний період, під час якого відбуваються процеси з відновлення родючості ґрунту. Таким чином, менша урожайність за умов ведення органічного виробництва є аргументованою порівняно з традиційними умовами господарювання, за яких застосовується хімічне оброблення ґрунту та рослин.

Окрім того, отримання незначних обсягів урожаю на етапі впровадження органічного виробництва є закономірною світовою тенденцією [229]. Так, уже в 2010 р. помітне незначне збільшення урожайності (на 17 %) в органічних господарствах Новоград-Волинського району порівняно з попереднім роком. Це свідчить про більше використання при органічному виробництві існуючих резервів землекористування, завдяки чому нівелюється негативна дія зовнішнього природно-кліматичного чинника, а в разі його позитивного впливу – підсилення ефекту. Таким чином, протягом досліджуваного періоду врожайність органічних зернових культур зростала на 9,2 % (найбільше зростання відбулося в 2011 р. – 28,1 % до базового року), у той час як урожайність зернових, вирощених за традиційних умов господарювання, скоротилася на 10,9 %. Тому хоч і слабке, але стабільне зростання показника урожайності за органічного виду господарювання свідчить про позитивні тенденції щодо впровадження виробництва органічної сільськогосподарської продукції в майбутньому.

Варто зазначити, що, крім істотної залежності від впливу природно-кліматичних умов, сільськогосподарські товаровиробники традиційної продукції району стикаються з проблемою догляду за посівами, оскільки ціни на мінеральні добрива та засоби захисту рослин є основною статтею витрат аграрних підприємств. Загальну структуру витрат аграрних підприємств району наведено в табл. 3.7, аналіз якої свідчить про значну частку в структурі матеріальних витрат виробництва традиційної сільськогосподарської продукції витрат на мінеральні добрива, що для виробників органічної продукції є статтею економії.

Незважаючи на світові тенденції розвитку, вітчизняний ринок органічної сільськогосподарської продукції перебуває на початковій стадії становлення, що спостерігається як на регіональному рівні, так і на рівні країни. Однак ведення органічного агровиробництва, попри низькі темпи зростання урожайності (табл. 3.6) та значний рівень витрат (табл. 3.7), залишається рентабельним (табл. 3.8). Так, згідно з основними економічними показниками господарської діяльності (табл. 3.8), спостерігалось стабільне, хоча й незначне зростання темпів прибутку та виробництва валової продукції при веденні органічного виробництва. Зокрема, впродовж 2010–2012 рр. спостерігається перевищення рівня рентабельності вироб-

ництва органічної продукції порівняно з традиційним на 29,3, 32,5 та 43,8 % відповідно, що свідчить про значне зростання ефективності виробництва такої продукції.

Таблиця 3.7

**Структура витрат виробників сільськогосподарської продукції
Новоград-Волинського району, 2012 р.**

Статті витрат	У середньому по традиційних сільськогосподарських підприємствах, %	У середньому по органічних сільськогосподарських підприємствах, %	Співвідношення витрат товаровиробників органічної продукції до товаровиробників звичайної продукції, %
Оплата праці	9,9	11,3	1,4
Відрахування на соціальні заходи	3,6	4,4	0,8
Матеріальні витрати, що увійшли до собівартості продукції	70,8	67	-3,8
у тому числі:			
– насіння і посадковий матеріал			
– корми	9,4	8,2	-1,2
– інша сільськогосподарська продукція	13,7	14,3	0,6
– мінеральні добрива	1,3	1,3	0
– нафтопродукти	14,1	2,8	-11,3
– електроенергія	14,1	19,7	5,6
– паливо	1,5	1,8	0,3
– запасні частини, ремонт і будівельні матеріали	0,8	3,2	2,4
– оплата послуг стороннім організаціям, інші витрати	3,6	3,1	-0,5
Амортизація	12,3	12,6	0,3
Амортизація	4,4	6,5	2,1
Інші витрати	11,3	10,8	-0,5
Усього витрат	100	100	–

Джерело: розраховано автором за даними Новоград-Волинського відділу статистики.

Таблиця 3.8

**Динаміка економічних показників господарської діяльності
сільськогосподарських підприємств Житомирської області,
2010–2012 рр.**

Показник	Виробники традиційної продукції			Виробники органічної продукції		
	Роки					
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Урожайність зернових та зернобобових культур, ц/га	29,4	39,3	43,5	14,5	20,6	26,3
Середньорічний надій на 1 корову, кг	4024	4104	3395	3244	3752	5719
Валова продукція на 1 га с.-г. угідь, грн	4885	5603	6158	3247	5587	8426
Продуктивність праці, грн	99746	146101	195874	134546	212586	287892
Виручка від реалізації продукції на 1 га с.-г. угідь, грн	974	1163	1254	1379	2547	5444
Чистий прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	63,9	125,7	261,2	350	717	2600
Рівень рентабельності, %	7,3	12,2	19,2	36,6	44,7	63,0

Джерело: розраховано автором за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської ОДА.

Висока рентабельність при незначних показниках чистого прибутку та невеликому обсязі виробництва органічної сільськогосподарської продукції пояснюється вищими цінами реалізації, що зумовлено обмеженням пропозиції порівняно з попитом й простежується як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. Разом з тим, вітчизняна органічна сільськогосподарська продукція значно дешевша, ніж імпортовані аналоги, що виступає конкурентною перевагою, яка створює передумови для виходу українського сільськогосподарського виробника на світовий продовольчий ринок.

Тож, нами доведено, що навіть попри недостатню розробку законодавчого регулювання в цій сфері господарювання, недоскона-

лість державної політики, наявність конверсійного періоду, зниження урожайності, зростання витрат (у зв'язку з проведенням сертифікації) та ще ряду стримуючих факторів спостерігається тенденція до подальшого інтенсивного розвитку органічного виробництва в Україні. По-перше, це виробництво передбачає екологічно безпечне та соціально орієнтоване ефективне ведення сільського господарства, що дає змогу отримувати стабільний, поступово зростаючий прибуток, забезпечуючи рентабельність господарювання за рахунок використання природної родючості ґрунтів і значної економії за окремими статтями витрат (зокрема, внесення мінеральних добрив, використання гербіцидів, пестицидів тощо). По-друге, відбувається зростання економічного ефекту паралельно з поліпшенням у соціально-екологічному розвитку аграрного сектора економіки. По-третє, враховуючи проведені дослідження, можна стверджувати, що існуючі попередні моделі розвитку сільськогосподарського виробництва були орієнтовані на отримання істотного рівня доходів шляхом інтенсифікації виробничих процесів та, як наслідок, виснаження природної родючості ґрунтів. Тому підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва варто здійснювати шляхом обов'язкового врахування екологічної складової задля забезпечення збалансованого, в тому числі й соціального, розвитку суспільства.

3.2. Еколого-економічна характеристика та особливості виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Перш ніж приступити до розгляду особливостей розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні, відзначимо, що в цілому у сфері аграрного сектора економіки склалася загальна ситуація, яка, з одного боку, спонукає до впровадження органічного виробництва, а з іншого – сприяє його розвитку. До перших належать: надмірна інтенсифікація сільськогосподарського виробництва і як наслідок – зниження родючості та деградація ґрунтів, несприятлива екологічна ситуація в країні, спричинене надмірним антропогенним навантаженням на довкілля. Крім того, з розвитком ринкових відносин та підвищенням екологічної свідомості населення загострюється проблема підвищення економічної ефек-

тивності сільськогосподарського виробництва з урахуванням соціально-екологічного аспекту.

До сприятливих обставин слід віднести насамперед початкові кроки державного сприяння розвитку органічного виробництва шляхом розроблення та впровадження на регіональному і державному рівнях відповідних програм розвитку щодо цього виду господарювання (Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року від 19.09.2007 р. № 1158 планується стимулювання ведення органічного виробництва, створення системи його сертифікації і збільшення показника вирощування органічних культур до 10 % [131]) що створюватиме додатковий капітал, побудований на використанні родючих земель, міцних сільськогосподарських традицій, ментальності людей.

Спостерігається поступове зростання попиту на органічну сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку. Наприклад, дані одного з переробних підприємств органічної продукції ТОВ «Фабрика бакалійних продуктів» (ТМ Жменька) свідчать про стовідсоткове зростання продажів органічної продукції в 2010 р. (порівнянно з 2009 р.) і збільшення кількості точок продажу з 270 (2010 р.) до 600 (2011 р.) [155, с. 41–42]. Цей факт підтверджує розвиток вітчизняної внутрішньої торговельно-збутової мережі. Так, одним із важливих каналів збуту та популяризації органічної продукції в Україні є невеликі спеціалізовані магазини здорового харчування у великих містах (мережа магазинів натуральної та органічної продукції «Натур Бутік», ТОВ «Торговельний Дім Органік Ера», мережа магазинів органічних продуктів «Еко-Шик» тощо).

З кожним роком зростає обсяг продажів органічної сільськогосподарської продукції та обізнаність населення щодо органічного сільського господарства і його переваг. Найпотужнішим каналом збуту органічної продукції є супермаркети. У 2011 р. мережа супермаркетів «Сільпо» проголосила органічні продукти своїм головним трендом [10, с. 48]. Супермаркет «Good Wine» продає вітчизняну та імпортовану органічну продукцію, об'єднуючи її у секції «Good Food» (хороші харчові продукти). У 2012 р. мережа супермаркетів «Мегамаркет» репрезентувала споживачам окремі секції з органічними продуктами. Сертифікована органічна продукція представлена також у супермаркетах «Ашан», «Чумацький Шлях», «Delight», «Billa», «Фуршет», «Novus» та ін., де особлива увага зо-

середжена на органічних молочних та м'ясних продуктах, крупах, борошні, хлібобулочних виробках, джемах, соках, яйцях, меді, чаї, овочах, фруктах тощо [19, с. 31–32]. Споживчий попит та поява органічної сільськогосподарської продукції у супермаркетах спричинили значне зростання продажів, навіть попри незначну її частку на полицях магазинів (менше ніж 1 %) [101, с. 28].

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції є однією з ведучих та перспективних форм господарювання в аграрному секторі економіки країни з найбільш інтенсивним розвитком екологічно спрямованої діяльності. Тому варто відмітити загальні тенденції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки в цілому:

- зростання обсягів площ та кількості виробників органічної продукції;

- поступове зростання урожайності (після закінчення перехідного періоду), що свідчить про більш повне використання при веденні органічного виробництва існуючих резервів землеобробітку;

- зростання обсягів внутрішніх ринків збуту;

- підвищення екологічної свідомості населення внаслідок погіршення стану здоров'я та навколишнього природного середовища (фахівцями доведено, що з забрудненим довкіллям пов'язано близько 70 % усіх випадків захворюваності, майже 60 % випадків неправильного фізичного розвитку і більше половини випадків смертності [98, с. 42]);

- стабільне зростання попиту на органічну продукцію.

Стосовно попиту на цю сільськогосподарську продукцію існують різні погляди: окремі фахівці стверджують, що в країні вже сформувався сегмент споживачів, готових сплачувати цінову надбавку за екологічну безпечність аграрного продовольства (насамперед у великих містах) [11, 23, 140], інші вважають, що така продукція поки що не знайшла свого споживача [12, 21]. Проте в світі спостерігається тенденція зростання попиту на ринку органічної сільськогосподарської продукції та підвищена зацікавленість з боку господарюючих суб'єктів, відповідно відбувається зростання обсягів виробництва такої продукції.

В Україні обсяг органічного ринку споживання в 2012 р. становив 7,9 млн євро, що майже в чотирнадцять разів перевищує цей

показник у 2008 р. При цьому Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічних сільськогосподарських угідь (понад 270 тис. га) та друге – серед європейських країн за рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (41557,6 тис. га), сприяючи тим самим розвитку цього виду господарювання [211, 229]. У середньому в Європі площа сільськогосподарських угідь на душу населення становить 0,43 га, в Україні – 0,90 га, площа ріллі – 0,24 та 0,67 га відповідно. Частка сертифікованих органічних площ серед загального об'єму сільськогосподарських угідь України становить майже 0,7 % [211]. Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур [229].

Таким чином, на сьогодні в Україні існує значний потенціал для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва:

- достатня кількість суб'єктів господарювання, готових виробляти органічну сільськогосподарську продукцію та її потенційних споживачів;

- наявність значних площ родючих ґрунтів;

- незначний рівень використання гербіцидів, пестицидів і мінеральних добрив;

- збільшення робочих місць унаслідок підвищеної трудомісткості при веденні органічного виробництва.

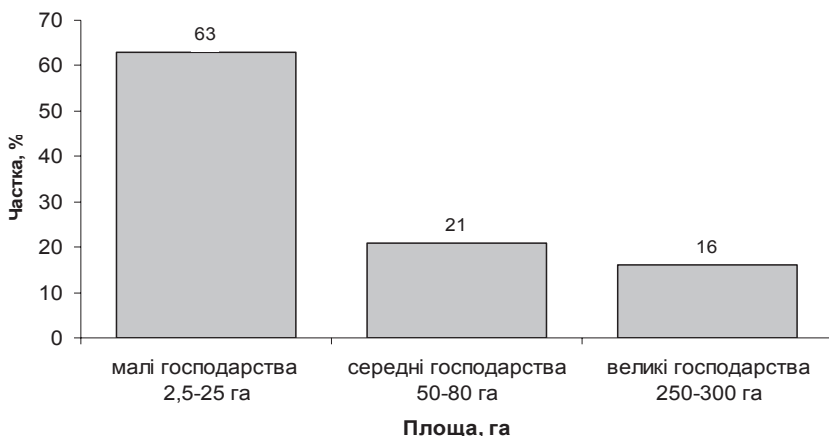
Станом на кінець 2012 р. Україні належало 34 місце серед 44 європейських країн, що здійснюють органічне виробництво, за кількістю зареєстрованих виробників органічної сільськогосподарської продукції (0,05 % від загальноєвропейського рівня). Протягом 2005–2008 рр. їхня кількість щорічно збільшувалася на 11–28 %, тоді як у 2009 р. – на 2,5 %, що є наслідком зниження інвестиційної діяльності через світову економічну кризу, проте з 2010 р. знову спостерігалася істотна тенденція до зростання у зв'язку із зацікавленістю аграрного сектора економіки у виробництві органічної продукції [206]. Більш ніж у 5 разів (порівняно з 2002 р.) зросла частка органічних сільськогосподарських товаровиробників у загальній кількості суб'єктів господарювання при збільшенні останніх до 92,9 % від значення 2002 р. [211, 216].

Проте значна частина органічної сільськогосподарської продукції (близько 80 %) експортується за кордон через недостатню розвинутість внутрішніх ринків збуту. Головним експортним ринком для українських органічних продуктів є Європейський Союз. Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Чеська Республіка, Польща, США, Канада, Італія, Греція, Ізраїль, Молдова та Норвегія є головними країнами, до яких експортується органічна продукція з України. Країни Близького Сходу, такі як Об'єднані Арабські Емірати, починають цікавитися українськими сертифікованими органічними продуктами [55, с. 97; 205].

Європейські імпортери повідомляють про деякі проблеми з якістю продукції та надійністю постачання органічних товарів з України, а також часто стикаються з тим, що міжнародна торгівля зупиняється, навіть не почавшись [158, с. 175]. Однією з причин такої ситуації є те, що часто українська продукція сільськогосподарських орних культур не відповідає міжнародним стандартам якості для харчового споживання. Більшість органічних культур, насамперед пшениця, соняшник, соя та кукурудза, експортуються як корми для м'ясного тваринництва західноєвропейських виробників. Органічні сушені та заморожені ягоди, сушені лікарські трави з України користуються значним попитом та йдуть на подальшу переробку до країн ЄС [7, с. 51]. Однак нещодавно експортний ринок зазнав негативного впливу через експортні квоти на деякі зернові культури, запроваджені українським урядом. У травні 2011 р. уряд оголосив про скасування квот та підкреслив, що метою таких дій є бажання відновити статус країни в якості одного зі світових лідерів – експортерів зернових [160, с. 449].

Попри наявні потенційні можливості для розвитку органічного виду господарювання, існує низка перешкод, серед яких – зниження врожайності сільськогосподарських культур через відмову від використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин під час перехідного періоду. Так, згідно з даними табл. 3.6, спостерігається нижчий рівень урожайності за органічних умов господарювання порівняно з традиційними, проте цей показник при виробництві органічної продукції має незначну, але стабільну тенденцію до зростання. Крім того, можливість отримання невеликих врожаїв на початковому етапі є закономірною тенденцією в усьому світі.

Практика Європейських країн засвідчує, що внаслідок зниження врожайності ефективніше працюють саме малі й середні фермерські господарства з площею угідь 30–35 га і лише у Великобританії та Іспанії їх масштаби в 4–5 разів більші [196, 205, 228]. В Україні також спостерігається тенденція до зростання кількості невеликих органічних сільськогосподарських виробників з розмірами земельних угідь до 300 га, де найбільша частка припадає саме на господарства до 25 га (рис. 3.8), при чому в середньому на одне господарство припадає близько 21,1 га.

Рис. 3.8. Структура сільськогосподарських виробників органічної продукції за розмірами земельних угідь в Україні

Джерело: узагальнено автором за [118, 120, 181].

Разом з тим, за дослідженнями всесвітньої організації Грінпіс (Greenpeace), органічні методи господарювання сприяли значному зростанню врожаю в південній півкулі та збільшенню вмісту поживних речовин і вітамінів на 1 кг продукції [229]. Так в Ефіопії на органічних полях збирають урожай у 3–5 разів більший, ніж на традиційних; у Бразилії збільшення урожайності на окремих полях становило 20–25, у Перу – 150 % [7, с. 51]. Тому варто зауважити, що впровадження технологій органічного господарювання доцільне лише на родючих ґрунтах та у відповідних для цього природних

умовах. Урожайність при цьому на 70–110 % більша, ніж при традиційному агровиробництві.

До особливостей варто віднести й те, що зростання урожайності сільськогосподарських культур відбувається зазвичай після закінчення конверсійного періоду, протягом якого в ґрунті відбуваються процеси відновлення його родючості. Перехідний період існує для забезпечення необхідної якості земель, придатних для виробництва органічної продукції.

Згідно з Регулюванням ЄС, такий період переходу триває мінімум півроку за умови, якщо відповідна земельна ділянка не зазнала оброблення продуктами, забороненими для використання в органічному виробництві, протягом попереднього року [229]. Кодексом Аліментаріус передбачено перехідний період 3 роки [95], стандартами IFOAM – не менше 1 року [201], у Великобританії – до 5 років, у Нідерландах сертифікаційна компанія Skal дозволяє зменшувати його в окремих випадках до 6 місяців, у Словаччині дозволено скорочувати загально визначений термін до 1 року за умови, якщо виробник може довести, що протягом попередніх трьох років не використовував заборонених в органічному виробництві засобів [195, с. 273–275; 205]. У законодавстві інших країн зменшення періоду неможливе. Крім мінімальних стандартів, у деяких країнах визначається початок переходу на органічне виробництво та зазначаються дати контролю.

Конверсійний процес щорічно піддається інспекторській перевірці сертифікаційною організацією, яка здійснює перевірку відповідності фактичного стану виробництва й інформації, викладеної в анкетних даних, а також точність дотримання необхідних вимог. За відсутності претензій з боку сертифікаційного органу після закінчення конверсійного періоду виробнику надається Сертифікат відповідності та Ліцензія на право використання товарного знака «органічна продукція», що свідчить про підтвердження статусу «органічна» протягом усього життєвого циклу продукції (від оброблення ґрунту до збуту та реутилізації готової продукції). Разом з тим, під час переходу від традиційного виробництва до органічного (в Україні період конверсії може сягати до 3 років і більше в рослинництві та, як правило, до 1 року в тваринництві [5, с. 119]) при отриманні нижчих урожаїв у зв'язку зі зміною технології (зокрема, відмовою від агрохімікатів) виробники, за умовами сертифікації,

ше не можуть маркувати свою продукцію як «органічну», вони мають змогу лише надавати їй статусу «органічної продукції перехідного періоду».

Сертифікуючий орган будь-якої країни має право розробляти власні стандарти органічного виробництва відповідно до стандартів вищого рівня, складаючи тим самим вертикальну субординовану систему стандартів органічного виробництва, яка включає [95, 211, 216, 229]:

- базові стандарти органічного виробництва, на основі яких, як правило, розробляються національні та приватні стандарти, що визначаються Міжнародною Федерацією органічного сільськогосподарського руху. У 2010 р. IFOAM створив систему COROS (Common Objectives and Requirements of Organic Standards) – загальні цілі та вимоги до органічних стандартів та розробив загальну для групи стандартів COROS глобальну марку органічної продукції;

- наднаціональні, наприклад спільний Стандарт Продовольчої та сільськогосподарської організації (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) ООН та Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization, WHO) ООН – Кодекс аліментаріус, а також Розпорядження Ради ЄС № 834/2007 від 28.06.2007 р. з органічного виробництва, маркування органічних продуктів;

- національні, наприклад Національна Органічна Програма (National Organic Program, NOP) у США та JAS Стандарти (Japanese Agricultural Standard) у Японії. За даними Дослідного інституту органічного сільського господарства, кількість країн, у яких запроваджено органічні стандарти станом на 2012 р. становила 86, ще 26 країн перебувають у процесі розроблення відповідного законодавства;

- приватні, що розробляються окремими організаціями з надання послуг із сертифікації процесу виробництва.

Відповідно до переліку, затвердженого Комісією Європейського Союзу, у Постанові (ЄС) № 508/2012 від 20.06.2012 р. акредитовано 13 сертифікаційних органів, які мають право працювати на території України, серед яких вітчизняний – «Органік стандарт». З 01.07.2012 р. сертифікаційні органи, включені до списку Європей-

ської Комісії, пропонують спрощену систему експорту органічної продукції в країни ЄС [206]. 06.12.2011 р. Європейською Комісією опубліковано перелік контролюючих органів, які здійснюють свою діяльність поза межами ЄС. Згідно із зазначеною схемою, продукція, сертифікована контролюючим органом з цього переліку, може експортуватися в країни Європи без отримання імпортного дозволу (офіційний документ для ввезення органічної продукції на територію певної країни, який імпортер може отримати протягом 4-х тижнів у державних органах своєї країни, на які покладено відповідні функції). Така процедура значною мірою сприяє експортній діяльності вітчизняних виробників органічної продукції та має на меті підвищення рівня довіри до якості органічних продуктів з боку споживачів [119, с. 32–36].

Варто звернути увагу на те, що з 13 сертифікаційних органів, які працюють в Україні, лише 2 були офіційно визнані Європейським Союзом: Органік Стандарт (Україна) та ЕТКО (Туреччина) [206, 211]. Це означає, що виробники, сертифіковані зазначеними компаніями, не лише можуть гарантувати, що їх продукція відповідає вимогам Стандарту з органічного виробництва та переробки для третіх країн, рівнозначному стандарту Європейського Союзу (Постанова Ради (ЄС) 834/2007 та Постанова Комісії (ЄС) 889/2008) та отримують вільний доступ на зовнішній ринок, а й отримують переваги відповідно до спрощеної процедури експорту.

Об'єктивним наслідком процесу сертифікації органічного виробництва є маркування органічної продукції. Згідно із Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65] (набрав чинності з 9.01.2014 р.), що визначає правові та економічні основи виробництва й обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, а також заходи щодо контролю та нагляду за такою діяльністю, маркування органічної продукції і використання відповідного державного логотипу здійснюються відповідно до законодавства. При маркуванні продукції, яка не відповідає вимогам зазначеного Закону, забороняється використання позначень з написами «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «БЮ» тощо. Органічна продукція, імпортована з інших країн, вироблена відповідно до законодавства країн походження, що підтверджено відповідним сертифікатом, позначена написами «органічний», «бі-

одинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «БІО» тощо, має в перекладі українською мовою позначатися написом «органічний продукт».

У Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65] також передбачено, що Центральний орган виконавчої влади (зокрема Мінагрополітики України) має розробити детальні правила виробництва та обігу органічної продукції (сировини), призначити органи з оцінювання відповідності виробництва органічної продукції (сировини), організувати підготовку та атестацію/акредитацію аудиторів із сертифікації, організувати державний нагляд за проведенням робіт з оцінювання відповідності призначеними органами з оцінювання відповідності, визначити графічне зображення Державного логотипу для позначення «органічний продукт», ввести реєстр виробників органічної продукції (сировини) та забезпечити опублікування офіційних відомостей про осіб, які здійснюють виробництво та реалізацію органічної продукції (сировини).

Щодо виконання зазначених вимог, то на сьогодні лише розроблено Проекти Постанови КМУ «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва», Постанови КМУ «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження», Постанови КМУ «Про затвердження Порядку та вимог до маркування органічної продукції». Поки що не сформовано й уповноваженого органу з оцінювання відповідності, не створено відповідного реєстру, не визначено графічного зображення Державного логотипу для позначення «органічний продукт».

У зв'язку з наявністю низки особливостей при виробництві органічної продукції, зокрема здійсненням процесу сертифікації, недосконалістю нормативно-правової бази, зниженням урожайності під час періоду конверсії, вищою трудомісткістю, вищими цінами на органічну сировину тощо спостерігається зростання собівартості такої продукції. Внаслідок цього помічається істотна диференціація в цінах на традиційну та органічну сільськогосподарську продукцію – в середньому втричі (табл. 3.9). Крім того, враховується моральне правило товаровиробника на встановлення вищої ціни за органічну сільськогосподарську продукцію, оскільки він забезпе-

чує захист ґрунтів від ерозії і водних джерел від забруднення, на що суспільство все одно б витратило кошти [187, с. 309].

Таблиця 3.9

Порівняння ціни органічної та традиційної продукції в Україні (станом на 01.06.2012 р.)

Продукція	Ціна, грн/кг		Відношення ціни органічної продукції до звичайної, разів
	Традиційна продукція	Органічна продукція	
Хліб	5–7	24–30	3–6
Цукор	6–8	60–80	10
Молоко	6–8	16–20	2–3
Яйця (10 шт.)	7–12	30–38	4–5
Курятина	22–25	80–120	3–6
Картопля	2–3	20–25	7–12
Яблука	5–7	16–20	2–4
Мед	60–80	130–200	2–3

Джерело: розраховано автором за [179, 185, 211].

Однак ціни на органічну продукцію залежать не лише від виробничих витрат, але й від попиту та пропозиції, обсягу інвестицій (які можуть окупуватися від 2 до 10 років, що зумовлено специфікою виробництва, обмеженістю попиту, причиною чого є низька платоспроможність населення та недостатня обізнаність про переваги органічної продукції [81, с. 136]), цінової політики та ринкової стратегії підприємства, якості товару, додаткових послуг і сервісу. При цьому товаровиробник має виходити з того, що споживач самостійно оцінюватиме головні переваги продукції: якість, безпечність, корисність тощо.

Для вирішення завдання підвищення якості та безпеки сільськогосподарської продукції як однієї з важливих умов розвитку аграрного сектора економіки необхідно враховувати також тенденції розвитку світового ринку органічної продукції, серед яких виразно простежується (в абсолютній більшості випадків) вища ціна такої продукції порівняно з традиційними аналогами. Зокрема, для прикладу в табл. 3.10 наведено середні споживчі ціни на органічну й традиційну сільськогосподарську продукцію в Німеччині за 2012 р.

Таблиця 3.10

Порівняння споживчих цін на органічну й традиційну сільськогосподарську продукцію в Німеччині, 2012 р.

Види продукції	Ціна, євро/кг		Відношення ціни органічної продукції до звичайної, разів
	Органічне виробництво	Традиційне виробництво	
Телятина	16,05	9,12	1,76
Свинина	14,21	7,59	1,87
Яйця, євро/шт.	3,14	2,03	1,55
Яблука	3,63	2,11	1,72
Морква	1,92	0,88	2,18
Цибуля	1,99	0,87	2,29
Картопля	1,87	0,65	2,88
Пшеничне борошно грубого помелу	1,53	1,09	1,40

Джерело: розраховано автором за [58, 205, 211].

Якщо в країнах ЄС органічна продукція дорожча від звичайної в середньому на 20–50 %, то в Україні на окремі її види перевищення ціни сягає 10 разів. Значну частку вартості такої продукції (окрім вище зазначених) становлять витрати на доставку до кінцевого споживача. Органічні продукти мають обмежений термін зберігання, потребують спеціальної переробки та транспортування. На високу ціну також впливає ненасиченість ринку такою продукцією та довгі ланцюги посередників [149, с. 111–112]. Крім того, в ціну закладається надбавка за вищу ризикованість виробництва. Вважаємо, що для зниження цін на органічну продукцію необхідне поступове нарощення обсягів виробництва, розширення збутових мереж, зростання обсягів реалізації тощо. Однак навіть попри високі ціни українські органічні продукти, порівняно з імпортованими аналогами, значно дешевші, що створює додаткові передумови для виходу вітчизняного товаровиробника на міжнародний ринок.

Доцільно зазначити, що проблематика ціноутворення з урахуванням екологічної складової відображена в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. [131], де «сприяння ціноутворенню з урахуванням екологічності продукції»

передбачено як один із важелів формування агроекологічного іміджу країни.

Попри існуючі позитивні тенденції розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції, вітчизняний ринок такої продукції тільки починає формуватися, як наслідок, на практично незаповнену нішу активно виходять іноземні аграрії, які можуть запропонувати значно ширшу асортиментну лінійку органічних товарів (хоч і за вищою ціною), що є їх конкурентною перевагою у зв'язку зі значним досвідом застосування маркетингового інструментарію щодо просування й збуту органічної сільськогосподарської продукції, практичного впровадження методів органічного виробництва, а також, звичайно, державної підтримки даного сектора господарювання.

Відсутність в Україні належної державної підтримки та досконалого законодавчого регулювання органічного сільськогосподарського виробництва істотно стримує його розвиток. Для прикладу – на ПП «Агроекологія» з урахуванням державних дотацій рентабельність виробництва становить 61, без урахування – 36 % [118, с. 97]. Проте важливо пам'ятати, що державне регулювання повинно передбачати не централізоване управління та безпосереднє втручання в органічне виробництво, а, насамперед, створення інституційних та організаційних умов, які сприяли б не лише підвищенню зацікавленості у виробництві органічної продукції, а й відновленню в аграрних виробників почуття відповідальності за якість такої продукції, реалізації виробничої ініціативи та підприємництва, поліпшенню соціального захисту населення, зокрема сільського, раціональному використанню ресурсів галузі тощо [119, с. 124].

У якості основних фінансово-економічних заходів здійснення державної підтримки розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні слід передбачити: субсидування відсоткової ставки за кредитами, дотації, субсидування частини витрат на виробництво і страхування урожаю для виробників органічної продукції, пільгове кредитування й оподаткування, а також удосконалення механізмів щодо регулювання регіональних ринків. Крім того, держава може підтримувати екологічну інспекцію, службу екоконсалтингу, відповідні збутові і постачальницькі організації, органічні насінницькі й племінні господарства, наукові дослі-

дження, союзи, партнерства та спеціальні програми розвитку органічного сільського господарства.

Варто зазначити, що виробництво органічної сільськогосподарської продукції, будучи перспективною формою господарювання, безпосередньо залежить від способу і масштабу державної підтримки. Так, у системі європейської державної підтримки сільськогосподарських підприємств основою є дотації (субсидії) з розрахунку щодо площі сільськогосподарських угідь та поголів'я худоби, інвестиційні, соціальні й інші програми. Наприклад, упродовж перших двох років становлення, органічні фермери Німеччини (в кожній країні своя система) отримують допомогу з декількох джерел: від уряду Євросоюзу і від своєї федеральної землі в розмірі 200–400 євро на 1 га сільськогосподарської площі. Потім розмір субсидій знижується до 100–200 євро [50, с. 21; 58, с. 37; 205]. Проте й це є дуже істотною підтримкою: 40 % у структурі доходів органічної ферми – це субсидії і дотації з боку держави.

Способи отримання дотацій різні. Лише в окремих країнах виплачуються субсидії при переході на виробництво органічної сільськогосподарської продукції (Франція, Великобританія, Греція). У більшості ж країн дотації (субсидії) в основному зорієнтовані на господарства, що вже перебудувалися [54; 205; 211]. В Австрії, наприклад, уряд розробив пакет заходів допомоги фермерам щодо підвищення якості продовольства і скорочення імпорту добрив. При цьому відсутність системи державного субсидування та підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції протягом перехідного періоду зумовила зменшення органічних площ протягом 2005–2008 рр.: у Франції – на 0,7 %, Греції – 3,5, Данії – 1,3, Нідерландах – 4,1 % [7, с. 51; 14, с. 28; 50, с. 24]. Тож, така підтримка органічних товаровиробників за кордоном стала дієвим інструментом стимулювання розвитку органічного виду господарювання.

Розглянувши основні світові тенденції розвитку і ведення органічного виробництва та враховуючи набуття Україною членства в СОТ і перспектив формування асоціації з ЄС, нагальним стає вирішення питання щодо розроблення системи державної підтримки органічного виробництва, узгодженої з правилами, визначеними світовою спільнотою, що дасть змогу створити ефективну систему

державного стимулювання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва.

З огляду на принципову важливість дотримання ряду умов при стимулюванні виробництва органічної продукції, очевидним стає те, що належне нормативно-правове забезпечення є одним з вирішальних факторів подальшого розвитку цього виду господарювання в Україні.

3.3. Аналіз факторів впливу на розвиток органічного сільського господарства

В Україні інтерес до ведення органічного виробництва невпинно зростає, оскільки для цього існують не лише передумови, а й об'єктивна необхідність. Наявна інформація з якісного обліку земельних угідь свідчить, що ситуація з використанням земель у країні на сьогодні близька до критичної (рис. 3.9). А вже на початку 90-х років близько 80 % орних земель уже потребувало поліпшення, третина продукції рослинництва містила більше ніж 10 % допустимого рівня пестицидів, сприяючи негативному впливу на стан земель та посиленню деградаційних процесів. Така сама частка сільськогосподарських продуктів не відповідає санітарно-гігієнічним нормам за вмістом нітратів [62, с. 114].

Тому Україна, маючи майже нагальну необхідність для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту та споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. Так, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь у країні, задіяних під вирощування органічної продукції, становить понад чверть мільйона гектарів (рис. 3.10), або майже 0,7 % загального обсягу сільськогосподарських угідь країни, та забезпечує їй перше місце в східноєвропейському регіоні за площею сертифікованих органічних земель і двадцять перше місце серед світових країн-лідерів органічного руху.

Згідно з дослідженнями Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM), сучасний внутрішній споживчий ринок органічної продукції в Україні почав розвиватися з 2006–2007 рр., склавши в 2008 р. 600 тис. євро, в 2009 – 1,2 млн євро, у 2010 – 2,4, у 2011 р. – до 5,1, у 2012 р. – 7,9 млн євро,

Рис. 3.9. Поширення та ступінь прояву негативних явищ, які спричиняють процеси деградації земель України

Джерело: [39, с. 48].

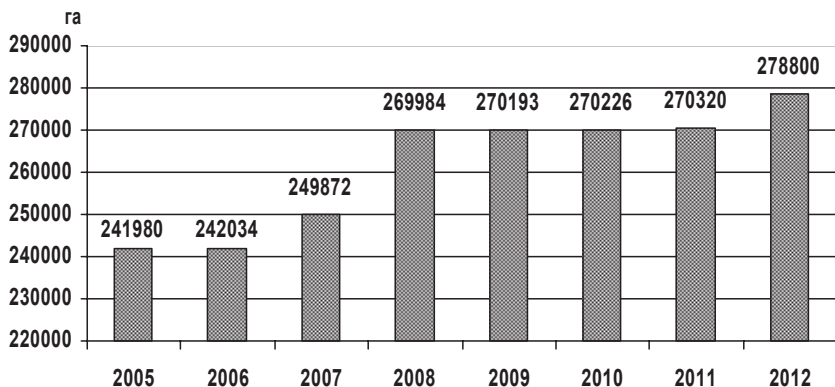

Рис. 3.10. Площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь в Україні, 2005–2012 рр.

Джерело: [211].

що свідчить про важливість, доцільність та прибутковість подальшого розвитку цього виду господарювання для вітчизняного аграрного сектора економіки [211].

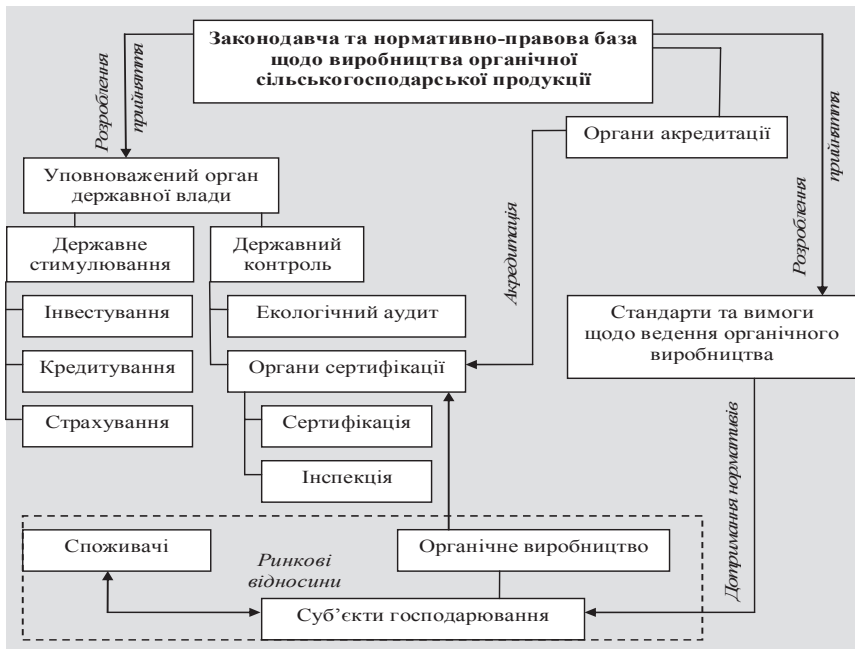
Однак, порівнявши наведену інформацію з наявним потенціалом виробничих ресурсів та ємністю вітчизняного ринку, можна стверджувати, що розвиток органічного сільського господарства відбувається надзвичайно повільно, навіть попри намагання держави підтримати цей сектор економіки шляхом подальшого розроблення й удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, яка створила б умови для законодавчого визнання та захисту органічної продукції, формування національної системи сертифікації, державної підтримки й стимулювання розвитку органічного виробництва. На нашу думку, така ситуація зумовлена різноспрямованістю дії найбільш значущих для розвитку органічного виробництва чинників. Так, проаналізувавши сучасний стан сільського господарства, можна стверджувати, що вітчизняні підприємства, попри наявний значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, стикаються з цілою низкою перешкод. Зокрема, як уже зазначалося, недостатньо розробленою законодавчою базою, належною державною підтримкою та інформаційним забезпеченням, недостатнім рівнем інвестування тощо.

Зупинимося на детальнішому аналізі кожної із зазначених перешкод. Важливою умовою ефективного розвитку будь-якого виду господарювання є наявність законодавчої та нормативно-правової бази. Законодавче забезпечення органічного виробництва тільки починає формуватися, зокрема наприкінці 2013 р. прийнято Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [65], однак для повноцінного функціонування зазначеного виду господарювання необхідне також прийняття низки підзаконних актів та технічних регламентів. У зв'язку з цим виникає низка організаційно-правових та фінансово-економічних чинників, які стримують розвиток органічного виробництва.

Про важливість прийняття спеціального нормативно-правового акту свідчить досвід США, де після прийняття Акта про органічне продовольство в 1990 р. річний приріст галузі з 90-х років становив понад 15 %. Адже надавши нормативного закріплення цій сфері суспільних відносин, держава засвідчила, що ця продукція дійсно є

безпечною й сприяє поліпшенню загального рівня здоров'я, а тому заслуговує на довіру [54; 57, с. 24].

Саме визнання органічного сільського господарства шляхом створення та удосконалення спеціальних правових норм є первинним у подальшому розвитку даної галузі сільського господарства (рис. 3.11). Багато країн у всьому світі мають власні системи сертифікації та акредитації, що були створені самі після нормативного закріплення вимог, які ставляться до органічного виробництва. Зокрема, експерти оцінюють світовий ринок органічних товарів і послуг як дуже місткий. Мінімально у грошовому еквіваленті його місткість становить понад 70 млрд дол. США зі щорічним приростом понад 5 %, а в країнах Балтії – до 8, Канаді – 10, у країнах Східної Європи (охоплюючи країни СНД) – понад 1 %, і в 2020 р. світовий обсяг продажу може досягти 200–250 млрд дол. на рік [206, 211, 216, 229].

Рис. 3.11. Формування нормативно-правової бази та системи сертифікації в сфері органічного сільського господарства

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, подальше розроблення та удосконалення нормативно-правового забезпечення дасть змогу збільшити обсяги виробництва конкурентоспроможної органічної сільськогосподарської продукції, прискорити насичення внутрішнього ринку високоякісними продуктами харчування, а також допоможе вирішити низку екологічних проблем, створити додатковий капітал, підвищити інвестиційну привабливість України та її конкурентоспроможність на світовому ринку.

З 1997 р. стала помітною тенденція до збільшення інвестицій у національну економіку та спостерігається поліпшення інвестиційного клімату в післякризовий період (табл. 3.11). Визначення пріоритетів та вибір найефективнішого напрямку інвестиційної діяльності відіграє важливу роль для інвестора. Наприклад, інвестиції Кіпру в основному спрямовані в харчову промисловість та переробку сільськогосподарських продуктів, Нідерланди спрямовують капітал у машинобудування та харчову промисловість, Франція – у харчову та сільськогосподарську переробну промисловість [185, с. 217–218].

Таблиця 3.11

Динаміка інвестицій в основний капітал за 1996–2011 рр.

Роки	Освоєно (використано) інвестицій в основний капітал з ПДВ	
	Фактичні ціни, млн грн	% до попереднього року
1996	12557	–
1997	12401	91,2
1998	13958	106,1
1999	17552	100,4
2000	23629	114,4
2001	32573	120,8
2002	37178	108,9
2003	51011	131,3
2004	75714	128,0
2005	93096	101,9
2006	125254	119,0
2007	188486	129,8
2008	233081	97,4
2009	151777	58,5
2010	171092	99,4
2011	238175	122,4

Джерело: Державна служба статистики України.

Вкладаючи кошти в сільське господарство, інвестор керується тим, що держава має великий потенціал та ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції, а Ятакож вигідне географічне розташування, що дає змогу експортувати продукцію до багатьох країн світу. І чим довше держава не бере активної участі у вирішенні інвестиційних проблем у господарствах, які займаються виробництвом органічної сільськогосподарської продукції, тим нижчим залишається рівень розвитку цієї сфери сільськогосподарського виробництва, а отже, – здорового харчування та життя людей [185, с. 281–288]. На нашу думку, потрібен цілий комплекс заходів щодо забезпечення залучення додаткових інвестицій. Зокрема, необхідна система основних заходів щодо посилення інвестиційного процесу в органічному сільськогосподарському виробництві, яка охоплювала б організаційно-управлінські, організаційно-економічні й економічні заходи.

За даними асоціації «БЮЛан», зараз багато охочих займатися органічним виробництвом та вкладати кошти в його розвиток, але їм потрібна державна підтримка, особливо під час конверсійного періоду. В Україні немає урядової стратегії та програми державної підтримки розвитку органічного виду господарювання, що стримує формування ринку органічної сільськогосподарської продукції через невпевненість інвесторів, кредитних установ, самих фермерів у доцільності, ефективності та відсутності ризиків такого виробництва. Тому необхідно розробити державну Програму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції на період до 2020 р., яка передбачатиме розвиток цієї сфери господарювання та створить необхідні рамки для координації та контролю органічного виробництва, а також сприятиме розширенню ринків збуту органічної продукції.

В Україні торгово-збутова мережа органічного виробництва тільки починає формуватися з однобічною орієнтацією лише на експорт за нерозвинутості внутрішнього ринку та переробної промисловості. На сьогодні лише деякі компанії (в основному філії іноземних організацій) купують органічну сировину для переробки та виробництва готової продукції, серед яких основні – НІРР-Україна, НІРР-Ужгород, відділ реалізації Асоціації «БЮЛан Україна», компанія Jim Naese, підприємства, що займаються виробництвом дитячого та дієтичного харчування (Хорольський комбінат у

Полтавській, Балтський – в Одеській області, Новоград-Волинський і Одеський комбінати дитячого харчування) [17, с. 4; 42, с. 55; 137, с. 6]. Головним фактором, який обмежує переробку органічної сільськогосподарської продукції, є дефіцит сировинної бази органічного походження, що спричинено нерозвинутістю ринку цієї продукції.

Проведений аналіз показав, що формування ринку якісного та безпечного для споживачів продовольства є важливим стратегічним завданням національної економіки. Доцільність практичних дій у цьому напрямі зумовлена об'єктивною необхідністю організації органічного сільськогосподарського виробництва, потребою збереження здоров'я нації, неодмінним формуванням відповідних заходів держави на інтеграцію екологічних обмежень у правове поле міжнародних зовнішньоторговельних відносин. Для забезпечення стабільного розвитку ринку необхідно створити рівновагу між попитом та пропозицією. Хоча фактично виробники органічної сільськогосподарської продукції, які планують працювати на цьому ринку, стикаються не стільки з необхідністю урівноважувати попит та пропозицію, скільки з проблемою формування попиту, що значно стримує перехід на органічне виробництво.

Варто зауважити, що розвиток і «чистота» такого ринку неможливі без стандартів органічного виробництва і незалежної акредитованої системи сертифікації, що гарантує незалежність, прозорість та надійність сертифікуючого органу. Під час роботи операторів органічного сектора (фермерів та торговців) на ринку сертифікат показує та гарантує споживачам, що продукт був отриманий шляхом органічного агровиробництва, згідно зі стандартами. У системі виробництва органічної продукції сертифікація являє собою процес контролю виробництва, переробки та збуту продукції, що сприяє довірі споживачів до органічної продукції, надає органічному виробництву особливого значення й полегшує вихід на агропродовольчий ринок.

В Україні сертифікаційним органом вважається ТОВ «Органік стандарт», але він проводить лише інспекцію підприємств, а сертифікацію здійснює Інститут екологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія). Також в Україні проводять сертифікацію ще близько 13 іноземних компаній, наприклад, Control Union (Нідерланди), ЕТКО (Туреччина), АВСert (Німеччина), Lacon (Німеччина),

Austria Bio Garantie (Австрія), Ceres (Німеччина), ICEA (Італія), Bioagricert (Італія), Suolo e Salute (Італія), Biokontoll Hungaria (Угорщина), BCS (Німеччина), Ecosert (Франція) [92, с. 93]. Лише дві з них мають представництва в Україні, але це не гарантує вітчизняним та іноземним споживачам (куди експортується органічна продукція з України), що продукти виробляються у повній відповідності з органічними стандартами, тому потрібен державний нагляд за органами сертифікації.

За відсутності національної системи сертифікації та стандартизації сільськогосподарським товаровиробникам важко зорієнтуватися у вимогах і правилах ведення органічного виробництва та переконатися в прозорості й доцільності функціонування відповідних органів, що призводить до небажання здійснювати виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Таким чином, варто розробити власну систему стандартизації, яка була б еквівалентною і визнаною міжнародним співтовариством та створити національні органи сертифікації. Це зумовлено рядом причин, серед яких вагомою є висока ціна цієї процедури, оскільки сертифікація іноземними компаніями здійснюється за розцінками країн, що надають такі послуги. Наприклад, у середньому в Європі вартість сертифікаційних послуг становить від 250 до 750 євро на рік – залежно від виду діяльності, розмірів підприємств тощо [206].

Відповідно до стандартів та сертифікації органічного агровиробництва мають проводитися процедури з контролю, забезпечуючи в такий спосіб відповідну перевірку органічних продуктів уповноваженим органом своєї країни [147]. В Україні немає функціонуючої системи контролю, яка була б акредитована на національному та міжнародному рівнях й охоплювала контроль як операторів органічного сектора, так і виробленої продукції. Загалом зазначена система може бути державною чи приватною, залежно від права власності на органи контролю. Так, у деяких країнах можуть існувати обидві системи: напівдержавна та напівприватна. Зокрема, державна система контролю характерна для таких країн ЄС, як Данія, Фінляндія, Естонія. Приватна система сертифікації є у Франції, Німеччині, Чеській Республіці, Італії, Нідерландах, Швеції та Латвії [22, с. 23; 205].

Такі установи призначаються та отримують свої повноваження від органів влади, які мають засвідчити здатність відповідних ін-

ститутцій чесно та ефективно виконувати свої повноваження. Наглядові органи контролюють усі етапи процесу виробництва, включаючи зберігання, переробку та пакування. Перевірка господарств здійснюється щонайменше один раз на рік, також мають місце вибіркові перевірки. Санкції, що застосовуються в разі порушення цих правил, передбачають усунення від права надання органічного статусу виробленим продуктам та інші суворіші покарання за більш тяжкі порушення [206, 201].

Важливим інструментом контролю виступає екологічний аудит. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про успішне використання процедури екологічного аудиту ЄБРР (Європейським банком реконструкції і розвитку) для оцінювання ефективності роботи сільськогосподарських підприємств, забезпечених його фінансовою підтримкою. Згідно з висновками проведеного екологічного аудиту приймається рішення про виділення інвестиційних надходжень [128, с. 146]. Адаже в аграрному секторі екологічний аудит виступає засобом отримання, оцінювання та аналізу екологічної інформації про безпосередньо сільськогосподарське підприємство, територію, господарський об'єкт, передбачаючи створення рекомендацій ефективного використання природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища та створення необхідних коригуючих заходів для зменшення екологічних й економічних ризиків, пов'язаних з прийняттям управлінських рішень [102, с. 73–78].

Саме наявність можливих ризиків при веденні органічного виду господарювання суттєво зменшує бажання господарюючих суб'єктів здійснювати дане виробництво. Адаже існує реальна загроза втрати врожаю внаслідок несприятливих погодних умов та природних явищ катастрофічного характеру, можливої зміни ринкової кон'юнктури органічної продукції внаслідок світової продовольчої кризи, нестабільної політичної ситуації в країні тощо, а надто – під час перехідного періоду, який може тривати від 2 до 5 років. Тому відсутність механізму страхування ризиків у виробництві органічної сільськогосподарської продукції під час перехідного періоду є істотною проблемою, яка потребує якнайшвидшого вирішення.

На нашу думку, необхідно розробити зазначений механізм та адаптувати Постанову КМУ «Про затвердження Порядку та умов

надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку сільськогосподарських культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які в 2012 р. надається компенсація вартості страхових платежів (премій)», прийняту в 2012 р. до умов ведення органічного виробництва та визначити порядок і умови надання сільськогосподарським виробникам органічної продукції державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій), встановлення дотацій на виробництво органічних продуктів та сировини протягом перехідного періоду тощо [160, с. 450–451].

Наприклад, упродовж конверсійного періоду в Німеччині сільськогосподарські товаровиробники органічної продукції отримують допомогу з декількох джерел: від уряду Євросоюзу та від власних органів влади в розмірі 200–400 євро на 1 га сільськогосподарської площі, поступово зменшуючи розмір субсидій до 100–200 євро. При цьому близько 40 % у структурі доходу органічних фермерів складають державні субсидії та дотації [58, с. 37; 205].

Таким чином, виробництво органічної сільськогосподарської продукції без державного стимулювання практично неможливе. Проте фінансові заходи, що ініціюються державними органами влади та управління, є декларативними й неефективними. Так, у Програмі розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2011–2015 рр. передбачено виділення сільськогосподарським товаровиробникам із обласного бюджету дотацій на вирощену і реалізовану на переробні підприємства та у бюджетні установи області органічну продукцію [176, с. 376]. Але, по-перше, в Житомирській області є лише два сертифікованих господарства, що вирощують органічну продукцію, яка практично в повному обсязі експортується за кордон. По-друге, період конверсії для сертифікації господарства в умовах Житомирщини може тривати, як мінімум, 3–4 роки, тому якщо навіть сільгоспвиробники матимуть намір долучитися до цієї програми, то вони не встигнуть це зробити.

Очевидним є те, що найбільше фінансових стимулів необхідно буде здійснювати на першому етапі, що обґрунтовується необхідністю сприяння підтримки економічних показників сільськогосподарської діяльності впродовж перехідного періоду. Як заохочення,

необхідно застосовувати такі інструменти фінансового стимулювання:

- цільові субсидій і дотації сільськогосподарським підприємствам на час конверсійного періоду;
- податкові пільги – зниження ставок земельного чи фіксованого сільськогосподарського податку, або звільнення на певний період від оподаткування підприємств, що виробляють сировину для виробництва органічної продукції, а також здійснюють заходи щодо поліпшення якості ґрунтів і охорони земель за власний рахунок, перебувають у перехідному періоді;
- пільгове кредитування сільськогосподарських підприємств, що здійснюють або переходять на виробництво органічної продукції тощо.

Після економічної кризи 2008 р. поступово відновлюється кредитування підприємств АПК. Проте відсутність налагодженої системи кредитування та оподаткування безпосередньо органічного виробництва, як інструментів державного стимулювання, також істотно стримують розвиток такого виду господарювання. Необхідно здешевити кредити для виробників органічної сільськогосподарської продукції, оскільки необхідність установаження низьких відсоткових ставок за банківськими кредитами для сільськогосподарських підприємств є цілком актуальною. Так, поступове зменшення їх рівня за надані кредити господарюючим суб'єктам (рис. 3.12) є сприятливим чинником для розвитку аграрного сектора економіки, адже сільськогосподарські підприємства мають сезонний характер виробництва, тривалий виробничий період, що зумовлює підвищену потребу в кредитних ресурсах з помірною вартістю.

Варто створити нові кредитні структури, застосовувати іпотечні довгострокові кредити під заставу землі, іншої нерухомості, які є одним з основних джерел інвестиційних ресурсів. Для його становлення необхідний розвинутий земельний ринок [25, с. 218]. Також з метою збільшення виробництва органічної сільськогосподарської продукції можна використовувати товарний кредит. При цьому слід поєднувати форми товарного і грошового кредитування та надати виробнику право вибору найбільш прийняттого на його погляд варіанту.

Рис. 3.12. Рівень відсоткових ставок за надані кредити сільськогосподарським підприємствам у національній валюті, %

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Одержувачі, орієнтуючись на продовольчий ринок, самі повинні авансувати виробників або надавати їм короткостроковий кредит у товарній формі під майбутні поставки продукції, що їх цікавила [104, с. 84]. Справедливість цін при такому кредитуванні необхідно забезпечувати взаємним інтересом виробників продукції і фірм товаровиробників, а також високою конкуренцією серед них. Так само значні можливості кредитування виробників органічної сільськогосподарської продукції відкриваються при створенні в регіонах фінансово-аграрних груп (рис. 3.13). Вони повинні концентрувати значні фінансові кошти учасників.

Не менш вагомим чинником негативного впливу технологічного характеру на вибір сільськогосподарськими товаровиробниками виду господарювання є тривалість перехідного періоду, яка впливає на зменшення урожайності в органічних підприємствах порівняно з традиційними, де використовуються різні хімічні добрива, засоби захисту рослин тощо. Конверсійний період для однорічних культур становить 2 роки від першої інспекції до посіву культури з органічною якістю, а для багаторічних – 3 роки від першої інспек-

ції до збирання першого урожаю органічної якості. В окремих випадках можливі скорочення конверсійного терміну, але не менше ніж один рік, зокрема для ознайомлення із технологічними та іншими особливостями виробництва органічної продукції.

Рис. 3.13. Організаційна структура фінансово-аграрної групи

Джерело: авторська розробка.

За таких умов обґрунтованою є можливість фінансових збитків, пов'язаних із зменшенням врожайності та обсягів виробництва в перехідний період. Проте можливість отримання невеликих урожаїв на початковому етапі є закономірною тенденцією в усьому світі. За словами експертів, урожайність органічної продукції інколи дійсно буває меншою, ніж у традиційних господарствах, проте підприємство економить за рахунок невитрачених коштів на мінеральні добрива, отрутохімікати та гербіциди, при цьому відтворюючи родючість ґрунтів природним шляхом [26, с. 55; 52, с. 28].

Через деградацію країна втрачає щорічно 800 млн т ґрунту, або 26 млн т гумусу, що в грошовому еквіваленті за ринковими цінами становить щонайменше 52–60 млрд грн та призводить до недоотримання сільськогосподарської продукції в перерахунку на зерно в обсязі 8–9 млн т [25, с. 241–245]. Під час ведення органічного виду господарювання в ґрунті відбуваються лише природні процеси, пов'язані з відновленням його родючості, виготовляється безпечна

та якісна продукція, поліпшується стан довкілля, адже існуючі стандарти органічного виробництва обмежують використання певних шкідливих домішок та технологій переробки [179, с. 67]. Тому вузький спектр дозволених засобів удобрення й обробітку повинен тільки стимулювати виробників, а не бути стримуючим фактором, оскільки такий спосіб господарювання лише поліпшує якість еродованих земель та стан ґрунтів.

Дефіцит сировинної бази органічного походження, як ще один із недоліків розвитку виробництва органічної продукції, є цілком обґрунтованим через відсутність державного стимулювання, недостатньо розвинуту інфраструктуру, низьку екологічну свідомість й активність споживачів та виробників тощо. Саме недостатня інноваційна активність сільськогосподарських виробників, низький рівень екологічної свідомості (насамперед сільського населення) та низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва всіх рівнів, починаючи від особистого селянського господарства до великих аграрних об'єднань, сприяють досить повільному розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Крім браку екологічної свідомості, спостерігається небажання подолання стійких стереотипів, що склалися за тривалий період інтенсифікації сільського господарства, та низький рівень інноваційної активності виробників і державних управлінських структур [82, с. 108]. Слід вказати й на складну демографічну ситуацію в сільській місцевості (депопуляція, вікова структура) та низький рівень життя сільського населення. Поставлені в умови необхідності виживання люди з недовірою й осторожно сприймають все нове і не бажають ризикувати тим, що вже мають.

Не менш вагомими соціально-психологічним чинником, який стримує розвиток органічного виробництва, є недостатній рівень професійних знань, досвіду та досліджень у цій сфері господарювання через відсутність відповідних навчальних курсів з теорії і практики ведення органічного виробництва в навчальних закладах різних рівнів акредитації, відсутність сучасних дослідницьких ферм та недостатню систему підготовки фермерів й контролерів. Господарства, які використовують органічні методи виробництва, протягом кількох років мають удосконалювати якість виробництва та використовувати різні організації для поширення інформації і свого досвіду або можуть створювати власні дорадчі органи. Пот-

рібно обрати у кожному регіоні від 2–3 ферми, що стали б пілотними з органічного агровиробництва. Дорадницькі, тренувальні та навчальні програми, що задовольняють потреби й інтереси фермерів, зробили б надзвичайний внесок для інформаційного забезпечення.

Розвиток інформаційної бази щодо ринків органічної продукції шляхом підвищення рівня обізнаності суспільства; поширення інформації серед споживачів і операторів та створення системи співпраці між ними на всьому виробничому ланцюзі – від суб'єкта господарювання до споживача; впровадження прозорих стандартів; сприяння використанню відповідного товарного знака, у т.ч. і на імпортованих товарах; сприяння доступності продукції; забезпечені попит та пропозиція повинні бути одними з головних важелів впливу на ринок. Адже розвиток органічного агровиробництва створюватиме додатковий капітал, побудований на використанні родючих земель, міцних сільськогосподарських традицій, суспільної ментальності [79, с. 72–74].

Відповідна поінформованість громадськості може забезпечити підтримку державних рішень, які, в іншому випадку, можуть бути непопулярними (наприклад, рішення про підвищення цін на природні ресурси або про переорієнтацію напряму державних ресурсів на поліпшення стану навколишнього середовища). Специфіка цього фактора полягає й у тому, що громадська активність, яка включає інтерес до екологічних проблем і готовність брати участь у їхньому обговоренні, залежить не тільки від освітнього рівня, але й від наявності вільного часу, рівня матеріальної забезпеченості та економічної стабільності в країні.

Кожен з перерахованих вище факторів впливає на рівень насичення ринку органічною продукцією, стримуючи або сприяючи його розвитку. Тому ми провели систематизацію факторів впливу на розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції, що ґрунтується на їх розподілі на чотири основні функціональні групи за такими ознаками: організаційно-правові, фінансово-економічні, технологічні й соціально-психологічні та дає можливість удосконалити і розробити ефективні заходи щодо розвитку й реалізації системи органічного сільського господарства продукції з урахуванням сфери впливу даних факторів (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Фактори розвитку органічного сільського господарства

Класифікаційні групи	Фактори
Організаційно-правові	Інституційне забезпечення
	Законодавче забезпечення
	Національна система органічної сертифікації та стандартизації
	Державна підтримка
	Розвиток торгівельно-збутової мережі
	Інформаційне забезпечення
	Екологічний аудит та контроль
	Експортно-імпортна політика
	Переробна промисловість
Фінансово-економічні	Державне фінансове стимулювання
	Система ціноутворення
	Можливість фінансових збитків, пов'язаних із зменшенням врожайності та обсягів виробництва в перехідний період
	Інвестування
	Механізм страхування ризиків під час перехідного періоду
	Витрати, пов'язані зі здійсненням сертифікації
	Система кредитування та оподаткування
Технологічні	Оптимізація виробництва
	Спектр дозволених засобів удобрення та обробітку
	Сировинна база органічного походження
	Конверсійний період
	Рівень урожайності під час перехідного періоду
Соціально-психологічні	Рівень обізнаності виробників та споживачів
	Рівень екологічної свідомості населення
	Інноваційна активність виробників
	Рівень добробуту та депопуляція населення
	Рівень професійних знань і досвіду
	Маркування органічної продукції

Джерело: авторська розробка.

Критерієм відбору до групи соціально-психологічних чинників був ступінь усвідомленості споживачами та виробниками необхід-

ності виробляти та споживати екологічно безпечну продукцію. Слід сказати, що значна частина споживачів демонструє своє бажання купувати органічну продукцію, усвідомлюючи її позитивний вплив на здоров'я людей та довкілля. Однак брак інформації щодо місць продажу такої продукції та обґрунтованості цін на неї, невміння ідентифікувати знаки маркування, невисокий рівень матеріального статку споживачів гальмує прояв попиту на органічну продукцію, а отже, стримує її виробництво.

Група організаційно-правових чинників формувалася з огляду на наявність законодавчої та нормативно-правової бази. Законодавче підґрунтя органічного сільського господарства тільки починає створюватися. Тому для повноцінного функціонування органічного сільського господарства слід прийняти низку підзаконних актів та технічних регламентів. Крім того, в Україні не створено національної системи сертифікації та стандартизації органічної продукції (серед діючих нині в Україні близько 20 сертифікаційних компаній лише одна компанія, а саме – «Органік Стандарт» вважається національною, хоча є створеною за ініціативи та за кошти FiBL). Також не здійснюється державна підтримка ні самого органічного виробництва, ні створення торговельно-збутової мережі для реалізації органічної продукції. Аграрна політика уряду України, що лобіюється потужними зернотрейдерами та власниками агрохолдингів, спрямована насамперед на забезпечення інтенсивного виробництва значних обсягів зерна, призначеного для реалізації на світовому ринку. Практично недієюю є система екологічного аудиту та контролю сфери сільського господарства. Зрозуміло, що сучасний формат дії організаційно-правових чинників має негативний вплив на функціонування органічного сільського господарства та стримує його розвиток.

Що стосується фінансово-економічних чинників, то вони також є стримуючими і не сприяють розвитку органічного виробництва в Україні. Слід зазначити, що ця група чинників надзвичайно тісно пов'язана з технологічними чинниками. Отже, аналіз чинників, що впливають на розвиток органічного виробництва в Україні, дає змогу стверджувати, що більшість із них має більш стримуючий, ніж стимулюючий характер.

Світовий досвід розвитку органічного сільського господарства свідчить про створення додаткових робочих місць у сільській міс-

цевості, появу нових перспектив для малих фермерських господарств, підвищення життєздатності сільських громад та інші соціальні переваги, що є надзвичайно актуальним для України. У перспективі органічне землеробство дозволяє узгодити й гармонізувати економічні, екологічні та соціальні цілі в галузі сільського господарства. Таким чином, стимулюючи розвиток органічного ринку, держава, з одного боку, отримує діючий інструмент задоволення актуальних потреб суспільства в екологічно безпечних товарах і засобах забезпечення екологічної безпеки виробництва, а з іншого – формує активний сектор економіки, здатний запропонувати нові робочі місця й залучити інвестиції. Цей сектор має потужний потенціал, можливість реалізації якого багато в чому залежатиме від ефективності державної підтримки ринку органічної сільськогосподарської продукції, розроблення й впровадження економічних і фінансових механізмів стимулювання його розвитку.

РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

4.1. Науково-методичні підходи до оптимізації структури виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції має свою особливість: увесь технологічний цикл виробництва й переробки продукції спрямований на створення умов, що забезпечують її безпеку та якість. Виходячи з цього, будується вся система управління виробництвом, організованого відповідно до стандартів, які містять вимоги до технологій виробництва, переробки, зберігання, транспортування і реалізації органічної сільськогосподарської продукції [111, с. 13].

Враховуючи ресурсозберігаючу спрямованість виробництва органічної сільськогосподарської продукції, система управління цим процесом має бути частиною системи управління загальною діяльністю виробничого підприємства. Основне завдання такої системи полягає в забезпеченні взаємозв'язку мети та завдань екологічного спрямування виробництва з фінансовими результатами діяльності підприємства. При цьому завдання має бути спрямоване на створення ефекту, за якого використовувані ресурси приносять найбільшу вигоду [108, с. 76].

В основі формування механізму управління якістю сільськогосподарської продукції лежить система управління органічним виробництвом, організованого відповідно до стандартів виробництва органічної сільськогосподарської продукції, які містять вимоги до технологій виробництва, переробки, зберігання, транспортування і торгівлі цією продукцією. Така система має бути складовою части-

ною системи управління виробництвом підприємства і системою управління довкіллям, розробленої екологічно орієнтованим підприємством, згідно зі стандартами серії ISO 14000, і спиратися на стандарти якості продукції серії ISO 9000.

Усе це потребує знання особливостей технологічного процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції та розроблення системи управління ним. Механізм управління якістю сільськогосподарської продукції, що склався на даний момент в Україні, передбачає контроль з боку сертифікаційної організації. Враховуючи, що подібних організацій майже немає, важливою стає співпраця сертифікуючих органів з державними структурами, які виконують функції контролю якості.

Таким чином, при розробленні системи управління виробництвом органічної сільськогосподарської продукції слід брати до уваги усі вище викладені положення. При цьому необхідно, щоб ця система була заснована на гармонізації стандартів ISO 9000, ISO 14000, а також міжнародних і регіональних стандартах органічного сільськогосподарського виробництва.

Для ефективного функціонування системи управління виробництвом органічної сільськогосподарської продукції нами пропонується розробити відповідну нормативно-методичну документацію (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Рекомендовані нормативно-методичні документи для формування системи управління виробництвом органічної сільськогосподарської продукції

№ п/п	Найменування документа
1	Порядок і процедура проведення сертифікації виробництва органічної сільськогосподарської продукції
2	Класифікатор вимог до виробництва, переробки і зберігання органічної сільськогосподарської продукції
3	Типові положення щодо маркування органічної сільськогосподарської продукції
4	Положення про регіональні Центри розвитку і сертифікації виробництва органічної сільськогосподарської продукції
5	Положення про лабораторії аналітичного контролю органічної продукції і порядок її акредитації

Джерело: адаптовано автором за [53, 84, 86, 113].

Однак для повноцінного функціонування механізму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції необхідно враховувати й «нижній» рівень – виробників органічної продукції, переробні підприємства, експортерів та імпортерів, споживачів та їхні асоціації, для яких цей вид господарювання гарантуватиме економічну ефективність, зазначену вище державну підтримку, розвинутий ринок органічної сільськогосподарської продукції та конкурентне середовище і, звичайно, безпеку та якість харчування.

Тому ми запропонували модель оптимізації структури виробництва органічної сільськогосподарської продукції, яка передбачає максимізацію прибутку з урахуванням витрат на відновлення родючості ґрунтів, підвищення якості продукції і можливих цін реалізації при сертифікації з метою об'єктивного здійснення еколого-економічної оцінки ефективності виробництва органічної продукції.

Дослідження проведено на прикладі ПП «Галекс-Агро» (с. Стрієва) Новоград-Волинського району Житомирської області, який належить до північно-західної лісостепової зони області, займає площу 209,8 тис. га (7 % території області), оскільки в області лише в окремих сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району запроваджено виробництво органічної сільськогосподарської продукції. При цьому були використані результати досліджень традиційної та органічної систем землеробства.

Площа району становить 2,1 тис. км². Земельних угідь 209835 га, у т.ч. сільськогосподарських угідь 109,33 тис. га, з яких 70,24 тис. – рілля, 11,98 тис. – сіножаті; 22,06 тис. – пасовища; 1,50 тис. – багаторічні насадження; 3,54 тис. – перелоги. Фактична розораність території району становить 35,2 %. За своїми природними особливостями Новоград-Волинський район більше схожий на лісостеповий, ніж на поліський. Ґрунти переважно легко- та середньо суглинкового гранулометричного складу, вміст гумусу в середньому – 2,1 %. Ґрунти добре забезпечені продуктивною вологою, оскільки Новоград-Волинщина розміщена в перехідній, достатньо зволоженій зоні Житомирської області та рухомим фосфором, лімітованими показниками є легкогідролізований азот і обмінний калій. Забезпеченість мікроелементами В, Мо, Мп, Со – середня, а Zn, Cu – низька. Радіоактивний фон ґрунтів у межах норми [192, с. 42–43].

Господарство має потенціал для подальшого розвитку, матеріально-технічну базу, трудові ресурси та спеціалістів, здатних забезпечити ефективне виробництво органічної сільськогосподарської продукції. На сьогоднішній день господарство вирощує продукцію на площі 5 480 га – сертифіковані як органічне землеробство. В 2010 р. в селі Гульськ Новоград-Волинського району створено інноваційний молочно-товарний комплекс європейського зразка потужністю 500 голів ВРХ з метою розвитку органічного тваринництва та відтворення на Поліссі м'ясо-молочної Симентальської породи. Загалом у господарстві більше 1000 голів худоби. ПП «Галекс-Агро» закупило новітню кормозбиральну техніку, аналогів якій немає на Житомирщині (в Україні є лише кілька господарств, котрі збирають подрібнене сіно в сітки). Відповідно на підприємстві є приміщення для великої рогатої худоби, конеферма, зерно- і насіннесховища, сіносховища, картоплесховища тощо [192, с. 42–43].

Так, на першому етапі дослідження складено модель оптимізації традиційної системи виробництва, яка дає можливість визначити основні параметри розвитку виробництва для поточного та перспективного планування, дає змогу виявити більш доцільні шляхи використання ресурсів і можливості збільшення обсягів виробництва продукції.

Цільова функція завдання – отримання максимального розміру прибутку (f_x):

$$f_x = \sum_{j=1}^n C_j (X_j + \bar{X}_j) - \sum_{j=1}^n \bar{C}_j (X_j + \bar{X}_j) \rightarrow \max, \quad (4.1)$$

де X_j – кількість виготовленої продукції j -го виду;

$\bar{X}_j$ – кількість продукції j -го виду, що реалізована понад гарантований обсяг виробництва;

C_j – вартість товарної продукції, одержуваної в розрахунку на одиницю виміру j -го виду діяльності;

$\bar{C}_j$ – значення виробничих витрат на товарну продукцію, одержувану в розрахунку на одиницю виміру j -го виду діяльності.

Обмеження за площами сільськогосподарських культур і поголів'ям тварин становлять:

$$\sum_j S_j \leq Q_i, \quad (4.2)$$

де S_j – площа відведена під сільськогосподарську культуру, групи культур, угідь або структурне поголів'я стада;

j – порядковий номер культури, угіддя або виду тварин;

Q_i – максимально допустима площа або поголів'я.

Обмеження щодо кормів становлять:

$$\sum_j a_{ji} s_j \geq k_i, \quad (4.3)$$

де a_{ji} – вихід i -го виду корму з одиниці площі j -ої культури, угіддя;

s_j – площа j -го виду кормових культур, угідь;

k_i – потреба в i -му виді корму.

Рівняння, що визначає величину витрат, має вигляд:

$$\sum_j \bar{C}_j X_j = r, \quad (4.4)$$

де $\bar{C}_j$ – витрати на 1 га j -ої культури або на 1 голову j -го виду тварин;

r – сумарні витрати.

Обмеження за обсягами реалізації товарної продукції представлено як:

$$\sum_j C_j X_j U_j - k_i = T, \quad (4.5)$$

де U_j – урожайність j -го виду культури або вихід кінцевого продукту тваринництва від 1 голови;

T – загальна вартість товарної продукції.

У результаті рішення економіко-математичної задачі на основі програмного продукту «Simplex» отримані розрахунки оптимального поєднання галузей рослинництва і тваринництва.

У другому варіанті включені додаткові витрати на відновлення родючості ґрунтів, які можуть бути представлені:

$$B_{od} \sum_j n_j d_j x_j = B_d, \quad (4.6)$$

де B_{od} – витрати на застосування одиниці органічних добрив;
 d_j – норма внесення органічних добрив на 1 га j -ої культури;
 n_j – фактично внесена частина від норми органічних добрив;
 x_j – площа j -ої культури;
 B_d – сумарні додаткові витрати.

Вихід гною на 1 голову ВРХ в середньому становить близько 10 т/рік гною, в якому міститься 1400 кг органічної речовини, 41 кг азоту, 21 кг фосфору, 58 кг калію [9, с. 236–238].

Заходи щодо переходу сільськогосподарського виробництва на засади органічного необхідно проводити комплексно, враховуючи взаємозв'язок рослинництва й тваринництва. Не можна виробляти органічне молоко і м'ясо без якісних кормів, що не містять шкідливих речовин і мікроорганізмів. Аналогічно при виробництві органічної продукції, де контроль повинен бути ще жорсткішим, а виробництво відповідати вимогам, що пред'являються до виробництва такої продукції.

Третій варіант моделі розроблено з урахуванням екологічних чинників та підвищення якості протягом усього життєвого циклу продукції, а також можливих цін реалізації при сертифікації продукції як органічної. Суму додаткової виручки від пропонованих заходів можна визначити за формулою:

$$\sum_j C_j x_j \Delta u_j = T_d, \quad (4.7)$$

де C_j – ціна реалізації одиниці товарної продукції j -ої продукції;
 x_j – площа j -го виду культури;
 Δu_j – прибавка врожайності j -го виду культури за рахунок внесення органічних добрив;
 T_d – загальна вартість товарної продукції.

При виробництві органічної сільськогосподарської продукції збільшуються витрати на придбання насіння в органічних сертифікованих насінневих організаціях, біологічних засобів захисту, виробництво і внесення органічних добрив, витрати ручної праці, ви-

трати на маркетинг, що має компенсуватися за рахунок ціни реалізації. Враховуючи досвід зарубіжних країн, при розробленні заходів державної підтримки повинні враховуватися додаткові витрати на охорону довкілля і відновлення та підтримку родючості ґрунтів.

Проведене моделювання показало можливості та шляхи подальшого розвитку підприємства ПП «Галекс-Агро». Перший варіант заснований на оптимізації поєднання галузей при виробництві основних видів продукції при гіпотетичному використанні традиційної технології виробництва за наявності тих самих ресурсів, що є фактично в ПП «Галекс-Агро». При цьому з урахуванням наявних ресурсів, кормовою базою можна забезпечити поголів'я близько 2200 голів ВРХ (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Основні економічні показники роботи ПП «Галекс-Агро» за різних варіантів оптимізації виробництва

Показники	2012 р. (факт)	Традиційне виробництво, 1 варіант	Перехід на органічне виробництво (період кон- версії), 2 варіант	Виробництво органічної продукції, 3 варіант
Площа сільськогосподарських угідь, га	6388	6388	6388	6388
у т.ч. <i>ріллі</i>	6388	5850	5850	5850
Площа зернових і зернобобових культур, га	5353	5353	5025	5025
Поголів'я корів, гол.	426	400	425	425
Поголів'я ВРХ, гол.	1600	1300	1700	1700
Виручка від реалізації продукції, тис. грн	36654	31036	20176	38765
у т.ч. <i>рослинництва</i>	25799	24482	13063	27125
<i>тваринництва</i>	10855	6554	7113	11640
Виробнича собівартість реалізованої продукції, тис. грн	16021	20442	15701	15982

Показники	2012 р. (факт)	Традиційне виробництво, 1 варіант	Перехід на органічне виробництво (період кон- версії), 2 варіант	Виробництво органічної продукції, 3 варіант
у т.ч. <i>рослинництва</i>	6493	14321	7350	6350
<i>тваринництва</i>	9528	6121	8351	9632
Прибуток, тис. грн	20633	10594	4475	22783
у т.ч. <i>рослинництва</i>	19306	10161	5713	20775
<i>тваринництва</i>	1327	433	-1238	2008
Рівень рентабель- ності виробництва, %	128,8	51,8	28,5	142,6
у т.ч. <i>рослинництва</i>	297,3	71,0	77,7	327,2
<i>тваринництва</i>	13,9	7,1	-14,8	20,8

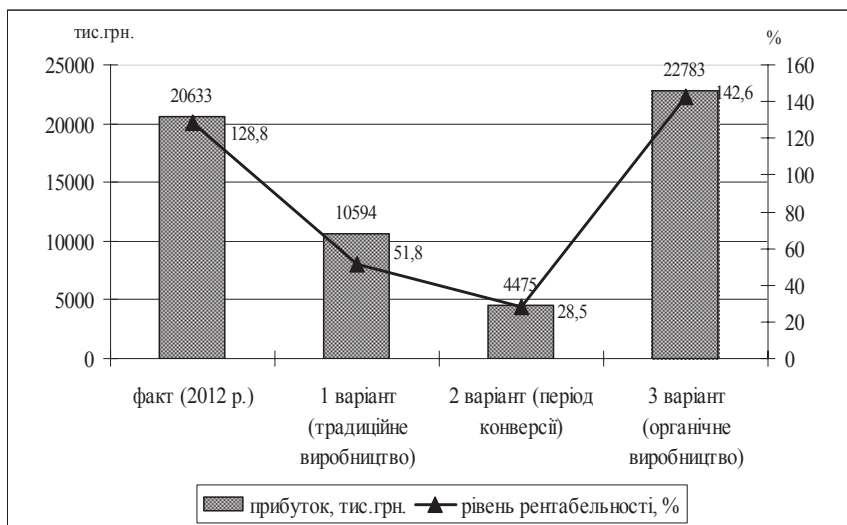
Джерело: авторські розрахунки за даними ПП «Галекс-Агро».

В результаті запропонованих змін буде змога збільшити валову продукцію в господарстві у зв'язку зі збільшенням урожайності продукції. Проте виручка від реалізації буде меншою через низьку ціну реалізації продукції традиційного виробництва. Виробнича собівартість реалізованої продукції звичайно підвищиться у зв'язку зі збільшенням витрат на інтенсивні технології виробництва (застосування мінеральних добрив, засобів захисту рослин і т. д.). І як бачимо з табл. 4.2 рівень рентабельності зменшиться на 77 %, що дає змогу говорити про ефективну діяльність ПП «Галекс-Агро» на ринку органічної продукції.

Другий варіант передбачає перехід господарства на органічне виробництво (період конверсії) проте без визнання продукції як органічної, тобто ціна реалізації продукції є на рівні з традиційним виробництвом. Проте саме виробництво вже може вважатися органічним з певними обмеженнями в моделі, а також додатковими витратами на відновлення родючості ґрунтів, тобто дотримання природно-ресурсного відтворення. Трансформацію слід здійснювати поетапно, протягом не менше одного року, дотримуючись агротехнічних вимог при вирощуванні культур, та створення кормової ба-

зи для нарощування поголів'я тварин. Як бачимо з табл. 4.2, рентабельність виробництва в другому варіанті сягає 28,5 %, що на 23,3 % менше від першого варіанта та на 100,3 % від фактичних даних по ПП «Галекс-Агро». Це пояснюється низькою врожайністю порівняно з традиційним виробництвом та низькою ціною на реалізацію продукції. У той же час при використанні другого варіанта оптимізації забезпечується підвищення рівня родючості ґрунтів і якості продукції з урахуванням особливостей ландшафту, що є екологічним і соціальним ефектом від цих заходів.

При третьому варіанті модель оптимізації передбачає ведення органічного виробництва та цін на реалізацію продукції, як на сертифіковану. Як бачимо, запропонований варіант дає можливість збільшити рівень рентабельності на 13,8 % за рахунок оптимізації виробництва найбільш рентабельних культур з урахуванням параметрів виробництва і змін у процесах природно-ресурсного відтворення (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Показники прибутку та рентабельності за різних варіантів оптимізації виробництва на прикладі роботи ПП «Галекс-Агро»

Джерело: побудовано автором за даними ПП «Галекс-Агро».

Враховуючи досвід зарубіжних країн, необхідно зазначити, що при впровадженні виробництва органічної сільськогосподарської продукції в умовах нашої країни доцільно компенсувати витрати на захист довкілля державою, що одночасно буде підтримкою для товаровиробників такої продукції [24, с. 104]. Ефективність виробництва органічної продукції може бути підвищена при створенні налагодженої системи сертифікації та реалізації виробленої продукції за цінами, вигідними для виробника.

Таким чином, з усього викладеного стає очевидним, що формування та функціонування механізму розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції спрямоване на підвищення еколого-економічної ефективності системи ведення сільського господарства шляхом позитивного впливу на стан ґрунтів, агроландшафти та довкілля в цілому, а також зростання доходу та підвищення конкурентоспроможності господарств, зменшення витрат виробництва, скорочення природоохоронних виплат. Разом з тим очікуються екстернальні ефекти, що виникатимуть внаслідок діяльності господарств із виробництва органічної сільськогосподарської продукції в інших суб'єктів господарювання, – додатковий дохід переробної галузі, зменшення безробіття, підвищення рівня життя населення, зростання вартості сільськогосподарських угідь.

4.2. Удосконалення системи ціноутворення при виробництві органічної сільськогосподарської продукції

Висока соціальна ефективність споживання органічної сільськогосподарської продукції висуває перед виробничими галузями сільського господарства (особливо харчової промисловості) важливе та актуальне завдання поступового освоєння і все масштабнішого виробництва такої продукції. Однак, як показує багаторічний вітчизняний та світовий досвід, на кількість і обсяги виробництва органічної продукції припадає мала частка, а темпи їх зростання далекі від збільшення потреби населення в такій продукції [43, с. 286]. Адже на сьогодні не кожен товаровиробник згоден та здатен здійснювати значні додаткові як поточні, так і капітальні витрати на виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Тому доцільно здійснити кореляційно-регресійний аналіз залежності ціни такої продукції від елементів понесених витрат при її ви-

робництві, що дасть змогу виробникам у подальшому коригувати собівартість органічної продукції, сприяючи тим самим максимізації прибутку та нарощенню обсягів виробництва.

Як відомо, при визначенні ціни на продукцію потрібно передусім знати її собівартість, яка є основою в процесі ціноутворення та характеризує витрати підприємства на виготовлення і реалізацію продукції. Кожне підприємство намагається повною мірою компенсувати втрати, що пов'язані з виробництвом продукції, та отримати якнайбільший прибуток. Тому доцільно відсортувати види витрат, акцентуючи увагу на тих з них, які мають найбільш тісні взаємозв'язки з ціною на продукцію, вироблену в традиційних та органічних господарствах.

Оскільки органічне сільськогосподарське виробництво в Україні спеціалізується переважно на виробництві зернових та зернобобових, то вирішено досліджувати саме зазначену групу сільськогосподарських культур за органічного та традиційного видів господарювання на агропідприємствах Житомирської області (Додаток В).

Так, за допомогою кореляційно-регресійного аналізу нами було встановлено пряму залежність ціни від видів витрат на виробництво зернових і зернобобових культур у традиційних та органічних господарствах Житомирської області. Ранжування коефіцієнтів кореляції та детермінації показників витрат виробництва зернових та зернобобових культур свідчить про те, що серед найбільш «впливових» для формування ціни в традиційних господарствах Житомирської області переважають витрати на мінеральні добрива (табл. 4.3).

Коефіцієнт кореляції (0,972) показує сильний зв'язок і пряму залежність між ціною на зернові та зернобобові й витратами на мінеральні добрива для їх виробництва. Коефіцієнт детермінації (0,9447) показує, що 94 % випадків змін ціни пов'язані зі зміною витрат на мінеральні добрива, тобто точність добору рівняння регресії висока. Найменший кореляційний зв'язок (0,564) спостерігається між ціною та витратами на заробітну плату при виробництві зернових і зернобобових культур, а зміна зазначеного виду витрат лише в 32 % випадків впливає на зміну ціни.

У Додатку Г наведено точкові графіки і теоретичну лінію регресії при прямолінійній кореляції між ціною та витратами на вироб-

Таблиця 4.3

**Залежність ціни від статей витрат на виробництво зернових та
зернобобових культур у традиційних господарствах
Житомирської області**

Статті витрат	Рівняння регресії	R	R²
Мінеральні добрива	$Y = 8,1939x - 7,4667$	0,972	0,9447
Нафтопродукти	$Y = 15,408x - 91,024$	0,969	0,938
Насіння	$Y = 10,235x - 15,777$	0,962	0,925
Заробітна плата	$Y = 38,077x - 133,89$	0,564	0,3178

Джерело: авторські розрахунки за даними управління статистики в Житомирській області.

ництво зернових та зернобобових культур (по елементах). Лінійна регресія показує (з імовірністю 94,5%), що збільшення витрат на мінеральні добрива на 1 грн/ц відповідає збільшенню ціни на 8,19 грн/ц. При досить слабкому кореляційному зв'язку між ціною і витратами на заробітну плату спостерігається істотне зростання ціни – на 38,08 грн/ц при зростанні зазначеного виду витрат на 1 грн/ц, однак з дуже низькою ймовірністю – 31,8%. Це дає можливість прогнозувати зміну ціни від понесених витрат на виробництво зернових та зернобобових культур.

Дані, отримані по органічних господарствах, свідчать, що найбільший вплив на ціну має елемент витрат на нафтопродукти (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Залежність ціни від статей витрат на виробництво зернових та
зернобобових культур в органічних господарствах
Житомирської області**

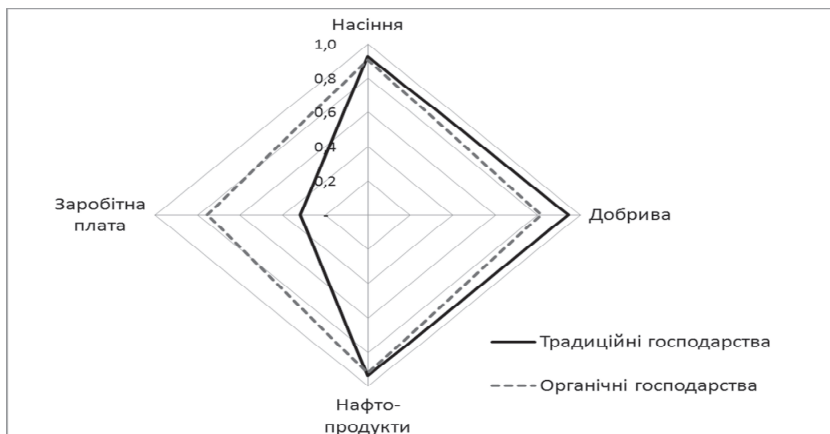
Статті витрат	Рівняння регресії	R	R²
Нафтопродукти	$Y = 9,842x - 18,489$	0,961	0,9232
Насіння	$Y = 109,14x - 517,92$	0,952	0,9054
Добрива	$Y = 116,57x - 52,228$	0,904	0,8173
Заробітна плата	$Y = 154,64x - 155,92$	0,869	0,7559

Джерело: авторські розрахунки за даними фінансово-господарської звітності органічних сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

З табл. 4.4 видно, що ціна перебуває в досить тісному зв'язку з включеними до моделі факторами. Так, тіснота зв'язку між ціною та витратами на нафтопродукти становить $R = 0,961$, між витратами на насіння – $R = 0,952$, між витратами на добрива та заробітну плату – відповідно $R = 0,904$ і $R = 0,869$. Як і за традиційного виду господарювання, спостерігається найменший кореляційний зв'язок ($0,869$) між ціною та витратами на заробітну плату.

Згідно з даними лінійної регресії (Додаток Г), збільшення витрат на нафтопродукти на 1 грн/ц відповідає незначному зростанню ціни (на 9,84 грн/ц) проте з високою імовірністю (92,32 %). Значному зростанню ціни (на 109,14 грн/ц) відповідає зростання витрат на насіння на 1 грн/ц і з істотною імовірністю – 90,54 %. Також суттєво зростатиме ціна і при зміні витрат на добрива та заробітну плату на 1 грн/ц – відповідно на 116,57 і 154,64 грн/ц. Хоча у зв'язку із зміною витрат на заробітну плату відмічається найменше випадків змін ціни – 75,59 %, тоді як зі зміною витрат на нафтопродукти ціна змінюється в 92,32 % випадків.

Схематично причинно-наслідкова залежність ціни на зернові та зернобобові культури залежно від видів витрат у господарствах Житомирської області наведена на рис. 4.2.

Рис. 4.2. Причинно-наслідкова залежність ціни на зернові та зернобобові культури залежно від статей витрат у господарствах Житомирської області

Джерело: сформовано автором.

Для більш детального аналізу впливу на ціну в органічних господарствах Житомирської області вище описаних факторів (з включенням менш впливового – витрати на заробітну плату) нами була побудована лінійна множинна регресійна модель. Результати засвідчили наявність тісного зв'язку між факторними та результативною ознаками (коефіцієнт кореляції $R = 0,96$). Одержане рівняння регресії має вигляд:

$$y = 2535,0 - 585,5x_1 + 265,7x_2 + 42,6x_3,$$

де y – ціна на зернові та зернобобові культури, грн/ц;

x_1 – витрати на насіння, грн/ц;

x_2 – витрати на органічні добрива, грн/ц;

x_3 – витрати на нафтопродукти, грн/ц.

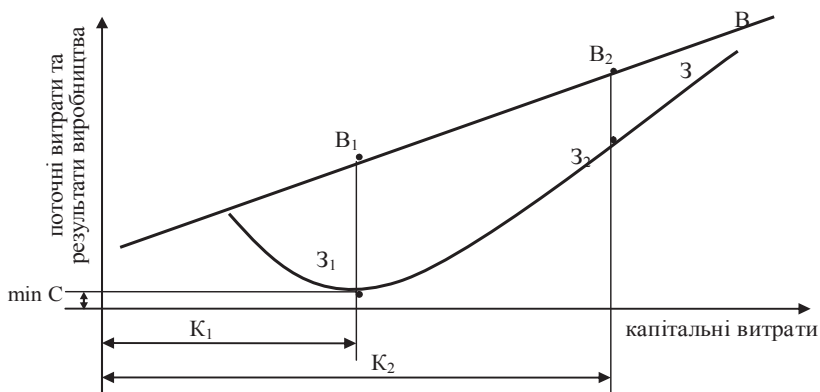
Значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,92$) показав, що 92,0 % варіації залежної змінної зумовлені включеними в кореляційну модель факторами, а решта – іншими, не включеними, факторами.

Отже, за допомогою проведених нами досліджень та розрахунків можливо оптимізувати витрати при виробництві органічної продукції, сприяючи, як зазначалося вище, перспективі одержання більшого прибутку, нарощенню виробництва та поступовому здешевленню такої продукції. Тобто на підставі визначеної ціни виробник, враховуючи фактичну й прогнозну кон'юнктуру ринку, зможе зробити висновок щодо економічної доцільності органічного виробництва та можливої його диверсифікації або переорієнтації виробництва на інші види продукції, а також спрогнозувати можливу зміну ціни від понесених витрат на органічну сільськогосподарську продукцію.

Вважаємо за доцільне здійснити також на основі визначення ціни порівняльну економічну оцінку ефективності виробництва органічної продукції, альтернативою якому буде, відповідно, випуск традиційної сільськогосподарської продукції, що дасть можливість максимізувати прибуток та оцінити ефективність органічного виробництва не лише за умови оптимізації витрат, а й за умови врахування інших факторів, зокрема – обсягів виробництва, отриманого прибутку тощо. Варто зазначити, що виробники часто порушують вимоги екологічних нормативів, оскільки здійснити точну пе-

ревірку за всіма забруднювальними й шкідливими речовинами на практиці при реалізації продукції не вбачається можливим. Отже, маємо два альтернативні варіанти: 1) виробництво традиційної сільськогосподарської продукції (з усіма її екологічними недоліками); 2) виробництво органічної сільськогосподарської продукції (з безпечними та корисними властивостями).

Розглянемо економічні умови виробництва й реалізації двох зазначених видів продукції, які графічно відображено на рис. 4.3.

Рис. 4.3. Вплив капітальних витрат на величину результатів виробництва традиційної та органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: адаптовано автором за [103, 110, 139].

По осі абсцис представлені значення капітальних витрат, які забезпечують відповідно виробництво традиційної (K_1) та органічної продукції (K_2). При цьому для кожного з розглянутих варіантів відомі затрати на їх виробництво, що представлені у вигляді собівартості всієї товарної продукції (відповідно Z_1 і Z_2).

Запишемо вирази для визначення річного балансового прибутку за двома порівнюваними варіантами:

$$\Pi_1 = B_1 - Z_1; \quad \Pi_2 = B_2 - Z_2, \quad (4.8)$$

де Π_1 і Π_2 – відповідно річний балансовий прибуток для двох порівнюваних варіантів (Π_1 – прибуток від реалізації традиційної продукції; Π_2 – прибуток від реалізації органічної продукції);

B_1 і B_2 – відповідно виручка від реалізації традиційної та органічної сільськогосподарської продукції.

Оскільки нас цікавлять умови вигідності виробництва органічної продукції, будемо вважати, що прибуток за другим варіантом буде більшим від прибутку за першим варіантом. Отже, запишемо вираз, який відображатиме порівняльну економічну ефективність двох розглядуваних варіантів:

$$E = \frac{\Pi_2 - \Pi_1}{K_2 - K_1} = \frac{(B_2 - Z_2) - (B_1 - Z_1)}{K_2 - K_1} E_n. \quad (4.9)$$

З цього виразу можна одержати таку нерівність:

$$(B_2 - Z_2) - (B_1 - Z_1) E_n K_2 - E_n K_1, \quad (4.10)$$

де E_n – нормативний коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень, який кожна підприємницька структура встановить для себе самостійно залежно від власних уявлень про вигідність вкладень та їх необхідну ефективність.

Отриманий вираз перетворимо таким чином:

$$B_2 - Z_2 - E_n K_2 > B_1 - Z_1 - E_n K_1, \quad (4.11)$$

Вираз, що відображає витрати виробництва продукції, можна представити в такому вигляді: $(Z + E_n K)$ і назвати річними витратами виробництва.

Різниця між виручкою й витратами виробництва отримала назву економічного прибутку підприємства. Визначимо його за такою формулою:

$$\Pi = B - B_B, \quad (4.12)$$

де Π – річний економічний прибуток;

B – річна виручка від реалізації продукції;

B_B – річні витрати виробництва.

Виручка визначається за формулою:

$$B = N \times \Pi, \quad (4.13)$$

де N – річний обсяг реалізації продукції;
 Π – ціна реалізації одиниці продукції.

Річні витрати виробництва визначаються за формулою:

$$B_B = N(C + E_n K_n), \quad (4.14)$$

де C – собівартість виробництва одиниці продукції;
 K_n – питомі капітальні вкладення у виробництво одиниці продукції;
 E_n – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень.

Підставивши у формулу (4.12) значення B і B_B , отримаємо:

$$\Pi_o = N[\Pi - (C + E_n K_n)]. \quad (4.15)$$

При переході на виробництво органічної сільськогосподарської продукції мають місце такі реалії та співвідношення:

- зростає собівартість одиниці продукції через введення додаткових технологічних операцій по забезпеченню органічності сировини, матеріалів і самого виробництва;
- зростають питомі капітальні вкладення, оскільки необхідно додатково оснащувати виробництво основними фондами та придбавати нове, досконаліше обладнання;
- скорочується обсяг виробництва і продажів продукції, оскільки, з одного боку, зростає трудомісткість, а з іншого – підвищується вартість продукції, як наслідок, знижується попит при обмеженій купівельній спроможності споживачів;
- зростатиме ціна органічної продукції з метою забезпечення річного економічного прибутку не нижче, ніж при виробництві традиційної.

Отже, при виробництві органічної сільськогосподарської продукції між основними параметрами виробництва будуть мати місце такі співвідношення:

$$N_o \langle N; \quad C_o \rangle C; \quad C_o \rangle C; \quad K_{no} \rangle K_n, \quad (4.16)$$

де параметри з індексами «о» означають величину відповідного показника при виробництві органічної продукції.

Звідси виникає необхідність встановити мінімальну цінову межу, при якій обидва розглянутих варіанти продукції виявляться рівнозначними.

Для визначення цієї межі запишемо таку нерівність:

$$N_o [C_o - (C_o + E_n K_{no})] \gg N [C - (C + E_n K_n)], \quad (4.17)$$

де ліва умова нерівності відображає річний економічний прибуток органічного виробництва, а права – той самий показник, але при виробництві традиційної продукції.

Розділивши ліву і праву частини нерівності (4.17) на його праву частину, отримаємо:

$$N_o [C_o - (C_o + E_n K_{no})] \div N [C - (C + E_n K_n)] \gg 1, \quad (4.18)$$

Цю нерівність можна перетворити в такий спосіб:

$$d \gg \frac{p + ab}{b(p + 1)}, \quad (4.19)$$

де d – коефіцієнт мінімальної зміни підприємством ціни одиниці продукції при переході до випуску від традиційної до органічної продукції ($C_o \div C \rangle d$);

p – рентабельність виробництва традиційної продукції в частках від одиниці [$p = (C - B_{Bo}) \div B_B$];

a – коефіцієнт зміни витрат виробництва при переході до випуску органічної продукції ($a = B_{Bo} \div B_B$);

b – коефіцієнт зміни обсягу виробництва і продажів при переході до випуску органічної продукції ($b = N_o \div N$).

Проведемо експериментальну розрахунково-аналітичну перевірку отриманого виразу. Для цього приймемо такі вихідні дані:

– для традиційної продукції маємо $N = 10000$ ц/рік;
 $C = 100$ грн/ц; $C = 60$ грн/ц; $K_n = 50$ грн/ц; $E_n = 0,4$; $p = 0,25$;

– для органічної продукції маємо: $N_o = 4000$ ц/рік;
 $C_o = 93,36$ грн/ц; $K_{no} = 100$ грн/ц; $E_n = 0,4$.

Визначимо для виробництва традиційної сільськогосподарської продукції річний економічний прибуток:

$$П = 10\,000[100 - (60 + 0,4 \times 50)] = 200\,000 \text{ грн/рік.}$$

Визначимо за формулою (4.19) межу зміни ціни органічної продукції. Попередньо розрахуємо коефіцієнти a і b :

$$a = \frac{C_o + E_n K_{no}}{C + E_n K_n} = \frac{93,36 + 0,4 \times 100}{60 + 0,4 \times 50} = \frac{133,36}{80} = 1,667 ;$$

$$b = N_o \div N = 4000 \div 10000 = 0,4 .$$

Підставимо отримані дані в формулу (4.19):

$$d) \frac{p + a \times b}{b(1 + p)} = \frac{0,25 + 1,667 \times 0,4}{0,4(1 + 0,25)} = \frac{0,9168}{0,5} = 1,8336 .$$

Визначимо мінімальну межу ціни органічної сільськогосподарської продукції, при якій річний економічний прибуток буде в тому самому розмірі, що й при виробництві традиційної:

$$C_o = dC = 1,8336 \times 100 = 183,36 \text{ грн/ц.}$$

Перевіримо справедливість такої ціни для органічної продукції. Для цього розрахуємо річний економічний прибуток при переході на органічне виробництво:

$$\begin{aligned} П_o &= 4000 [183,36 - (93,36 + 0,4 \times 100)] = \\ &= 4000 \times 50 = 200\,000 \text{ грн/рік.} \end{aligned}$$

Таким чином, розрахунковий результат точно збігається за величиною економічного прибутку по двох порівнюваних варіантах – для традиційної та органічної сільськогосподарської продукції. Це свідчить, що ціна на одиницю органічної продукції має бути більше 183,36 грн/ц. Розрахуємо коефіцієнт мінімальної ціни одиниці органічної сільськогосподарської продукції за формулою (4.19). Результати такого розрахунку представлено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Значення коефіцієнта мінімальної ціни одиниці органічної сільськогосподарської продукції (при $p = 0,25$)

Коефіцієнт b	Коефіцієнт зміни виробничих витрат – коефіцієнт a										
	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2	1,1	1,0
	Значення коефіцієнта d										
0,2	2,6	2,52	2,44	2,36	2,28	2,2	2,12	2,04	1,96	1,88	1,8
0,3	2,27	2,19	2,11	2,03	1,95	1,87	1,79	1,71	1,63	1,55	1,47
0,4	2,10	2,02	1,94	1,86	1,78	1,70	1,62	1,54	1,46	1,38	1,30
0,5	2,00	1,92	1,84	1,76	1,68	1,60	1,52	1,44	1,36	1,28	1,20
0,6	1,93	1,85	1,77	1,69	1,61	1,53	1,45	1,37	1,29	1,21	1,13
0,7	1,89	1,81	1,73	1,65	1,57	1,49	1,41	1,33	1,25	1,17	1,09
0,8	1,85	1,77	1,69	1,61	1,53	1,45	1,37	1,29	1,21	1,13	1,05
0,9	1,82	1,74	1,66	1,58	1,50	1,42	1,34	1,26	1,18	1,10	1,02
1,0	1,80	1,72	1,64	1,56	1,48	1,40	1,32	1,24	1,16	1,08	1,00

Джерело: авторські розрахунки.

З табл. 4.5 видно, що мінімальне значення коефіцієнта підвищення ціни одиниці товару (коефіцієнт d) при переході від виробництва традиційної на виробництво органічної сільськогосподарської продукції зростає залежно від зміни таких факторів:

- при збільшенні витрат виробництва (при зростанні коефіцієнта a);
- при зниженні обсягу виробництва продукції (при зниженні коефіцієнта b).

Добре простежується ця закономірність та характер її прояву на графіку (Додаток Д). По осі ординат розташована шкала, яка характеризує зниження обсягу виробництва органічної сільськогосподарської продукції замість продукції традиційної (коефіцієнт b), а значення збільшення витрат на виробництво одиниці продукції представлені у вигляді ряду кривих (коефіцієнт a). Тоді результати мінімального подорожчання одиниці органічної сільськогосподарської продукції порівняно з продукцією традиційною (коефіцієнт d) можна простежити за графіком по осі абсцис.

Робота з представленим графіком здійснюється відповідно до зображеного прикладу, в якому прийнято, що $b = 0,8$; $a = 1,5$ (при

$p = 0,25$). Прийняті вихідні дані зображені на графіку у вигляді двох взаємопов'язаних стрілок, побудованих відповідно до прийнятого ключа, що відображений на малюнку: $b \rightarrow a \rightarrow d$. Результат знаходиться в нижній частині замикаючої стрілки – $d = 1,45$.

Відображена в табл. 4.5 і на графіку (Додаток Д) закономірність підвищення цін на органічну сільськогосподарську продукцію має цілком логічне пояснення, що варто зазначити в певній послідовності. Так, насамперед, розглянемо питання про підвищення витрат виробництва органічної продукції. Процес освоєння виробництва цієї сільськогосподарської продукції поєднаний на підприємстві зі значними інвестиціями, які спрямовуються на необхідне впровадження нової прогресивної технології виготовлення органічних продуктів, а також придбанням спеціального дорогого устаткування для реалізації даної технології. Тому така дія викличе значні вкладення підприємства в основний капітал, що відіб'ється на величині питомих капітальних вкладень на кожну одиницю органічної продукції – K_n . Щоб забезпечити випуск такої продукції, також необхідно буде ввести у виробництво додаткову кількість технологічних операцій, спрямованих на очищення використовуваних видів сировини, матеріалів, води тощо; на організацію скорочення забруднень довкілля; утилізацію відходів виробництва; впровадження безвідходних технологій та ін.

Зрозуміло, такі дії викличуть збільшення трудомісткості, матеріаломісткості та енергоємності виробництва і, в кінцевому рахунку, призведуть значною мірою до зростання собівартості кожної одиниці продукції. Таким чином, витрати виробництва органічних продуктів, безсумнівно, будуть вищими, ніж аналогічний показник при виробництві традиційної продукції. Тому, враховуючи викладене, можна констатувати, що коефіцієнт зростання витрат виробництва органічної сільськогосподарської продукції виявиться значно більшим від одиниці, тобто коефіцієнт $a > 1,0$. І з цим доведеться рахуватися, оскільки така об'єктивна закономірність при переході від традиційної до органічної продукції.

Наступний параметр – це коефіцієнт зниження обсягу виробництва органічної сільськогосподарської продукції порівняно з традиційною, тобто коефіцієнт b . В принципі при заміні виробництва традиційної продукції на органічну можна цілком забезпечити еквівалентний та рівновеликий обсяг випуску порівнюваних її видів,

що й технологічно, і організаційно неважко забезпечити. Питання лише в ефективності, оскільки, щоб зберегти інтереси підприємницьких структур у виробництві органічних продуктів, необхідно отримувати при їх реалізації суттєво вищий прибуток.

Однак у зв'язку з високими витратами на виробництво органічної сільськогосподарської продукції, природно буде різко підвищити ціни реалізації. Наслідком такого кроку буде те, що попит на таку продукцію буде істотно нижчим, ніж на традиційну. Її зможуть купувати тільки споживачі з високим рівнем доходів, які свідомо переплачують за екологічно безпечні продукти для збереження власного здоров'я.

Спираючись на встановлену закономірність, можна визначити ціну органічної продукції, яка забезпечить необхідні економічні інтереси підприємницьких структур та розширить обсяги виготовлення даної продукції в переході на її виробництво. Однак формула (4.19) не дає відповіді на запитання про те, за якою ціною одиниці органічної сільськогосподарської продукції її освоєння і наступне виробництво виявиться для товаровиробників економічно вигідним. Вона встановлює тільки граничну ціну органічної продукції, при якій виробництво традиційних та органічних продуктів виявиться для підприємця економічно рівнозначним.

Так, у розглянутому прикладі ціна одиниці традиційної продукції $C = 100$ грн/ц при щорічному її виробництві $N = 10000$ ц/рік, а мінімальна (гранична) ціна органічного товару $C_0 = 183,36$ грн/ц при обсязі її виробництва $N_0 = 4000$ ц/рік. При цьому в обох варіантах забезпечується рівновеликий економічний прибуток – по 200 000 грн/рік. У такому разі необхідно визначити, який буде інтерес підприємця в освоєнні і подальшому виробництві органічної сільськогосподарської продукції, адже ніякого приросту прибутку такий перехід не дає, але зростають додаткові витрати, збільшується трудомісткість управлінської та організаційної діяльності.

Отже, знання мінімальної (граничної) ціни одиниці органічної сільськогосподарської продукції ще не забезпечує необхідних економічних інтересів підприємцю, а лише виступає орієнтиром для подальшого пошуку вирішення цієї проблеми. Тому необхідно визначити ціну органічного товару, за якої може розвинутися ділова активність підприємницьких структур в освоєнні такого виробництва. З цією метою належить обґрунтувати рівень такої ціни.

Визначимо ціну одиниці органічної сільськогосподарської продукції з формули (4.19) шляхом деякого її перетворення:

$$C_o \cdot d \times C. \quad (4.20)$$

Звідки можна записати, що:

$$C_o = C(d + \Delta d) = C \times d(1 + \Delta d/d) = Cd(1 + f_n) \quad (4.21)$$

де C_o – ціна одиниці органічної сільськогосподарської продукції, що забезпечує підприємцю необхідний економічний інтерес у її освоєнні та виробництві;

Δd – необхідний приріст мінімальної ціни органічної продукції, яка забезпечить товаровиробнику додатковий економічний стимул в освоєнні її виробництва;

f_n – норматив приросту ціни одиниці органічної продукції, що встановлюється сільгоспвиробником у частках від значення коефіцієнта d і який стимулюватиме останнього в освоєнні виробництва таких товарів замість традиційних.

Наприклад, якщо, згідно з розглянутим вище прикладом, значення коефіцієнта d за розрахунками становить: $d = 1,8336$, а мінімальна ціна одиниці органічної продукції – $C_o = 183,36$ грн/ц, то, прийнявши норматив $f_{но} = 0,15$, легко визначити стимулюючу ціну одиниці органічного товару, яка складе:

$$C_o = 100 \times 1,8336 \times (1 + 0,15) = 183,36 \times 1,15 = 210,864 \text{ грн/ц.}$$

Тоді річний економічний прибуток після реалізації виготовленої органічної сільськогосподарської продукції становитиме:

$$\begin{aligned} P_o &= 4000 [210,864 - (93,36 + 0,4 \times 100)] = \\ &= 4000 \times 77,504 = 310\,016 \text{ грн/рік.} \end{aligned}$$

Різниця між отриманим при такій ціні прибутком і прибутком при мінімальній ціні становитиме економічний інтерес підприємця в освоєнні виробництва органічної сільськогосподарської продукції:

$$310016 - 200000 = 110016 \text{ грн/рік.}$$

Тобто економічний прибуток товаровиробника за рік збільшиться порівняно з прибутком від виробництва й реалізації традиційної продукції більш, ніж у 1,5 раза. Такий приріст прибутку буде достатнім для освоєння виробництва органічної сільськогосподарської продукції, з поступовим його нарощуванням.

Отже, встановлена базисна економічно доцільна ціна одиниці органічної продукції з метою її виробництва. Проте це не створює стимулу для розвитку та збільшення обсягів реалізації такої продукції на ринку з метою розширення попиту і споживання органічних товарів. Для вирішення цього завдання необхідно виробити свою технологію управлінської діяльності у сфері ціноутворення, яка, з одного боку, розширюватиме бажання споживання органічної продукції, а з іншого – збільшуватиме виробництво і постачання на ринок цих товарів.

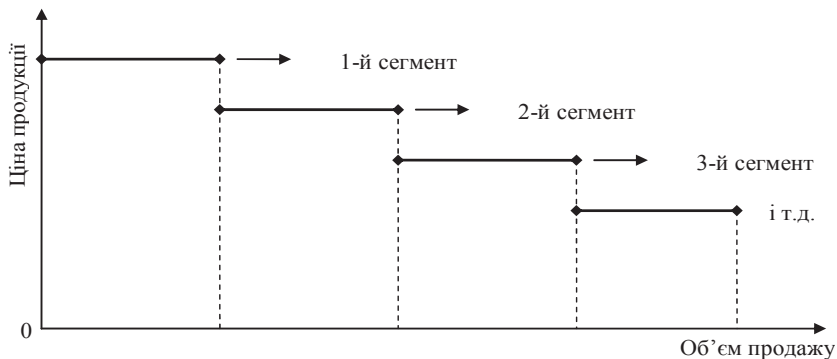
Якщо розглядати процес виробництва органічної сільськогосподарської продукції в динаміці, то з плином часу можна чітко спрогнозувати поступове збільшення попиту на неї. Це зумовлено тим, що платоспроможність населення буде повільно, але неухильно зростати. І все більша частина споживачів прагнучиме придбавати саме екологічно безпечні та якісні продукти.

Сільськогосподарські підприємства, враховуючи збільшений попит на органічну сільськогосподарську продукцію, почнуть нарощувати обсяги виробництва й реалізації, що поступово приведе до збільшення коефіцієнта b ($b = \Pi_o \div \Pi$), оскільки величина Π матиме тенденцію до динамічного і стійкого зростання при фіксованому значенні параметра $\Pi = const$.

Тоді, відповідно до табл. 4.5 і графіка, зображеного на Додатку Д, значення коефіцієнта d почне скорочуватися, що дасть змогу, відповідно до формули 4.14, знизити ціну кожної одиниці органічної сільськогосподарської продукції. Одночасно, збільшення її виробництва приведе до зниження витрат на виготовлення кожної одиниці такої продукції, що скоротить значення коефіцієнта a . Внаслідок цього відбудеться зниження витрат виробництва, потім – зниження ціни органічної продукції, що сприятиме збільшенню попиту на неї.

Викладене можна відобразити у вигляді послідовності логічно спричинених подій: 1) зростання платоспроможності населення →

2) збільшення попиту на органічну сільськогосподарську продукцію → 3) збільшення обсягу виробництва даної продукції → 4) зменшення витрат виробництва → 5) зниження цін на органічну продукцію → 6) збільшення попиту і споживання такої продукції і т.д. Цей цикл може багаторазово повторюватися до того часу, поки стабілізується співвідношення між попитом і споживанням органічної сільськогосподарської продукції, що приведе до позитивних результатів у сфері такого виду господарювання та оздоровлення населення. Послідовність взаємопов'язаних ланок і супутніх їм подій приведе до того, що з плином часу у зв'язку з постійним зростанням обсягів виробництва та зниженням цін на органічну продукцію, виявиться черговість задоволення потреб населення в такій продукції (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Схема ціноутворення та стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

1-й сегмент споживачів – це найбільш платоспроможні покупці, які почнуть придбавати і поступово споживати органічну сільськогосподарську продукцію.

2-й сегмент споживачів – наступна категорія споживачів, які зможуть придбавати цю продукцію у зв'язку зі зниженням ціни на неї.

3-й сегмент споживачів – решта споживачів, які поповнять загальну чисельність покупців такої продукції.

Зазначений процес може розширюватися як кількісно з точки зору споживачів органічної продукції, так і в часі, розвиваючись у майбутньому. Такою передбачається технологія управління процесом виробництва й споживання органічної сільськогосподарської продукції, що безумовно сприятиме підвищенню економічної ефективності суб'єктів господарювання та оздоровленню населення в цілому.

4.3. Державне стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Зміни, які відбулися в галузі АПК при формуванні та розвитку ринкових відносин, надали підприємствам і організаціям більшої самостійності у виробничій діяльності, право розпоряджатися виробленою продукцією та доходами, можливість створення підприємств усіх форм власності тощо [35, с. 17]. До негативних змін належить те, що реформування в агропромисловому комплексі країни було здійснено без урахування циклічності виробництва продукції, уповільненого обороту капіталу зважаючи на взаємопов'язаність у виробництві природно-біологічних, організаційних та економічних процесів [27, с. 236]. Високі темпи переходу до ринкових відносин, не створюючи елементів його інфраструктури, витіснили сільських товаровиробників з ринку: у стадії обігу продукції чільну роль усе ще відіграють посередники. Ефективне державне регулювання має забезпечити формування паритетних відносин у системі «сільське господарство – переробні підприємства – торгівля».

Проблема ефективного розвитку та управління еколого-економічними системами сільського господарства складна і повинна вирішуватися з урахуванням взаємозв'язку усіх основних складових: державної економічної й екологічної політики, нормативно-правової бази. Для вирішення цих завдань потрібна послідовна державна політика, а також формування системи практичних дій на кожному підприємстві щодо поліпшення виробничого процесу з використанням комплексу організаційно-економічних і соціальних заходів економічного стимулювання.

На сьогодні стратегічними цілями державної політики в галузях екології й економіки є забезпечення екологічної безпеки країни і сталого розвитку економіки без завдання шкоди навколишньому

природному середовищу та за умови підвищення якості життя, поліпшення здоров'я населення й демографічної ситуації в країні [38, с. 69].

Для створення міцної системи формування та розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції необхідний системний підхід, підтримуваний всіма виробниками і постачальниками, місцевими й центральними органами влади та законодавчими органами. Тим більше, що в Україні вже є для цього основа:

- існує нагальна проблема раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації в країні;
- поступово створюється система інформації, реклами і маркетингу ринку органічної сільськогосподарської продукції;
- є механізми сертифікації та маркування товарів на екологічну відповідність;
- існує зацікавленість сільськогосподарських підприємств у виробництві органічної сільськогосподарської продукції;
- відроджується екологічна культура нації та вподобання щодо безпечного і здорового харчування.

У зв'язку з вищезазначеним, необхідно розглянути питання щодо удосконалення державної політики стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом створення системи державного стимулювання, регулювання та контролю, оскільки без державної підтримки ведення органічного виробництва практично неможливе.

Основними важелями економічного регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції повинна стати бюджетна, податкова, цінова, кредитна, інвестиційна політика, державні замовлення, закупівельні і товарні інтервенції на ринку продовольства, заставні операції з виробленою підприємствами продукцією, лізингові операції, розробка цільових комплексних програм на державному і обласному рівнях.

Необхідно врахувати й те, що у зв'язку з незавершеністю економічних перетворень у країні потрібно виробити комплекс заходів, які сприятимуть збалансованості попиту й пропозиції органічної сільськогосподарської продукції на вітчизняному продовольчому ринку. Також необхідно проводити розумну протекціоністську

політику, що забезпечує вітчизняним сільськогосподарським підприємствам умови для нормальної конкуренції на продовольчому ринку.

З першочергових заходів необхідно виділити такі [112, с. 247–251]:

- економічне стимулювання підприємств у виробництві органічної сільськогосподарської продукції за допомогою проведення відповідної податкової, митної, цінової, кредитної політики. Застосування спеціальних, антидемпінгових і компенсаційних заходів захисту, включаючи імпортні квоти, спеціальні мита, що стягуються незалежно від ввізного мита, антидемпінгові та компенсаційні мита;

- установа державного замовлення на виробництво органічної сільськогосподарської продукції;

- економічне регулювання імпорту органічних продуктів харчування та експорту сільськогосподарської сировини;

- створення умов для фінансування технічного переоснащення виробництва, в т.ч. за рахунок зменшення оподаткованої бази підприємств на величину власних коштів, спрямованих ними на технічне переоснащення;

- установа податкових пільг для підприємств, що випускають органічну сільськогосподарську продукцію та вкладають свої кошти у впровадження нових інноваційних технологій, які сприяють випуску органічної продукції.

У зв'язку з вищезазначеним, необхідно стимулювати інвестиційну діяльність, забезпечивши зростання прямих інвестицій в основний капітал підприємств за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, а також державне страхування приватних, іноземних інвестицій у харчову та переробну промисловість [185, с. 74]. При імпорті обладнання, запасних частин і передових технологій, які не виробляються на території України, необхідно звільнити харчові та переробні підприємства від митних зборів.

Ці пропозиції, на наш погляд, дадуть змогу державним органам цілеспрямовано впливати на розвиток науково-технічного потенціалу харчової та переробної промисловості, підтягувати відстаючі ланки, активніше залучати капітал комерційних структур для вирішення завдань забезпечення країни власною органічною продукцією.

єю і скоротити імпорт зарубіжних аналогів, тим самим забезпечуючи продовольчу безпеку країни.

На наш погляд, серед напрямів державного втручання в соціально-економічні процеси, слід виділити формування механізму державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції.

Так, в умовах реструктуризації економіки змінюється й структура фінансування підприємств у частині природоохоронної діяльності. Найбільші зміни спостерігаються у використанні коштів самим підприємством на рішення власних екологічних проблем при скороченні бюджетних асигнувань [122, с. 106]. Таким чином, зростає роль екологічних фондів та фінансування екологічних програм зарубіжними інвесторами. У зв'язку з цим необхідна мобілізація коштів і власних можливостей господарюючих суб'єктів на перехід від традиційного до органічного виду господарювання.

Середні та дрібні підприємства мають обмежені можливості доступу до бюджетів усіх рівнів і можуть сподіватися тільки на прихильне ставлення до них адміністрації, міністерств та відомств лише за якогось особливого випадку. У цій ситуації, як показує досвід країн з розвинутою ринковою економікою, держава, зацікавлена в позитивних екологічних перетвореннях, має виробити ефективний механізм природоохоронного регулювання та визначити стратегічні пріоритети у сфері переходу до виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Головний напрям еколого-економічної політики – формування набору регуляторів та адміністративно-законодавчих заходів для забезпечення екологічно сталого розвитку аграрного сектора економіки країни [135]. Серед них основне місце посідають важелі спонукального характеру: державні інвестиційні позики, податкові пільги, іноземні капіталовкладення під гарантії державних структур різного роду тощо. Таким чином, слід відзначити такі аспекти державної політики, що дають змогу забезпечити перехід на органічні технології виробництва в світлі орієнтирів соціально-економічного розвитку країни.

Це, насамперед, стимулювання зацікавленості підприємств у випуску органічної сільськогосподарської продукції. Оскільки економічні умови нашої країни на сьогодні не дозволяють мати ринок екологічно спрямованих робіт та послуг порівняно з розвинутими

зарубіжними країнами, то необхідна цілеспрямована державна політика. Держава повинна бути зацікавлена у виробниках органічної сільськогосподарської продукції та всіляко підтримувати їх подальший розвиток.

На сьогодні на законодавчому рівні види економічного стимулювання раціонального природокористування й охорони навколишнього природного середовища передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», введеним в дію 25.06.1991 р. [72] та Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013 р.) [65]. Стимулювання передбачено здійснювати шляхом установа податкових та інших пільг, введення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів, застосування пільгового кредитування для реалізації заходів по забезпеченню раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища тощо.

Проте, на нашу думку, з метою підвищення стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції і розширення обсягу її реалізації потрібне належне законодавче забезпечення, яке повинно регламентувати взаємини й відповідальність кожного, хто причетний до виробництва та реалізації органічної продукції. Соціально-економічний ефект від реалізації такого закону може бути в зниженні захворюваності населення, скороченні смертності у зв'язку зі споживанням неякісних сільськогосподарських продуктів, збільшенні очікуваної тривалості життя і збереженні здоров'я населення Житомирської області зокрема та України в цілому. Однак аналіз сучасного стану в Україні свідчить про недосконалість та недостатню розробку нормативно-правової бази з цього питання.

Втім до прийняття відповідних підзаконних актів варто скористатися чинною законодавчою базою. У результаті аналізу встановлено, що для цього найбільш прийнятним є Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [73] з внесенням відповідних доповнень. Цей закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Визнання екологічних пріо-

ритетів на рівні з економічними, на нашу думку, має бути в основі доповнень до цього закону.

Також з метою підвищення стимулювання вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників до переходу з виробництва традиційних продуктів (відповідають чинним стандартам і технічним умовам, але містять різні шкідливі для здоров'я людини речовини й мікроелементи в межах установлених та допустимих нормативів) на органічні, зважаючи на недостатність належної уваги з боку держави до процесів виробництва та споживання органічної сільськогосподарської продукції, нами запропонована економіко-математична модель державного стимулювання виробництва такої продукції. У цій моделі прийняті такі припущення: в якості заохочення за виробництво органічної сільськогосподарської продукції введені економічні субсидії, що включають податкові знижки, або звільнення від сплати податку, списання боргів і пряму допомогу (гранти, пільгові позики, лізинг).

У рамках цієї моделі підприємство, яке вирішило випускати органічну продукцію, залежатиме від цілого ряду факторів, які характеризуються вектором $i = (i_1, i_2, \dots, i_n)$. Фактори $i_1, i_2, \dots, i_n$ можуть бути податковими пільгами на виробництво органічної сільськогосподарської продукції, ставками податків за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, пільговою обліковою ставкою Національного банку, пільговими митами на експорт-імпорт продукції.

Використовуючи модель максимізації прибутку, виведемо аналогічну модель для підприємства, що виробляє органічну продукцію та одержує на це державну субсидію й звільнене від екологічного податку. Будемо вважати, що інше підприємство виробляє продукти харчування традиційної якості, які не відповідають вимогам екологічної безпеки, і сплачує податок за використання природних ресурсів. Проведемо аналіз цих двох моделей з метою з'ясування, що вигідніше для підприємства: виробляти органічну сільськогосподарську продукцію, на яку надається субсидія й звільнення від сплати податку, чи традиційну.

Нехай діяльність підприємства визначається обсягом продукції R , що випускається, і відпускною ціною P . Взаємодія між фірмою, державою та ринком, а також розмаїтість продукції, яка випускається, спирається на систему моделей діяльності. За параметрами P

і R розраховуються економічні показники підприємства: виручка B , витрати Z , прибуток Π тощо. Введемо в розрахунки державну субсидію C_{on} , яка видається регіональними органами влади на органічну сільськогосподарську продукцію та податок на забруднення природного середовища q_{on} . Введемо модель переходу підприємства, яке виробляє сільськогосподарську продукцію традиційної якості і сплачує екологічний податок на виробництво органічної сільськогосподарської продукції, використовуючи співвідношення для розрахунку прибутку підприємства.

При розрахунку необхідно враховувати, що крім ціни виробника P , існують ціни споживача P_1 і P_2 для традиційних продуктів харчування, та P_{1on} і P_{2on} для органічної продукції:

1. Сільськогосподарська продукція традиційної якості:

$$\begin{aligned} P_1 &= P(1 + q_1 + q_{on}); \\ P_2 &= P(1 + q_1 + a + q_{on}), \end{aligned} \quad (4.22)$$

де q_1 – частка податку на додану вартість (ПДВ); a – частка торгової націнки.

2. Органічна сільськогосподарська продукція:

$$\begin{aligned} P_{1on} &= P(1 + q_1 - q_{on}); \\ P_{2on} &= P(1 + q_1 + a - q_{on}). \end{aligned} \quad (4.23)$$

Необхідність введення цін споживача можна пояснити тим, що попит споживача визначається кінцевою ціною P_1 або P_2 , яку йому доводиться платити за товар, оскільки кінцева ціна товару включає в себе, крім собівартості, ще й частку ПДВ і частку торгової націнки.

Витрати Z на виробництво сільськогосподарської продукції є монотонно зростаючою функцією обсягу виробництва, оскільки з кожною, додатково виробленою одиницею продукції зростає і собівартість всієї партії товару. На підставі цього записуємо таку функціональну залежність:

$$Z = Z(R), \quad (4.24)$$

де $Z'(R) > 0$

Введемо змінні витрати на виробництво сільськогосподарської продукції $Z_l(R)$, постійні витрати a й питомі витрати $C(R)$, що є спадаючою функцією обсягу R , що зумовить ефект вигідності масового виробництва органічної продукції. Тоді витрати Z запишемо так:

- сільськогосподарська продукція традиційної якості:

$$\begin{aligned} Z &= a + Z_1(R); \\ Z_1(R) &= RC(R) = R(a_0 + C_1(R)), \end{aligned} \quad (4.25)$$

$$Z_1'(R) > 0; C_1'(R) < 0$$

- органічна сільськогосподарська продукція:

$$Z_{on} = a + Z_1(R) - C_{on}, \quad (4.26)$$

Формула (4.26) виведена з припущення, що субсидія дається незалежно від обсягу виробленої продукції, наприклад, певна сума на місяць.

Виручка підраховується як добуток обсягу продажів S на ціну реалізованої продукції. При цьому необхідно врахувати суму податку на додану вартість й екологічного податку, вилучених державою та суму цих же податків, що повертаються підприємством, виплачену ним при купівлі використовуваних видів сировини, інгредієнтів, води тощо – C_n , що визначають можливість переходу на виробництво органічної сільськогосподарської продукції.

Позначивши частку екологічного податку – через $\tilde{q}_{on}$, а частку ПДВ, що входить у вартість інгредієнтів сільськогосподарської продукції, отримуємо такі результати:

- сільськогосподарська продукція традиційної якості:

$$B = SP_1 - SP(q_1 + q_{on}) + SC_n(\tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on}); \quad (4.27)$$

- органічна сільськогосподарська продукція:

$$B_{on} = SP_1 - SP(q_1 - q_{on}) + SC_n(\tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on}). \quad (4.28)$$

Прийmemo:

- для сільськогосподарської продукції традиційної якості:

$$a_0 = a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on}); \quad (4.29)$$

– для органічної сільськогосподарської продукції:

$$a_0 = a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on}). \quad (4.30)$$

Використовуючи вищенаведені співвідношення, отримаємо формулу прибутку для традиційної сільськогосподарської продукції:

$$\begin{aligned} \Pi = B - Z &= S(P(1 + q_1 + q_{on}) - P(q_1 + q_{on}) + C_n(\tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on})) - \\ &- [a + R(a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on}) + C_1(R))] = \\ &= S(R + C_n(\tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on})) - [a + R(a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on}) + C_1(R))], \end{aligned} \quad (4.31)$$

де $S \leq R$.

Аналогічно отримуємо формулу прибутку для органічної сільськогосподарської продукції:

$$\begin{aligned} \Pi_{on} &= S(P + C_n(\tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on})) - \\ &- [a + R(a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on}) + C_1(R)) - C_{on}], \end{aligned} \quad (4.32)$$

де $S \leq R$.

Обсяг продажів визначається попитом D і пропозицією R :

$$S = \min(D, R).$$

Розглянемо два випадки та виведемо формули для розрахунку прибутку, використовуючи (4.31) і (4.32).

1. $D \geq R$ (дефіцит), $S = R$.

– сільськогосподарська продукція традиційної якості:

$$\Pi = RP - [a + R(a_{01} + C_n + C_1(R))]; \quad (4.33)$$

– органічна сільськогосподарська продукція:

$$\Pi_{on} = RP - [a + R(a_{01} + C_n + C_1(R)) - C_{on}]. \quad (4.34)$$

Тобто в обох випадках виключаються і повернутий, і вилучений ПДВ, а також екологічний податок.

2. $S = D \leq R$ (перевиробництво).

У разі перевиробництва виникають додаткові витрати Z_2 на зберігання нереалізованої продукції $R - D = u > 0$.

$Z'_2 > 0$.

– сільськогосподарська продукція традиційної якості:

$$\begin{aligned} \Pi = & D(P + C_n(\tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on})) - \\ & - [a + R(a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 + \tilde{q}_{on})) + C_1(R)] + Z_2(R - D) \end{aligned} \quad (4.35)$$

– органічна сільськогосподарська продукція:

$$\begin{aligned} \Pi_{on} = & D(P + C_n(\tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on})) - \\ & - [a + R(a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1 - \tilde{q}_{on})) + C_1(R)] + Z_2(R - D) - C_{on} \end{aligned} \quad (4.36)$$

Таким чином, прибуток підприємства, що виробляє органічну сільськогосподарську продукцію, збільшується порівняно з прибутком підприємства, що випускає сільськогосподарську продукцію традиційної якості, на величину отриманої державної субсидії. Крім того, на частку екологічного податку знижується сума, витрачена на купівлю використовуваних видів сировини C_n , що враховують можливість переходу на випуск органічної сільськогосподарської продукції.

Якщо формування витрат пов'язане з використанням банківського кредиту (з обліковою ставкою r для періоду обігу капіталу – від моменту кредитування до моменту продажу), то витрати Z повинні бути помножені на $(1+r)$.

Якщо держава використовує кредитну політику для стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції, то для підприємства, що виробляє цю продукцію повинна бути використана пільгова облікова ставка.

Тепер розглянемо вектор $i = (i_1, i_2, \dots, i_n)$, що складається з одного чинника i_l – пільгової облікової ставки.

1. Сільськогосподарська продукція традиційної якості:

– у випадку дефіциту:

$$\begin{aligned} D \geq R \div \Pi = & RP - (1 + r) \times \\ & \times (a + (a_{01} + C_n + C_1(R))R) - RC_n \tilde{q}_1 r \end{aligned} \quad (4.37)$$

– у випадку перевиробництва:

$$D \leq R \div \Pi = D(P + C_n \tilde{q}_1) - (1 + r) \times \\ \times (a + (a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1) + C_1(R))R + Z_2(R - D)), \quad (4.38)$$

2. Органічна сільськогосподарська продукція:

– у випадку дефіциту:

$$D \geq R \div \Pi_{on} = RP - (1 + rb) \times \\ \times (a + (a_{01} + C_n + C_1(R))R) - RC_n \tilde{q}_1 rb', \quad (4.39)$$

– у випадку перевиробництва:

$$D \leq R \div \Pi_{on} = \\ = D(P + C_n \tilde{q}_1) - (1 + rb) \times \\ \times (a + (a_{01} + C_n(1 + \tilde{q}_1) + C_1(R))R + Z_2(R - D)), \quad (4.40)$$

де b – відсоткове зниження облікової ставки.

З формул (4.27) і (4.28) видно, що навіть якщо на виробництво органічної сільськогосподарської продукції не буде видаватися субсидія або інші стимулюючі виплати, то прибуток підприємства, яке виробляє розглянуту продукцію, все рівно збільшується за рахунок зниження витрат на випуск продукції, зумовлений зменшенням відсоткової облікової ставки r на величину b .

Однак головною особливістю виробництва органічної сільськогосподарської продукції є збільшення витрат порівняно з виробництвом сільськогосподарської продукції традиційного якості. Підприємству, що виробляє органічну сільськогосподарську продукцію, необхідні додаткові кошти. Тому ми виявили всі можливі додаткові джерела фінансування (рис. 4.5).

Зокрема, в Житомирській області передбачається виділення сільськогосподарським товаровиробникам із обласного бюджету дотацій за вирощену й реалізовану на переробні підприємства та бюджетні установи області органічну сільськогосподарську продукцію із розрахунку до 500 грн за 1 т продовольчого зерна (жита, пшениці) та по 300 грн за кожен тунн картоплі і овочів. Таким

чином можемо спрогнозувати можливі обсяги фінансування виробників органічної продукції в області (табл. 4.6).

Рис. 4.5. Джерела фінансування, спрямовані на стимулювання виробників органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 4.6

Прогнозні обсяги та джерела фінансування виробників органічної продукції в Житомирській області

Джерела фінансування	Од. виміру	Обсяг фінансування, всього	У тому числі за роками		
			2013	2014	2015
Обласний бюджет	млн грн	2,0	0,5	0,7	0,8
Зовнішні та внутрішні інвестиції, інші джерела фінансування	млн грн	8,65	0,75	2,4	5,5
Усього	млн грн	10,65	1,25	3,1	6,3

Джерело: Житомирська обласна державна адміністрація.

Одним з головних джерел екологічного інвестування є екологічні фонди. На спеціальні рахунки позабюджетних державних екологічних фондів трьох рівнів повинно надходити 90 % всіх плате-

жив (10 % йде в дохід державного бюджету для фінансування діяльності територіальних органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища). Установлено такий порядок розподілу коштів екологічних фондів: 60 % – у місцевий (місто, район) бюджет, 30 % – в обласний бюджет, 10 % – у державний екологічний фонд, що має забезпечити узгодження інтересів суб'єктів усіх рівнів.

Використання коштів бюджетів усіх рівнів як додаткового джерела фінансування виробництва органічної сільськогосподарської продукції доступне тільки великим підприємствам, які визначають економічну політику регіонів країни. Фінансувати виробників органічної продукції можуть також банки, що спеціалізуються на пільговому кредитуванні. Фінансуванням екологічно безпечних виробництв шляхом надання безоплатних грантів також займаються Американське агентство з міжнародного розвитку (USAID), TACIS – орган Європейського союзу тощо [138, с. 148].

Закордонними інвесторами можуть виступити:

– Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – у конкурсі проектів по веденню органічного сільськогосподарського виробництва вибирає найефективніший в плані забезпечення екологічної безпеки продукції протягом усього її життєвого циклу (виробництва, зберігання, транспортування, споживання);

– Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР);

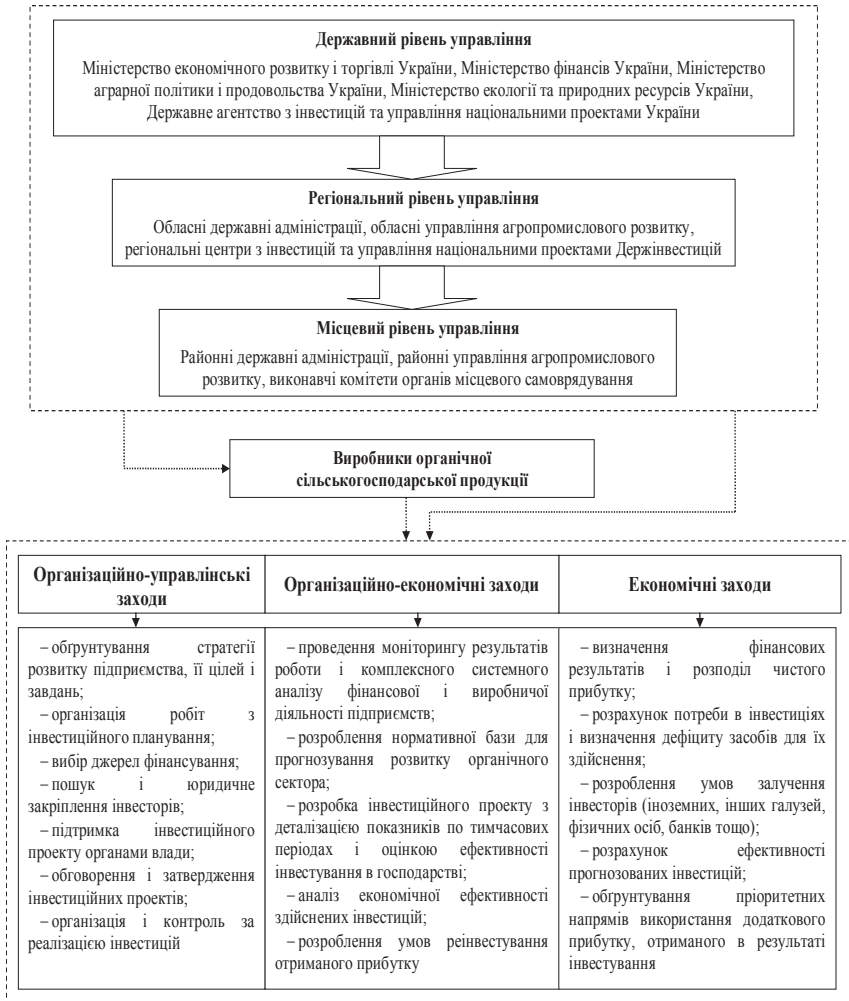
– Міжнародна фінансова корпорація (МФК);

– Міжнародна асоціація розвитку (МАР).

Проте це ще не всі можливі шляхи фінансування виробників органічної продукції. Кожен керівник підприємства може виявити й інші джерела фінансування, враховуючи особливості свого виробництва.

Для залучення додаткових інвестицій та посилення інвестиційного процесу у виробництві органічної сільськогосподарської продукції нами визначена система основних заходів, яка включає організаційно-управлінські, організаційно-економічні й економічні складові (рис. 4.6).

Зрозуміло, що таку діяльність мають ініціювати державні органи влади, здійснюючи як фінансову, так і інформаційну підтримку тих сільгоспвиробників, які мають намір виробляти органічну про-

Рис. 4.6. Основні заходи активізації інвестиційної діяльності в сфері органічного господарювання

Джерело: авторська розробка.

дукцію. Як можемо бачити, особлива роль у стимулюванні виробників органічної сільськогосподарської продукції відводиться державі. Тому вважаємо, що законодавчим шляхом повинні встанови-

тися такі заходи забезпечення ефективності виробництва органічної продукції, що сприятимуть отриманню екологічних ефектів (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Шляхи підвищення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

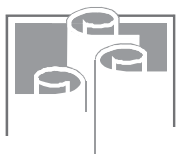
Реалізація запропонованих заходів з виявлення ефективності виробництва органічної продукції, а також безоплатне надання коштів державних і місцевих бюджетів призведе до підвищення зацікавленості підприємств у випуску такої продукції.

Однак, незважаючи на те, що на сьогодні в Україні немає відпрацьованих стимулювальних механізмів для виробників екологічно безпечної продукції, в країні все ж починає формуватися новий сегмент ринку – ринок органічної сільськогосподарської продукції. Хоча товарна пропозиція в цьому секторі в найближчій перспективі

буде значно меншою, ніж у західних країнах, а самі органічні продукти будуть лише невеликою нішею на продуктовому ринку.

Поряд з тим, для реалізації послідовної державної політики необхідне вдосконалення служби екологічного контролю. На відміну від уже діючих організацій, сучасний екологічний контроль повинен ґрунтуватися не на жорсткій структурі перевірок та стягненні великих штрафів, а на стимулюванні виробників органічної продукції і на комплексній охороні навколишнього природного середовища. Певно, що частина робіт має фінансуватися з державного бюджету, а частина – господарствами. Тим більше, як свідчить світова практика, близько 50–60 % коштів, які виділяються на виробництво органічної продукції, надходить за рахунок коштів самих підприємств [194, с. 125]. Тому, на нашу думку, з державного бюджету необхідно виділити кошти на виконання контрольних функцій, а за екологічну допомогу (розробку рекомендацій з експлуатації конкретних об'єктів природи, заходів з оздоровлення навколишнього середовища певного господарства тощо) – з доходів господарств.

Таким чином, послідовна державна політика розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції передбачає формування законодавчої бази, бюджетних пріоритетів, здійснення низки регуляторних заходів та, відповідно, організацію регульованого ринку органічного продовольства, для чого повинні бути створені необхідні передумови: нормативне забезпечення, формування ринкових структур та відповідного господарського механізму, державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції. При цьому ефективність державної підтримки може бути досягнута лише в разі реалізації перших двох позицій, розроблення спеціальних державних і регіональних програм з цього питання.

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

5.1. Стратегія розвитку органічного сільського господарства в Україні

Попри вживання державою та суб'єктами господарювання певних заходів, органічне землеробство й ринок органічної сільськогосподарської продукції все ще залишаються недостатньо розвиненими. З огляду на вищевикладене та зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, існує невідкладна необхідність розробки Стратегії розвитку органічного сільського господарства в Україні (далі – Стратегії).

Така Стратегія має встановлювати засадничі підходи, що повинні бути покладені в основу державної політики у сфері органічного сільського господарства, створення законодавчих та економічних умов для стимулювання розвитку органічного сільського господарства, визначає основну мету, завдання і напрями його розвитку на період до 2020 р. відповідно до головних стратегічних цілей розвитку країни, визначених у Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року.

Нині в Україні існує значний потенціал для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Еколого-економічний аналіз сучасного стану виробництва органічної сільськогосподарської продукції свідчить про поступовість його розвитку, а саме: збільшення сертифікованих площ, підвищення внутрішнього споживчого ринку, підвищення обсягів реалізації виробленої продукції.

Незважаючи на значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, вітчизняні підприємства нашо-

хуються на низку перешкод та проблем розвитку органічного виду господарювання, серед яких:

- відсутність ефективного інституціонального середовища органічного сектора аграрної сфери;
- відсутність єдиної системи сертифікації виробників органічної сільськогосподарської продукції та, відповідно, єдиних вимог та правил ведення органічного землеробства;
- відсутність державного контролю за виробництвом, обігом та реалізацією органічної продукції;
- відсутність ефективно дієвих державних та місцевих програм підтримки розвитку органічного землеробства;
- низький рівень фінансової незалежності сільськогосподарських товаровиробників та неспроможність здолати період конверсії;
- низька інформованість споживачів щодо особливостей органічної продукції та її переваг;
- відсутність дієвого вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Метою Стратегії є визначення та реалізація основних напрямів державної політики розвитку органічного сільського господарства, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки аграрного сектора економіки, підвищення якості сільськогосподарської продукції, збереження та поліпшення родючості ґрунтів, охорону навколишнього природного середовища та збереження біорізноманіття, створення сприятливих умов для збалансованого розвитку сільських територій.

Для реалізації поставленої основної мети необхідно виконати завдання:

- удосконалити законодавчу, нормативно-правову та інституціональну бази й інструменти розвитку органічного сільського господарства;
- удосконалити систему стандартизації і сертифікації виробництва, переробку, зберігання та транспортування органічної продукції сільського господарства;
- забезпечити державний контроль за виробництвом, обігом та реалізацією органічної продукції;

- забезпечити контроль за станом ґрунтів і підвищити відповідальність власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель;
- розробити та прийняти державні й місцеві програми підтримки розвитку органічного сільського господарства;
- створити умови економічно обґрунтованого переходу певних сільськогосподарських організацій на органічне землеробство, забезпечити для них фінансову підтримку, знизити податки, пільгове кредитування та інші заходи;
- розробити алгоритм та методичні рекомендації переходу від традиційного аграрного виробництва до органічного;
- сформуванню довіру споживачів до сертифікованої і у відповідний спосіб маркованої органічної продукції;
- сформуванню ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Для виконання поставлених завдань потрібна послідовна державна політика, а також формування системи практичних дій на кожному підприємстві щодо поліпшення виробничого процесу з використанням комплексу організаційно-економічних і соціальних заходів економічного стимулювання. Передумовою для успішного виконання завдань, передбачених Стратегією, є використання як бази підтримки для розвитку органічного сільського господарства таких чинників:

- зниження родючості та деградація ґрунтів, несприятлива екологічна ситуація в країні, спричинена надмірним антропогенним навантаженням на довкілля;
- зменшення використання мінеральних добрив, пестицидів та інших агрохімікатів;
- значний потенціал для збільшення площ під органічним сільським господарством;
- наявність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, що вже мають багаторічний досвід ведення органічного сільського господарства;
- існування попиту на внутрішньому та зовнішньому ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Основні напрями розвитку органічного сільського господарства:

1) удосконалення законодавчої, нормативно-правової та ін-

ституціональної бази й інструментів органічного сільського господарства, створення сприятливих умов для збалансованого розвитку сільських територій України:

- упровадження в практику базових агроекологічних вимог і стандартів відповідно до регламентів ЄС;

- прийняття Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» в частині органів сертифікації;

- перегляд Закону України «Про пестициди і агрохімікати» щодо врегулювання застосування засобів захисту рослин та добрив у виробництві органічної сільськогосподарської продукції та сировини;

- перегляд Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» в частині надання за рахунок державного бюджету компенсації витрат суб'єктам господарювання, що здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини);

- перегляд Закону України «Про підтвердження відповідності» в частині органів сертифікації;

- перегляд Закону України «Про захист прав споживачів» у частині придбання товару неналежної якості;

- перегляд Закону України «Про захист рослин» щодо врегулювання застосування засобів захисту рослин та добрив у виробництві органічної сільськогосподарської продукції та сировини;

- розроблення та прийняття низки підзаконних актів щодо ведення органічного землеробства та функціонування ринку органічної сільськогосподарської продукції;

2) формування механізму державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції:

- удосконалення податкової політики в частині її застосування до учасників виробництва органічної сільськогосподарської продукції;

- упровадження дієвих методів і організаційних механізмів економічного стимулювання ведення органічного сільського господарства;

- удосконалення державної підтримки розвитку сільських територій і сільського господарства з дотриманням вимог СОТ;

- підтримка реалізації державних регіональних інвестиційних проєктів, спрямованих на застосування методів органічного сільськогосподарського виробництва;

3) розроблення комплексної системи стандартизації та сертифікації виробництва органічної сільськогосподарської продукції:

- упровадження національної системи сертифікації та маркування органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;

- розроблення дієвої системи державного контролю на національному, регіональному і місцевому рівнях;

- залучення громадськості до участі в процесі контролю за виробництвом органічної сільськогосподарської продукції;

4) формування ринку органічної сільськогосподарської продукції:

- формування внутрішнього ринку сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції;

- вдосконалення форм реалізації органічної сільськогосподарської продукції;

- сприяння експортній діяльності виробників органічної сільськогосподарської продукції та розширення державної підтримки зовнішнього маркетингу;

- підвищення аграрного та екологічного іміджу України;

5) наукова та освітня підтримка розвитку органічного сільського господарства:

- державна підтримка та реструктуризація аграрної науки і освіти, впровадження навчання сільського населення основам ведення органічного сільського господарства;

- підготовка фахівців у галузі органічного сільського господарства на засадах державного замовлення, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів, розширення наукових досліджень з питань органічного сільського господарства;

- створення підсистеми органічного виробництва у єдиній інформаційно-довідковій системі агропромислового комплексу України;

– розвиток сільськогосподарських дорадчих служб та розповсюдження вітчизняного та світового досвіду ведення органічного виробництва.

Для розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням розвитку органічного сільського господарства, передбачається:

– визначення площ земель, необхідних для задоволення потреб ринку органічної сільськогосподарської продукції, за допомогою здійснення порівняльного аналізу даних потреб у земельних ресурсах галузей економіки, визначених у загальнодержавних програмах економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля та інших програмах, схемах розвитку галузей економіки;

– здійснення науково обґрунтованої трансформації структури сільськогосподарських земель з метою формування збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем та забезпечення екологічної безпеки і збалансованості території;

– імплементація та адаптація європейських стандартів і регламентів у сфері органічного сільського господарства;

– реновація неформальних соціальних інститутів: екологічного виховання, інформаційної пропаганди цілей збалансованого еколого-економічного розвитку та формування на їх основі екологічно освіченого й поінформованого суспільства з екологічно культурною спадщиною;

– розроблення, з урахуванням місцевих умов, схеми еколого-біологічних сівозмін з граничним насиченням бобовими сидератами як проміжних культур та іншими органічними добривами з широким використанням біопрепаратів, що дає змогу отримувати без мінеральних синтетичних добрив та засобів хімічного захисту рослин високі врожаї сільськогосподарських культур;

– організація періодичних консультативних семінарів безпосередньо на дослідному полі з демонстрацією особливостей технологічних процесів, що застосовуються в традиційному й біологічному сільському господарстві, відповідних проблем та шляхів їх вирішення (з метою більш активного впровадження еколого-біологічних сівозмін для керівників, які бажають перейти на органічне землеробство);

- упровадження системи економічного стимулювання землевласників та землекористувачів щодо дотримання екологічно збалансованої сільськогосподарської діяльності.

Стратегія передбачає розробку й забезпечення виконання низки законодавчих та нормативно-правових актів у галузі органічного сільського господарства щодо:

- гранично допустимих рівнів забруднення ґрунтів;
- якісного стану ґрунтів;
- оптимального співвідношення земельних угідь;
- показників деградації земель та ґрунтів.

Крім того, підлягають розробленню нормативні документи із стандартизації органічного сільського господарства, зокрема:

- організаційно-методичні, в яких визначаються терміни, поняття класифікації тощо;
- технічні, в яких визначаються умови надання послуг, передбачених веденням органічного землеробства;
- технологічні, якими регламентуються процеси виробництва органічної сільськогосподарської продукції тощо.

Реалізація Стратегії має забезпечуватися шляхом прийняття на її основі нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень до правових актів у сфері аграрного сектора та земельних відносин, а також розроблення Державної Програми розвитку органічного сільського господарства в Україні на 2015–2020 рр.

Механізм реалізації Концепції передбачає об'єднання зусиль владних структур та суспільства на рівні держави, регіонів і місцевого самоврядування за такими напрямками, як:

- координація Стратегії з чинними комплексними цільовими програмами;
- скликання регулярних науково-практичних конференцій щодо оцінювання стану виконання Стратегії;
- здійснення моніторингу реалізації Стратегії на основі встановлення цільових показників розвитку органічного сільського господарства.

Інструменти забезпечення розвитку органічного сільського господарства передбачають:

- державну підтримку програм і проектів розвитку органічного сільського господарства;
- установа державного замовлення на виробництво органічної сільськогосподарської продукції;
- розвиток системи страхування ризиків господарств, що виробляють органічну сільськогосподарську продукцію;
- економічне регулювання імпорту органічних продуктів харчування та експорту сільськогосподарської сировини;
- надання податкових і кредитних пільг за здійснення заходів, передбачених загальнодержавними та регіональними програмами впровадження органічних технологій виробництва;
- виділення коштів державного або місцевого бюджету для кредитування сільськогосподарських підприємств на період конверсії (перехідний період);
- звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії освоєння органічних технологій, або поліпшення їх стану згідно зі стандартами органічного сільського господарства;
- створення умов для фінансування технічного переоснащення органічного виробництва, у т. ч. за рахунок зменшення оподаткованої бази підприємств на величину власних коштів, направлених ними на технічне переоснащення;
- застосування спеціальних, антидемпінгових і компенсаційних інструментів захисту, у т. ч. імпортні квоти, спеціальні мита, що стягуються незалежно від ввізного мита, антидемпінгові та компенсаційні мита.

Реалізація напрямів, передбачених Стратегією, дасть змогу конкретизувати їх у Державній програмі розвитку органічного сільського господарства в Україні на 2015–2020 рр., що уможливить:

- забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог щодо їх виробництва;
- удосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації;
- створення ефективної системи державного контролю за виробництвом та обігом органічної сільськогосподарської продукції;
- створення мережі лабораторій для визначення рівня якості органічної сільськогосподарської продукції;

- підвищення ефективності використання та охорони земельних ресурсів;
- забезпечення сприятливих умов для збалансованого розвитку всіх регіонів України та ефективного господарювання на землі;
- здійснення диверсифікації землекористування та створення інвестиційно привабливого і збалансованого землекористування;
- поліпшення екологічної ситуації в країні.

Моніторинг та оцінювання ефективності реалізації Стратегії проводить Міністерство аграрної політики та продовольства України. З метою дотримання об'єктивності та неупередженості проведення такого моніторингу та оцінювання передбачено залучати наукові установи, неурядові організації та незалежні інститути, діяльність яких пов'язана з органічним сільським господарством.

Оцінювання ефективності реалізації Стратегії ґрунтуватиметься на результатах виконання Державної програми розвитку органічного сільського господарства в Україні на 2015–2020 рр.

Здійснення комплексу організаційних, правових, еколого-економічних та інших заходів, передбачених Стратегією, дасть змогу припинити процеси деградації земельних ресурсів та підвищити економічну ефективність використання земель та аграрного виробництва загалом.

У такий спосіб передбачається забезпечити:

- в економічній сфері – підвищення ефективності суспільного виробництва шляхом збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу земель, зокрема підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;

- в екологічній сфері – зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності; ресурсозбереження та зменшення енергоємності сільськогосподарського виробництва; збалансоване використання та охорону земель, збереження природних ландшафтів; забезпечення техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини шляхом дотримання екологічно допустимих рівнів та режимів використання земель;

- у соціальній сфері – створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, покращення здоров'я працівників сільського господарства та всього населення; збереження та створення но-

вих робочих місць; усунення регіональних відмінностей в умовах життєдіяльності; покращення умов праці і життя населення.

Реальний економічний ефект полягатиме: у зменшенні витрат на відшкодування збитків від негативних явищ в агроландшафтах; запобіганні втратам від зниження родючості ґрунтів, їх деградації; підвищенні продуктивності сільськогосподарського виробництва; отриманні високоякісної продукції.

У довготерміновій перспективі впровадження Стратегії сприятиме підвищенню ефективності, збалансованості та конкурентоспроможності виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

5.2. Формування організаційно-економічного механізму розвитку органічного сільського господарства

Формування та функціонування ефективного агропродовольчого ринку, зокрема ринку органічної сільськогосподарської продукції, адаптованого до умов ринкової економіки, неможливе без відповідного механізму, що забезпечує вдосконалення системи управління, виробничо-організаційних відносин, забезпечення фінансової стійкості та прибутковості, збалансованості інтересів суб'єктів господарювання, суспільства і держави. Така гармонізація інтересів у нестабільних політичних та економічних умовах сучасної України дуже важлива для держави й населення, оскільки вона виступає гарантом політичної, економічної, зокрема фінансової і соціальної стабільності в державі, поліпшення макроекономічної ситуації та якості життя суспільства. Водночас це важливо і на мікроекономічному рівні для самих підприємств. Адже вони в умовах несформованого ринку й конкурентного середовища, а також правової незахищеності вітчизняного виробництва дуже зацікавлені в такій стабілізації, яка є важливою передумовою забезпечення їх стратегічних інтересів.

Отже, формування основних засад механізму в органічному виробництві забезпечується за допомогою двох рівнів: «зверху» – державними органами влади (Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством екології та природних ресурсів України й відповідними департаментами, санітарно-епідеміологічною і карантинною службами та іншими), централь-

ними і регіональними законодавчими та виконавчими органами влади і «знизу» – виробниками органічної сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами, експортерами та імпортерами, споживачами та їх асоціаціями.

Вважаємо, що при переході сільськогосподарських підприємств на екобезпечні методи господарювання, серед основних завдань державного регулювання варто зазначити такі:

- створення умов для відтворення природних ресурсів, насамперед земельних, включаючи відтворення ґрунтової родючості;
- запобігання екологічній небезпеці шляхом обмеження техногенного навантаження на агроєкосистеми.

Вказані завдання можуть бути реалізовані через відповідний механізм, який відображає взаємозв'язок держави з господарюючими суб'єктами в умовах ринку, забезпечуючи сталий розвиток сільськогосподарського виробництва за допомогою його екологічного спрямування. При цьому пріоритетним є ефективне виробництво фізіологічно повноцінної продукції, підвищення її якості, відтворення ґрунтової родючості, поліпшення стану довкілля. На нашу думку, формування механізму розвитку органічного сільського господарства має здійснюватися за допомогою низки заходів через застосування відповідних інструментів впливу з урахуванням нормативно-правового, інформаційного та методичного забезпечення (рис. 5.1). За допомогою зазначених заходів застосування необхідних інструментів сприятиме зростанню ефективності ведення процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції в аграрному секторі економіки.

Вважаємо, що для забезпечення стабільної екологічної ситуації в процесі сільськогосподарського виробництва потрібна розробка цільових державних програм по веденню органічного сільськогосподарського виробництва, спрямованого на ресурсозбереження і підвищення якості продукції та довкілля. На нашу думку, Програма розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції має складатися з трьох основних частин (рис. 5.2).

У цій Програмі варто відобразити такі основні напрями:

- аналіз потреб та організація роботи із споживачами;
- розвиток та модернізація органічного виробництва;

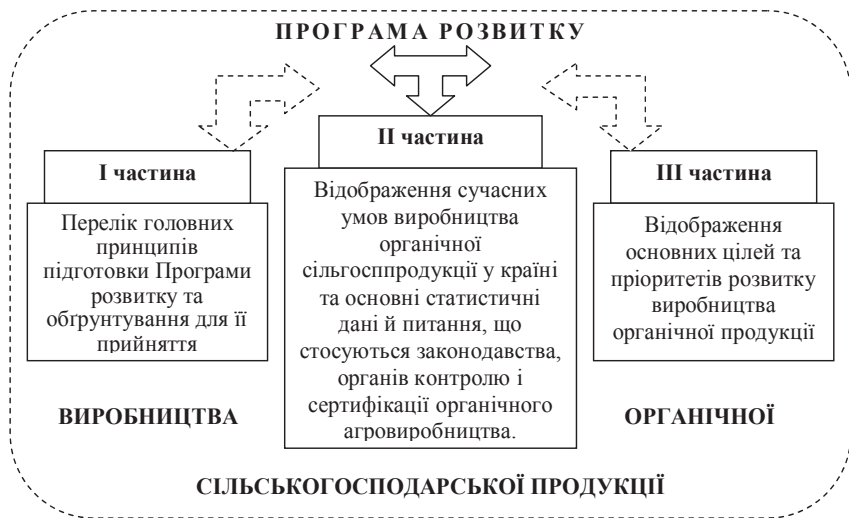
- розвиток національної системи сертифікації та стандартизації;
- розвиток ринку, імпорт та експорт;
- поширення знань та інформації, дорадче забезпечення;
- наукові дослідження у секторі органічного виробництва.

Рис. 5.1. Формування механізму розвитку органічного сільського господарства

Джерело: авторська розробка.

Уряд може передати Міністерству аграрної політики та продовольства України, за співпраці Міністерства екології та природних ресурсів України, повноваження щодо підготовки остаточної Програми розвитку та створення на рівні міністерств комісії з виконання основних її завдань. Окрім цього, необхідно провести ряд інших заходів, що підвищить рівень довіри споживачів до органічної продукції за участі експертів Міністерства аграрної політики та продовольства, представників науково-дослідних центрів та екологічно спрямованих організацій, що опосередковано сприятиме збільшенню попиту на дану продукцію.

Рис. 5.2. Програма розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

Успішне впровадження зазначеної програми сприятиме формуванню відповідної системи сертифікації (на сьогодні існує лише одна національна сертифікаційна компанія – ТОВ «Органік стандарт», що проводить інспекцію сільськогосподарських підприємств, а сертифікацію здійснює Інститут екологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія)) та зростанню ринку органічної сільськогосподарської продукції шляхом залучення міжнародної технічної допомоги й інвестицій для становлення та розвитку органічного сектору і ринків збуту продукції.

У процесі проведення теоретичних досліджень нами виділені чинники, які сприяють організації виробництва органічної сільськогосподарської продукції на різних рівнях управління: держава, регіон, сільськогосподарські підприємства (рис. 5.3).

На особливу увагу для регулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції заслуговує міжнародний досвід сертифікації органічних сільськогосподарських підприємств відповідно до стандартів. Базовими для розробки національних

Рис. 5.3. Чинники, що сприяють розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка.

стандартів органічного агровиробництва є стандарти Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM), у яких зазначені вимоги до органічного виробництва. Міжнародні Стандарти відображають сучасний рівень органічного виробництва і містять вимоги з виробництва, переробки зберігання та реалізації органічної сільськогосподарської продукції [201]. Головною метою сертифікації є здійснення контролю на усіх етапах життєвого циклу

сільськогосподарської продукції, що забезпечує «прозорість» виробництва.

Сфера дії органічної сертифікації досить широка і визначається складом її об'єктів, що включає [144, с. 58; 22, с. 23]:

- землі, продукцію, роботи і послуги, до яких пред'являються вимоги екологічної безпеки;
- технологічні процеси виробництва;
- природні і техногенні чинники.

В Україні, як уже зазначалося, сертифікація виробництва органічної сільськогосподарської продукції перебуває на початковому етапі розвитку, хоча в цьому напрямі немало вже зроблено, оскільки, окрім національної, існує близько одинадцяти іноземних сертифікуючих структур, серед яких: Skal International (Нідерланди), якою створено Контролюючий союз України (CUU), Lason (Німеччина), Biokontroll Hungaria (Угорщина), ІМО (Швейцарія), Bioinspecta (Швейцарія), Maharishi Vedic Organic Institute (США), а також представники Італії, Польщі та інших країн [96, с. 3; 114, с. 29; 172, с. 152]. Кожні стандарти, згідно з якими здійснюється сертифікація виробництва органічної продукції, мають власні знаки маркування, що розміщуються на упаковці готової продукції та мають на меті допомогти споживачеві вирізнити органічну продукцію зпоміж іншої.

Варто зазначити, що для формування механізму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції істотне значення має врахування наукового потенціалу в сфері екологічної спрямованості сільського господарства, розвиток якого, на нашу думку, можливий при проведенні прикладних наукових досліджень у рамках Концепції сталого розвитку АПК, впровадженні експериментальних наукових розробок у виробництво, пропаганді інновацій через інформаційно-консультаційну службу, проведенні виставок-ярмарків.

Для розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції потрібні теоретичні і практичні дослідження з розширеного відтворення ґрунтової родючості. Проблема підвищення продуктивності й ефективності використання сільськогосподарських угідь знайшла своє відображення в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року [131]. Цілями

здійснення заходів по підтримці ґрунтової родючості є збереження і раціональне використання земель сільськогосподарського призначення й агроландшафтів, а також створення умов для збільшення обсягів виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції при виконанні комплексу організаційно-технологічних і економічних заходів з використанням сучасних досягнень науки й техніки. Програмою передбачаються, як пряме виділення державних інвестицій на будівництво, реконструкцію й відновлення об'єктів меліорації, проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, так і надання державної підтримки відносно окремих заходів, передбачених вказаною державною цільовою програмою.

Вирішальна роль у розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції, на наш погляд, повинна належати розробленню та реалізації державних програм з підтримки органічних підприємств. Зокрема, існує нагальна потреба в реалізації державної програми збереження земельних ресурсів та розвитку земельних відносин до 2020 р. Одночасно слід запровадити єдину державну систему реєстрації прав на нерухомість, посилити контроль за землекористуванням та охороною земель, посилити гарантії громадянам щодо прав власності на землю.

5.3. Сертифікація та маркування при виробництві органічної сільськогосподарської продукції

Сертифікація є однією з основних і найбільш ємних складових органічної гарантійної системи. Адже споживач потребує якісного та безпечного харчування і саме органічні стандарти встановлюють вимоги до виробництва такого продовольства, а інспектування та сертифікація забезпечують дотримання відповідних норм.

В Україні сертифікація органічного виробництва почалася в кінці 90-х – початку 2000-х рр. У 2006 р. науково-дослідним інститутом органічного сільського господарства (FiBL) за підтримки Швейцарської Конфедерації здійснювався швейцарсько-український проект «Сертифікація органічного сільського господарства та розвиток органічного ринку в Україні», метою якого було створення визнаної на міжнародному рівні української сертифікаційної компанії, стандарти якої були б гармонізовані з європей-

ськими для забезпечення вільного доступу вітчизняних сільськогосподарських виробників до процесу сертифікації за доступною ціною [114, с. 27]. Для цього, в рамках проекту, було залучено Інститут екологічного маркетингу (ІМО, Швейцарія), внаслідок чого в 2007 р. було створено вітчизняний орган сертифікації «Органік Стандарт», який у 2009 р. здобув міжнародну акредитацію з правом сертифікувати органічне виробництво за Постановою Ради ЄС 834/2007 та приватними стандартами української Асоціації БІ-ОЛан [147]. Загалом, існуючими на сьогодні в Україні правилами ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції визначено дотримання певних стандартів (рис. 5.4).

За відсутності національних стандартів найпоширенішим в Україні є дотримання норм Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, де в положенні 31 зазначається: «... для забезпечення відповідності виробництва органічних продуктів вимогам правил ЄС щодо органічного виробництва, діяльність, яка здійснюється операторами на всіх етапах процесу виробництва, підготовки та реалізації органічної продукції, повинна перевірятися в рамках системи контролю, яка створена і функціонує у відповідності до правил ...».

Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 та Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів» є основою нормативно-правової бази в органічному виробництві ЄС. Вони визначають методи виробництва, інспектування та сертифікації органічних господарств, переробних підприємств, імпортерів та трейдерів, а також системи нагляду на європейському рівні. Країни-члени ЄС можуть самі вирішувати, який тип контролюючої системи втілювати, оскільки у Європейському Союзі існує три основні моделі (хоча різні моделі використовуються у різних частинах світу, особливо там, де фермери мають малі наділи землі та працюють у кооперативах чи асоціаціях) [109; 221; 223; 224].

Згідно з першою моделлю контролюючої системи, держава акредитує приватні контролюючі органи та забезпечує нагляд за ними (рис. 5.5). Це найбільш поширена система контролю в органічному сільському господарстві. Цей тип контролю реалізовано в та-

ких країнах: Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Португалія, Румунія, Словенія, Швеція та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії.

СТАНДАРТИ ВИРОБНИЦТВА

Місцеві стандарти, укладені на добровільних засадах, які запроваджені органами сертифікації та можуть бути більш вимогливими, ніж загальноприйняті.

Це обумовлено особливими вимогами споживачів (наприклад, у Німеччині, Швеції, Великобританії)

- стандарти «Біо Свісс» – приватні стандарти швейцарської Асоціації «Біо Свісс» (Bio Suisse), що поширені в Швейцарії, відповідно до яких проводиться сертифікація виробників, спрямованих на швейцарський ринок;
- приватні стандарти членів фермерських Асоціацій (наприклад, «БЮЛан Україна»)

Міжнародні стандарти, що визначають мінімальні вимоги до виробництва органічної сільськогосподарської продукції і спрямовані на встановлення системи стандартів для державних та приватних органів сертифікації

- Постанова Ради ЄС 834/2007 та додаткові постанови: Постанова Комісії ЄС 889/2008; Постанова Комісії ЄС 1235/2008, які представляють нормативні документи ЄС, що містять правила та вимоги до органічного виробництва. Вони діють на території країн всього ЄС. Це є найпоширеніший Стандарт, відповідно до якого проводиться сертифікація органічного виробництва в Україні (77%);
- базові Міжнародні Стандарти органічного виробництва та переробки продукції, ухвалені IFOAM (Міжнародною Федерацією органічних сільськогосподарських рухів);
- стандарт FAO/WHO Комісії з Кодекс Аліментаріус

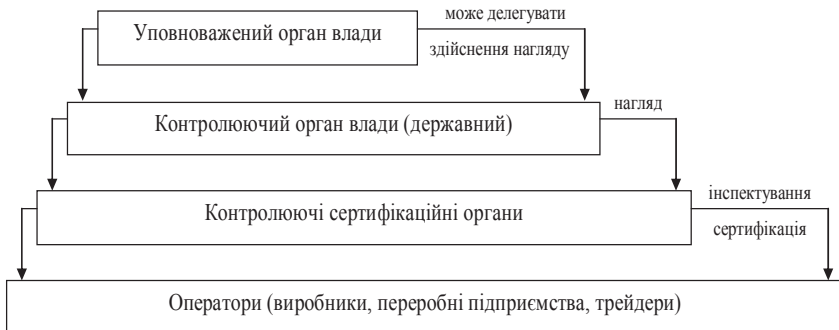
Національні обов'язкові стандарти, які розроблені з урахуванням міжнародних стандартів і представлені у вигляді постанов, що є юридично пов'язаними

- Національна органічна програма США (NOP) – стандарт, відповідно до якого проводиться сертифікація для виробників, орієнтованих на американський ринок;
- Японські сільськогосподарські стандарти (JAS) – національні стандарти Японії, відповідно до яких проводиться сертифікація виробників, орієнтованих на японський ринок

ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Рис. 5.4. Діючі стандарти щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції, запроваджені органами сертифікації

Джерело: узагальнено автором за [113, 114, 147; 201; 204; 221].

Рис. 5.5. Приватний тип контролюючої системи

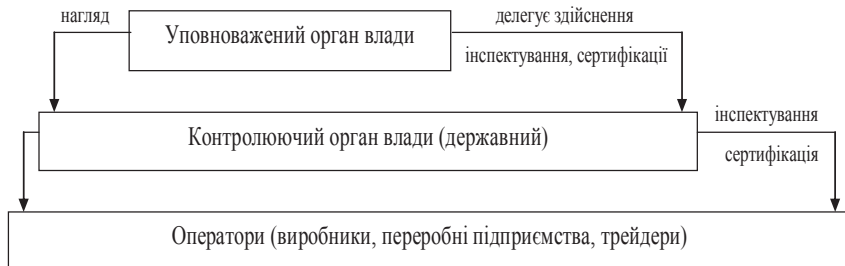
Джерело: узагальнено автором за [109; 199; 211; 213; 233].

У цій системі уповноважений орган влади (відповідне міністерство в складі уряду – як правило Міністерство сільського господарства) делегує завдання здійснення контролю одному або кільком контролюючим органам (переважно приватним), які він має авторизувати та здійснювати нагляд над ними. Якщо Міністерство сільського господарства країни не має штатних спеціалістів для здійснення інспектування та/або нагляду, тоді ці функції можуть делегуватися іншим спеціальним державним структурам, які підпорядковуються цьому міністерству та мають відповідну компетенцію та практичний досвід [109; 211; 233].

Згідно з другою моделлю контролюючої системи, держава діє як сертифікаційний орган (рис. 5.6). Уповноважений орган влади (держава) делегує свої контролюючі функції одному або кільком контролюючим органам (переважно державним установам). Цей підхід використовують у таких країнах, як: Данія, Естонія, Фінляндія, Литва та Нідерланди [109; 230; 233].

Згідно з третьою (останньою) моделлю контролюючої системи, інспектування та сертифікація здійснюються приватними контролюючими органами (рис. 5.7). Держава акредитує офіційний наглядовий орган для проведення планових (анонсованих) та вибіркового (неанонсованих) інспекційних перевірок безпосередньо операторів (виробників, переробників, трейдерів). Вони можуть також проводити фінансові інспекції, спрямовані на надання субсидій для органічного сільського господарства (інспекції на запит агентства, що

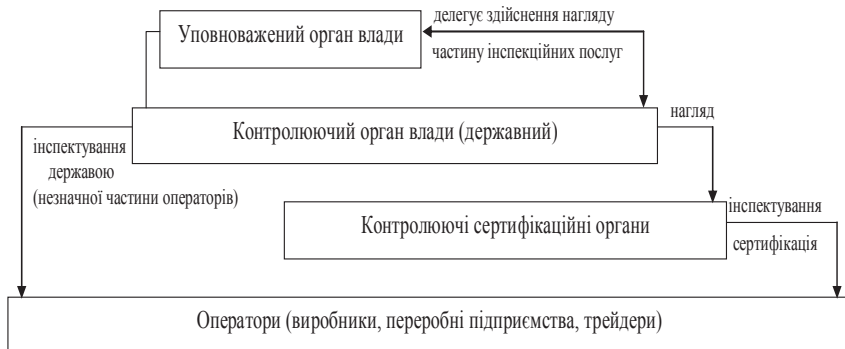
виплачує субсидії). Цей підхід працює в Чеській Республіці, Люксембургу, Мальті, Польщі, Словаччині та Іспанії [109; 201; 208; 210; 211; 221; 226].

Рис. 5.6. Державний тип контролюючої системи

Джерело: узагальнено автором за [109; 197; 211; 230; 233].

Таким чином, в першій та другій системах приватні контролюючі органи є частиною офіційної контролюючої системи відповідно до Постанови Ради (ЄС) № 882/2004; вони повинні мати такий самий досвід та кваліфікацію, як і державні контролюючі органи, залучені до офіційного інспектування.

Рис. 5.7. Комбінований тип контролюючої системи

Джерело: узагальнено автором за [109; 201; 211; 221; 233].

Усі приватні контролюючі органи повинні бути акредитовані відповідно до загальних вимог ЄС стосовно органів, що працюють у системах сертифікації продукції або послуг (Європейська норма

EN 45011/ISO 65). Зв'язок контролюючої системи органічного сільського господарства з вимогами офіційних інспекцій є частиною діючого європейського законодавства з питань органічного сільського господарства. Загалом контролюючі органи мають бути неупередженими під час проведення інспектування та затвердженими уповноваженими наглядовими органами державної влади країн-членів ЄС. Контролюючі органи органічного сектора також працюють у третіх країнах, які не мають власного органічного законодавства (або в країнах, де таке законодавство не гармонізоване з відповідним законодавством Європейського Союзу), коли виробники хочуть експортувати свою продукцію до країн ЄС. Зазначений метод працює і в Україні для експортерів або тих, хто планує експортувати свою продукцію до країн-членів ЄС (чи до інших країн) [109; 147; 196; 223].

Маркування органічної продукції в Європейському Союзі здійснюється шляхом нанесення логотипу, представленого у вигляді двох символів: прапора ЄС з 1986 р. та листка (рис. 5.8), що використовується в багатьох формах і символізує природу та стабільність. Основний логотип органічного виробництва Європейського Союзу було введено Постановою Комісії (ЄК) № 271/2010 від 24 березня 2010 року, що вносить зміни до Постанови (ЄК) № 889/2008, де викладено детальні правила впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно логотипу органічного виробництва ЄС [196; 223; 232].

Рис. 5.8. Логотип ЄС для маркування органічної продукції

Джерело: [223].

Починаючи з 2010 р. вся органічна продукція повинна бути маркованою логотипом Європейського Союзу, що дало змогу споживачам ідентифікувати таку продукцію. Маркування логотипом ЄС повинно супроводжуватись кодовим номером контролюючого ор-

гану, який сертифікує та інспектує оператора, що здійснював останню стадію виробництва або переробки. Вище представлений логотип може доповнюватися логотипом приватної та/або національної системи маркування. Європейська Комісія уповноважена визначати кодові номери для акредитованих контролюючих органів країн, які не є членами ЄС.

Крім логотипу та коду контролюючого органу, має бути надана інформація про те, де вироблено харчовий продукт. Маркування, застосовуване Європейським Союзом можна, також використовувати для продуктів, які вироблені за межами ЄС, за умови гарантування функціонування системи контролю відповідно до законодавства Європейського Союзу. У цьому разі продукт має бути маркований, окрім логотипу, написом «Сільське господарство не ЄС» (Non-EU Agriculture).

Перший законодавчий стандарт, що регулював органічне сільське господарство, було ухвалено в Австрії (1985 р.), згодом органічне законодавство щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції було затверджено в Данії, Франції, Швейцарії, Великій Британії тощо. Першим європейським стандартом, який установлював мінімальні вимоги до маркування органічної продукції, гармонізував та визначав різні національні стандарти для рослинництва (а згодом і для тваринництва), була Постанова Ради ЄЕС № 2092/1991. Першими питаннями, які мали бути визначені, стали сертифікація, контроль та маркування. Згодом зазначену Постанову було замінено на Постанови ЄС № 834/2007 та № 889/2008 [147; 196; 209; 213; 223].

Більшість країн Європи мають додаткові національні стандарти з виробництва органічної сільськогосподарської продукції, які загалом визначають адміністративні процеси (реєстрацію операторів та контролюючих органів тощо), конкретизують санкції, використання національних логотипів або визначають стандарти для таких видів виробничої діяльності, які не зазначені у законодавстві ЄС [109], що дозволяє приватним асоціаціям реагувати в разі зміни пріоритетів споживачів та виробників. Наприклад, директиви асоціацій є важливим інструментом для адаптування органічного сільського господарства до споживчих потреб окремих країн. Вони часто мають суворіші та вимогливіші правила: зокрема, деякі приватні стандарти забороняють паралельне виробництво органічної та

традиційної сільгосппродукції на одному підприємстві, або встановлюють жорсткіші обмеження щодо використання сірки та міді, або ж встановлюють суворіші вимоги щодо утримання й відгодівлі тварин [109; 208; 216; 221].

Продукція, сертифікована за встановленими приватними стандартами, зазвичай маркується приватним логотипом (торговельною маркою), який можна поєднувати з обов'язковим в ЄС органічним логотипом. Виробники та переробні підприємства добровільно долучаються до суворіших схем і проходять інспектування й сертифікацію відповідно до приватних стандартів. З цією метою ЄС дозволяє тому ж контролюючому органу проводити інспектування на предмет відповідності стандартам Європейського Союзу та вищим за рівнем вимогам приватних стандартів [223]. Варто зазначити, що за умови, коли приватні стандарти жорсткіші за ті, які існують у законодавстві ЄС (особливо щодо аквакультури, виноградарства, захисту довкілля й біорізноманіття, зміни клімату і добробуту тварин), вони, як правило, згодом ухвалюються на рівні законодавства Європейського Союзу.

Розглянемо організації окремих країн світу, які задіяні в сфері сертифікації, акредитації й контролю щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції (табл. 5.1). Так, у Нідерландах Голландською радою акредитацій акредитовано організацію «Скал» як уповноважений орган для надання послуг з інспектування і сертифікації в органічному сільському господарстві. «Скал» є офіційним власником знака якості «ЕКО», який можуть використовувати виробники органічної сільгосппродукції, сертифіковані цією організацією. Як у всіх країнах-членах ЄС, в Нідерландах діє Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 (додаткових державних стандартів не застосовується) [196; 223; 230].

У Франції (яка стала першою країною Європи, що ухвалила національне законодавство у сфері органічного сільського господарства) уповноваженим органом влади з питань органічного виробництва є Національний інститут походження та якості. Акредитація сертифікаційних організацій здійснюється Французьким акредитаційним комітетом (створеним у відповідності до ISO 65). На сьогодні в країні акредитовано 6 сертифікаційних органів, з яких найбільшим є «Екосерт» (сертифікує близько 80 % усіх органічних операторів Франції).

Таблиця 5.1

Контролюючі та наглядові організації окремих країн світу у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Країна	Уповноважений орган влади	Акредитаційний орган	Контролюючі органи (органи сертифікації)
Канада	Канадське агентство інспектування харчових продуктів	Канадське агентство інспектування харчових продуктів	20 акредитованих сертифікаційних органів. 4 контролюючі органи влади: Асоціації сертифікованих органічних продуктів Британської Колумбії (COABC); Комітет з питань акредитації для оцінки якості (CAEQ); Міжнародна служба з питань органічної акредитації (IOAS); Рада Канади з питань стандартів (SCC)
Молдова	Міністерство сільськогосподарства та харчової промисловості Молдови	Міждепартаментна комісія створена Міністерством сільськогосподарства та харчової промисловості Молдови	Контролюючі органи – сертифікаційні органи: Сертифікар-Еко; CRPA Інспект; ПЧЕА Груп. Контролюючий орган влади: Державна інституція «Національний центр акредитації Республіки Молдова» (MOLDAC)
Нідерланди	Міністерство економіки Нідерландів; організація «Скал» (для сертифікації та інспектування органічних операторів)	Акредитаційна рада Нідерландів (RvA)	Організація «Скал» (Skal)
Німеччина	16 уповноважених органів влади федеральних земель	Німецька акредитаційна установа (DAKks); Державна акредитаційна організація, Ганновер (AKS Hannover)	23 контролюючі органи – сертифікаційні органи

Країна	Уповноважений орган влади	Акредитаційний орган	Контролюючі органи (органи сертифікації)
Польща	Міністерство сільськогосподарства та розвитку сільських територій Польщі	Акредитаційний центр Польщі	10 контролюючих органів – сертифікаційних органів. Контролюючий орган влади: Інспекція сільського господарства та якості харчових продуктів
США	Міністерство сільськогосподарства США	Служба збуту сільськогосподарської продукції Міністерства сільського господарства США	100 акредитованих сертифікаційних органів (56 – розташовані в США, 44 – за кордоном)
Туреччина	Міністерство продовольства, сільського господарства та тваринництва Туреччини	Акредитаційне агентство Туреччини	18 контролюючих органів – сертифікаційних органів
Франція	Національний інститут походження та якості	Акредитаційний комітет Франції	Екосерт; Агросерт; Сертіпак; Кваліте; SGS-ICS; Certisud
Чехія	Міністерство сільськогосподарства Чеської Республіки	Чеський інститут акредитації	Контролюючі органи – сертифікаційні органи: громадська неприбуткова організація КЕЗ; акціонерне товариство АБСерт; ТОВ Біоконт Чеська Республіка. Контролюючий орган влади: Центральний інститут нагляду та перевірки у сфері сільського господарства Чеської Республіки
Швейцарія	Федеральне відомство сільського господарства Швейцарії	Акредитаційна служба Швейцарії	Інститут ринкової екології (ІМО); акціонерне товариство Біо.інспекта; ПроСерт; Міжкantonна організація сертифікації; акціонерне товариство Біо Тест Агро

Джерело: [109; 199; 200; 201; 204; 209; 211; 212; 213; 215; 216; 217; 226; 230; 231].

У країні, окрім Постанов ЄС 834/2007 та 889/2008, існує два національні технічні регламенти: щодо органічної продукції тваринного походження (кролики, равлики, страуси, аквакультура) та щодо виробництва органічної сировини для кормів домашнім тваринам, а також приватні стандарти й види маркування (державний логотип для маркування органічних продуктів «АВ» є виключною власністю Міністерства сільського господарства та рибальства Франції, але управляє та популяризує цей бренд державне агентство «Агенція Біо») [196; 213].

У Польщі, як і у Франції, діють Постанова Ради (ЄС) 834/2007 та Постанова Комісії (ЄС) 889/2008 щодо органічного виробництва, додатково до яких у країні діє Акт про органічне сільське господарство. Інспектування та сертифікація, передбачені Постановами ЄС, проводяться 10 приватними контролюючими органами, які отримали авторизацію від Міністерства сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі й акредитовані Акредитаційним центром Польщі.

Окрім сертифікації, згідно з вимогами Постанов ЄС, існують приватні стандарти: стандарти Асоціації виробників органічних харчових продуктів “Еколанд” та стандарти біодинамічного сільського господарства Асоціації “Деметер-Поланд”. В Польщі також функціонують іноземні органи, які здійснюють контроль сільгосп-підприємств згідно з іншими приватними стандартами, наприклад, Біо Свісс та Національною органічною програмою США (NOP), для здійснення експорту [109; 212; 223; 226].

У Чехії, як і в усіх вищезазначених країнах-членах ЄС, діють Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва й маркування органічних продуктів» (національний документ «Акт про органічне сільське господарство» було гармонізовано відповідно до вимог ЄС).

Міністерство сільського господарства Чеської Республіки є уповноваженим органом влади, який забезпечує тлумачення положень законодавства ЄС та кодифікує їх у формі процедурних інструкцій, а також здійснює наглядові функції щодо контролюючих органів й

ухвалює рішення щодо їх кількості, забезпечує організацію тренінгів для інспекторів у сфері органічного сільського господарства, реєстрацію органічних фермерів та переробних підприємств і є відповідальним за виплату субсидій у сфері органічного сільського господарства. Центральний інститут нагляду та перевірки у сфері сільського господарства Чеської Республіки є наглядовою структурою, яка проводить державні інспекції з питань органічного сільського господарства щодо субсидій та з метою контролю [201; 210; 223].

Ще однією країною-членом ЄС, де дотримуються вимог Постанов ЄС щодо органічного виробництва, є Німеччина. Виробники та переробні підприємства, які відповідають вимогам зазначених Постанов і погоджуються на проведення обов'язкового інспектування, можуть продавати свою продукцію як органічну та маркувати її національним логотипом органічної продукції «Біо-Зігель». Виробники мають право наносити зазначене маркування поряд із загальноєвропейським логотипом, який є обов'язковим для органічних продуктів у межах ЄС. Крім того, в Німеччині існує низка приватних органічних маркувань та стандартів, які є переважно власністю фермерських асоціацій (Bioland, Demeter, Naturland, Gaa, Biopark) і мають суворіші вимоги та систему моніторингу порівняно з вимогами Постанови ЄС [199; 207; 208; 217; 223]. Зауважимо, що Німеччина має федеральний устрій, внаслідок чого в країні діє 16 наглядових органів федеральних земель, які відповідають за 23 затверджених контролюючих органи, що працюють на органічному ринку Німеччини.

Молдова, яка не є членом ЄС, прагне гармонізувати свою регуляторну політику у сфері органічного виробництва із законодавством Європейського Союзу. Так, інспектування та сертифікація органічних господарств у країні проводиться контролюючими органами, які мають бути затвердженими міждепартаментною комісією, створеною Міністерством сільського господарства та харчової промисловості. Міністерство оприлюднює список сертифікованих органічних підприємств (які обов'язково мають бути там зареєстрованими) та їхньої продукції на своїй веб-сторінці. На сьогодні існує три акредитовані контролюючі органи у галузі органічного сільського господарства: Сертифікат-Еко, СРПА Інспект, ІЧЕА Груп (італійський контролюючий орган, який спеціалізується на

спеціальних культурах та працює в Молдові на підставі Меморандуму взаєморозуміння з контролюючим органом «СРПА Інспект») [109; 197; 208; 215; 216].

У 2012 р. було підписано угоду про еквівалентність між США та ЄС (у 2009 р. аналогічну угоду було підписано між США та Канадою), згідно з якою нівелюється необхідність додаткової сертифікації органічних операторів США відповідно до стандартів ЄС і навпаки. Зазначені країни взаємно визнали правила органічного виробництва та систему контролю як еквівалентні та той факт, що органічна продукція, сертифікована за стандартами органічного виробництва Міністерства сільського господарства США (USDA) або Європейського Союзу, може продаватися, маркуватися, позиціонуватися як органічна як у США, так і в країнах ЄС [211; 212; 216; 220; 235].

Міністерство сільського господарства Сполучених Штатів Америки є федеральним уповноваженим органом влади, що регулює органічний сектор. Служба збуту сільськогосподарської продукції зазначеного Міністерства здійснює акредитацію контролюючих органів (нині налічується понад 100 організацій) для надання сертифікаційних та інспекційних послуг. Маркування логотипом «USDA органік» (логотип Міністерства сільського господарства США) можливе за умови, якщо продукція містить не менше 95 % органічних інгредієнтів (за вагою).

У Канаді федеральним уповноваженим органом влади у сфері регулювання органічного сектора є інспекційне агентство харчових продуктів (Canadian Food Inspection Agency, CFIA). Задля сприяння зазначеному агентству в питаннях щодо практичного впровадження органічних стандартів Органічна федерація Канади (Organic Federation of Canada, OFC) заснувала Комітет із роз'яснення стандартів, до складу якого входять 7 експертів. Технічний комітет з питань органічного сільського господарства Ради загальних стандартів Канади (до його складу входить близько 60 органічних операторів, учасників ринку і споживачів) адмініструє канадські органічні стандарти та перелік дозволених речовин [200; 204; 212; 219; 222; 231].

У Постановах про органічні продукти визначено Канадську органічну систему, яка включає обов'язкові національні стандарти, єдині правила маркування, новий національний логотип, суворий

контроль і нагляд за дотриманням вимог зі сторони Канадського інспекційного агентства харчових продуктів. Поряд із запровадженням нової федеральної системи в країні (у 2009 р.) Канадське інспекційне агентство харчових продуктів та Міністерство сільськогосподарства США (як зазначалося вище) підписали угоду про еквівалентність. У 2011 р. Канада підписала таку угоду з ЄС.

У Швейцарії, яка не країною-членом ЄС, уповноваженим центром з усіх ключових питань сільськогосподарства та уповноваженим органом влади щодо законодавчого забезпечення в органічному секторі є Федеральне відомство сільськогосподарства. В країні Акредитаційною службою Швейцарії акредитовано п'ять контролюючих органів для проведення органічної сертифікації та інспектування. Органічні продукти мають відповідати вимогам, викладеним у Положенні про органічне сільське господарство (SR 910.18 та SR 910.181). Це Положення застосовується до перероблених сільськогосподарських культур та переробленої продукції, розведення тварин і продуктів тваринного походження, кормів, однак не поширюється на аквакультуру. Продукція, маркована як органічна, має відповідати вимогам Положення про органічне сільське господарство, що еквівалентне органічному законодавству ЄС. Сьогодні в країні не існує єдиного державного логотипу для органічних продуктів, проте є різні схеми приватного маркування [109; 197; 209; 211; 234].

5.4. Особливості оцінки земель у процесі організації органічного сільськогосподарства

У практичному плані впровадження екологічно орієнтованого сільськогосподарства означає освоєння методів ведення виробництва, заснованих на впровадженні систем організації землеробства, що використовують принципи раціонального екологічно безпечного природокористування, здатних забезпечити зростання виробництва, а також вирішити еколого-економічні проблеми сільських територій.

У вітчизняній економічній науці теоретична база щодо екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва з урахуванням специфіки ринкових відносин тільки складається. При цьому невирішеними залишаються теоретичні й методологічні пи-

тання, що стосуються формування механізму переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи господарювання. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу до проведення досліджень щодо розроблення організаційно-економічного механізму формування стійких еколого-економічних систем у сільському господарстві.

При створенні механізму організації органічного сільського господарства у великих підприємствах виникає необхідність у розробленні заходів по організації раціонального використання сільськогосподарських угідь у конкретних підприємствах [112, с. 46]. Виходячи з цього, пропонується у великих сільськогосподарських підприємствах організувати органічне виробництво на основі раціональної організації сільськогосподарських угідь, тобто встановити господарське призначення кожної окремої земельної ділянки за результатами комплексної еколого-економічної оцінки земель. Це дає можливість виявити чинники, лімітуючі організацію рослинництва в господарстві, і розробити систему організаційно-технологічних і управлінських заходів по використанню сільськогосподарських угідь з урахуванням ресурсного потенціалу підприємства, екологічного стану земель і вимог ринку.

Виходячи з ґрунтово-кліматичних, соціально-економічних і екологічних умов, агроекологічних вимог сільськогосподарських культур, пропонується створити умови для підвищення ефективності еколого-економічної системи підприємства шляхом організації рослинництва на основі проектування ефективної структури посівних площ за даною системою екологічно стійких сівозмін. Подібний механізм є послідовним проходженням декількох етапів і включає комплекс заходів, вказаних у табл. 5.2.

Одним з початкових етапів розроблення механізму організації переходу на органічне сільськогосподарське виробництво ми пропонуємо провести комплексну еколого-економічну оцінку ресурсного потенціалу підприємства.

Особливе значення при цьому має оцінка земельних ресурсів як головного компонента еколого-економічної системи. Комплексне їх оцінювання включає оцінку екологічного стану ріллі, характер та інтенсивність використання сільськогосподарських угідь, ефективність фактичної структури посівних площ, а також проведення агроекологічної типізації земель.

Процес організації органічного сільськогосподарського виробництва

Етапи переходу	Організація виробництва
Перший	Оцінка ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства
Другий	Еколого-економічна оцінка земель на території підприємства
Третій	Розроблення проекту раціонального використання сільськогосподарських угідь на основі впровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства
Четвертий	Розробка проекту раціональної організації ріллі з урахуванням агроекологічної типізації земель
П'ятий	Розроблення та еколого-економічне оцінювання структури посівних площ
Шостий	Організація сівозмін на агроекологічній основі і освоєння альтернативних технологій
Сьомий	Економічна оцінка проекту
Восьмий	Проходження періоду конверсії (організація технологічного процесу відповідно до стандартів органічного агровиробництва)

Джерело: авторська розробка.

Загалом, узагальнюючі розглянуті методи оцінювання земельних ресурсів у сільському господарстві [2; 45; 105] пропонуємо методику, що ґрунтується на використанні комплексу прямих і непрямих показників. До першої групи належать показники, за якими визначається агроекологічний стан земель сільськогосподарського призначення, до другої – ступінь та ефективність використання сільськогосподарських угідь. Комплексне оцінювання земель сільськогосподарського призначення проводили шляхом інтегрування вихідних показників у єдиний зведений індекс, який розраховували за результатами оцінки агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення та ефективності використання сільськогосподарських угідь. Кожному з вихідних показників присвоювали певний бал за п'ятибальною шкалою, причому зростання балу свідчило про погіршення показника, що оцінювався [105]. Оскільки ці показники мають різний вплив на сільськогосподарські землі, то

при інтегруванні кожному з них присвоювали коефіцієнт вагомості, величину якого встановлювали експертним шляхом з урахуванням прямого або опосередкованого впливу кожного фактора на зростання, розвиток і продуктивність сільськогосподарських культур.

Комплексну оцінку земель сільськогосподарського призначення визначали як середньозважене значення вихідних показників за формулою:

$$I = \frac{Ck_1 + Ek_2}{k_1 + k_2}, \quad (5.1)$$

де I – інтегральний показник оцінки земель сільськогосподарського призначення, бал;

C – показник агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення, бал;

E – показник ефективності використання сільськогосподарських угідь, бал;

k_1, k_2 – коефіцієнти вагомості показників.

Використання запропонованої методики комплексної оцінки земель дало нам можливість виявити чинники, які лімітують організацію рослинництва в господарстві, і розробити систему організаційно-технологічних і управлінських заходів по раціональному використанню ріллі відповідно до характеристики земель, вимог оброблюваних культур і ринку. Особливе значення при цьому має оцінювання системи сівозмін, оскільки саме вони є базою для підвищення економічної ефективності органічного сільськогосподарського виробництва.

В існуючій раніше системі оцінки земель не враховувалися екологічні вимоги до їх використання і не відбивався їхній сучасний екологічний стан. Вона спрямована була на залучення до інтенсивного сільськогосподарського виробництва як можна більшої території землекористування, а також на інтенсифікацію використовуваних у виробництві орних земель [112, с. 84]. У зв'язку з цим з метою розроблення організаційно-технологічних заходів по раціональному використанню земельних угідь при переході на новий спосіб виробництва запропоновано проводити агроекологічну оцінку і типізацію земель.

Для визначення шляхів підвищення продуктивності земель і їх подальшого раціонального використання необхідно провести економічну і агроекологічну оцінку земельних ділянок на території господарств і виділити їх агроекологічні типи. Агроекологічна типізація земель дає змогу виявити за чинниками деградації непридатні для обробітку культур землі і вивести їх із сільськогосподарського обороту, що дає можливість намітити заходи щодо їхнього подальшого раціонального використання і визначити витрати по їх відновленню.

За результатами проведення комплексної оцінки з урахуванням екологічного стану земель і чинників їх деградації в господарствах створюється основа для розроблення заходів по раціональному використанню ріллі на основі впровадження адаптивної до ґрунтово-кліматичних, ландшафтних і економічних умов системи землеробства. Далі складається програма забезпечення розширеного відтворення ґрунтової родючості шляхом освоєння екологічно безпечних сівозмін, що забезпечують бездефіцитний баланс гумусу на основі впровадження технологій з помірною хімізацією. Розробляється програма забезпечення господарства власною кормовою базою, насінням і добривами. В основу розроблення проекту раціональної організації ріллі нами покладені організаційно-технологічні заходи по впровадженню адаптивно-ландшафтної системи землеробства.

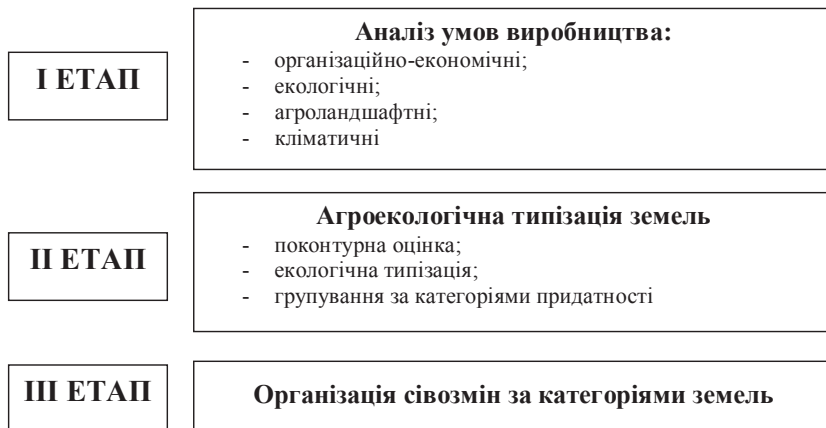
З позицій системного підходу механізм побудови адаптивно-ландшафтної системи землеробства є послідовним виконанням комплексу взаємозв'язаних заходів, які ми об'єднуємо в декілька етапів (рис. 5.9).

Центральним елементом цієї системи є виділення агроекологічних типів земель у межах агроландшафту на основі мікрорайонування території і вивчення адаптивних реакцій на нього сільськогосподарських культур. Відомо, що головною складовою системи землеробства є технологія обробітку сільськогосподарських культур, а сама система землеробства виступає засобом оптимізації еколого-економічної системи агроландшафту [112, с. 35]. Таким чином, технології можна вважати засобом управління агроекосистемою.

У зв'язку з цим ми пропонуємо розглядати адаптивно-ландшафтну систему землеробства як самостійну систему в загальній структурі системи екологізації сільського господарства, а тех-

нології обробітку культур – як її головну підсистему, що складається з взаємообумовлених елементів, до яких належать: система сівозмін, система добрив, система захисту рослин і система обробітку ґрунту.

Рис. 5.9. Етапи організації земельних угідь при переході до органічного сільського господарства

Джерело: авторська розробка.

Слід зазначити, що з переходом до ринкової економіки, до нових форм власності на землю, сільськогосподарські підприємства більше орієнтовані на вимоги ринку, не враховуючи при обробітку культур існуючих закономірностей функціонування екологічних систем. Як наслідок, сівозмінам відводиться другорядна роль, що зрештою призводить до зниження родючості ґрунту та ефективності виробництва в цілому. У зв'язку з цим сівозміни слід розглядати як самостійну еколого-економічну систему, створену для отримання продукції і забезпечення ефективності виробництва.

Сівозміни при переході на органічне виробництво повинні зважати на специфіку окремих полів, наявність матеріально-технічної бази для проведення робіт, попит на продукцію, ціни і можливості реалізації продукції і проектуватися з урахуванням виявлених категорій земель щодо їх придатності для сільськогосподарського використання.

Таким чином, з усього сказаного стає очевидним, що механізм організації переходу на органічне сільське господарство в різних аграрних формуваннях спрямований на підвищення еколого-економічної ефективності системи ведення рослинництва. Основу при цьому становить комплекс заходів щодо раціонального використання сільськогосподарських угідь шляхом розумної організації ріллі на основі впровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства і екологічно безпечних сівозмін.

Результати проведених досліджень показали, що еколого-економічна ефективність сільськогосподарського виробництва визначається стійкістю агроландшафта, яка залежить від стану і раціонального використання земельних ресурсів на території господарства. Особливе значення при цьому має еколого-економічна оцінка стану сільськогосподарських угідь. Виходячи з цього, запропоновано методика проведення еколого-економічної оцінки земель у процесі організації органічного сільськогосподарського виробництва. Ця методика ґрунтується на основі проведення поконтурного обстеження полів з метою проведення їх агроекологічної типізації за чинниками деградації і намітити заходи щодо раціонального використання ріллі. Застосування на практиці цієї методики дає змогу визначити ступінь деградації сільськогосподарських угідь, намітити заходи по їх подальшому раціональному використанню і збільшенню обсягів виробництва продукції рослинництва. Запропонована методика оцінки земель буде використана нами при розробленні проекту переходу на органічне сільськогосподарське виробництво репрезентативних сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

У монографії подано дослідження теоретико-методичних засад формування еколого-економічних імперативів розвитку органічного сільського господарства. Установлено, що органічне сільське господарство за своєю суттю можна визначити як цілісну систему управління агроекосистемами, що включає оцінку потенційних екологічних і соціальних ризиків та встановлює порядок взаємовідносин економічних суб'єктів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Концепція органічного сільського господарства полягає в тому, щоб якомога точніше повторити «виробництво» в природних агроекосистемах, спираючись на екологічні процеси, біорізноманіття та, адаптовано до економічних умов, поєднати в собі традиції, інновації і досягнення науки на благо навколишнього природного середовища та поліпшення якості життя всіх учасників.

Концептуальні положення розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції мають бути доповнені такими критеріями: якість життя населення, максимізація його багатства, екологічна безпечність продукції та збереження довкілля. Ці критерії мають бути визначальними для формування еколого-економічних засад та складових розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Проаналізовано світовий досвід розвитку органічного виробництва, а також розглянуто систему законодавства для підтримки та регулювання органічного сільського господарства в межах Європейського Союзу. Для країн Східної Європи Євросоюз є одним з найважливіших торговельних та політичних партнерів. Тому для цих країн важливо мати системи, які узгоджуються із системою країн ЄС як у питаннях законодавства (гармонізація нормативно-правової бази), так і системи контролю, що зосереджується на по-

ходженні, якості та безпеці харчових продуктів. Це все стосується і органічних харчових продуктів.

Розвиток виробництва органічної продукції потребує вдосконалення відповідного інституціонального середовища, яке супроводжуватиметься упорядкуванням існуючих та створенням нових формальних та неформальних інституцій. Пріоритетними в цьому процесі можна вважати еколого-економічні, соціально-культурні, нормативно-правові, політичні інструменти. Використання цих інструментів має відбуватися у форматі певного механізму, утвореного сукупністю суспільно-виробничих, фінансово-економічних та регуляторних взаємозв'язків. Особливістю такого механізму є можливість спрямування дії інструментів інституціонального середовища на агробізнес з метою розвитку органічного виробництва та збереження довкілля й здоров'я людей.

Обґрунтовано, що теоретико-методичні підходи до оцінки еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції мають бути доповнені аналізом його енергетичної складової. Для розрахунку еколого-економічного результату від виробництва органічної продукції має бути використана система показників, що ґрунтується на розрахунку норми прибутку, ресурсоемності процесу виробництва, екологоемності процесу виробництва, екологосоціоемності процесу виробництва, витраченої сукупної енергії, енергомісткості врожаю, кількості енергії, накопиченої в урожаї з урахуванням побічної продукції.

Виявлено, що в Україні є значний потенціал для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Еколого-економічний аналіз сучасного стану виробництва органічної сільськогосподарської продукції свідчить про поступовість його розвитку, а саме: про збільшення сертифікованих площ до 278,8 тис. га, підвищення внутрішнього споживчого ринку до 7,9 млн євро, підвищення обсягів реалізації виробленої продукції.

Установлено, що, попри значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, вітчизняні підприємства стикаються з цілою низкою перешкод, які впливають на рівень насичення ринку такою продукцією. З цією метою в роботі систематизовано фактори впливу на розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції, що ґрунтується на їх розподілі на чотири функціональні групи: організаційно-правові, фінансово-

економічні, технологічні й соціально-психологічні. Така систематизація дає можливість удосконалити і розробити ефективні заходи з реалізації системи ведення виробництва органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням сфери впливу вказаних факторів.

Обґрунтовано пропозиції щодо підвищення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом розробки економіко-математичної моделі оптимізації його структури. Параметрами моделі є максимізація прибутку з урахуванням витрат на відновлення родючості ґрунтів, підвищення екологічної якості продукції і можливих цін реалізації під час сертифікації. Застосування трьох варіантів оптимізації структури виробництва органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням наведених параметрів моделі та використаної низки обмежень (з кормів, за площами сільськогосподарських культур і поголів'ям тварин, за обсягами реалізації товарної продукції) забезпечить об'єктивну еколого-економічну оцінку виробництва такої продукції.

Доведено, що система ціноутворення при виробництві органічної сільськогосподарської продукції має передбачати насамперед мінімальну цінову межу та економічну доцільність виробництва такої продукції через визначення впливу основних елементів витрат на ціну. Встановлено, що між ціною та витратами на виробництво зернових і зернобобових культур існує тісний зв'язок. Результати досліджень ціноутворення в органічних господарствах свідчать, що найбільший вплив на ціну має стаття витрат на нафтопродукти. Побудована лінійна множинна регресійна модель засвідчила про існування тісного зв'язку між факторними та результативною ознаками (96,0 %) та виявила, що 92,0 % варіації залежної змінної зумовлено введеними в кореляційну модель факторами. Це дасть змогу виробникам оптимізувати витрати під час виробництва органічної продукції, сприяти перспективі одержання більшого прибутку та нарощенню обсягів виробництва такої продукції, а також можливість оцінити економічну доцільність виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Обґрунтовано доцільність державного стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Як заохочення до органічного виробництва запропоновано використовувати

вати субсидії та субвенції. Їхні розміри мають бути розраховані на основі економіко-математичного моделювання. Згідно з запропонованою моделлю, що ґрунтується на максимізації прибутку, виробник органічної сільськогосподарської продукції залежатиме від низки чинників (пільгової облікової ставки, пільгового мита на експорт та імпорт продукції, податкових пільг тощо), спрямованих на заохочення і стимулювання такого виробництва. Зазначений підхід сприятиме підвищенню зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників до переходу на виробництво органічної продукції.

Обґрунтовано Стратегію розвитку органічного сільського господарства до 2020 року. В ній сформульовано положення, завдання, напрями та пріоритети державної політики у сфері органічного сільського господарства, що має стати орієнтиром для державної влади та місцевого самоврядування під час розроблення програм розвитку органічного землеробства.

Доведено, що формування та функціонування ефективного ринку органічної сільськогосподарської продукції, адаптованого до умов ринкової економіки, неможливе без відповідного механізму, що забезпечується на макро- та мікрорівнях управління. Формування механізму розвитку органічного сільського господарства має здійснюватися за допомогою низки заходів через застосування відповідних інструментів з урахуванням нормативно-правового, інформаційного та методичного забезпечення.

Визначено, що механізм організації переходу на органічне виробництво в різних аграрних формуваннях спрямований на підвищення еколого-економічної ефективності системи ведення рослинництва. Основу при цьому становить комплекс заходів по раціональному використанню сільськогосподарських угідь шляхом раціональної організації земельних угідь на основі впровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства та екологічно безпечних сівозмін. Це дає можливість установити господарське призначення кожної окремої земельної ділянки за результатами комплексної еколого-економічної оцінки земель.

Обґрунтовано методіку проведення еколого-економічної оцінки земель в процесі організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. Ця методіка ґрунтується на основі по-контурного обстеження полів, мета якого – провести їх агроекологічну типізацію за чинниками деградації і намітити заходи по раці-

ональному використанню ріллі. Застосування на практиці цієї методики дає змогу визначити міру деградації сільськогосподарських угідь, намітити заходи по їх подальшому раціональному використанню і збільшенню обсягів виробництва продукції рослинництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Агроекологічна оцінка відповідності сільськогосподарських підприємств органічного агровиробництва / за ред. д.с.-г.н. Н. А. Макаренко. – К., 2007. – 37 с. – (Методичні рекомендації).
2. Агроэкологическая оценка земель Украины и размещение сельскохозяйственных культур: [монография] / Под ред. В.В. Медведева. – К.: Аграрная наука, 1997. – 161 с.
3. *Андрійчук В. Г.* Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В. Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – С.158–159.
4. *Антонець А. С.* Формування ринку екологічно безпечної продукції при органічному землеробстві / А. С. Антонець, В. В. Писаренко, Т. В. Лук'яненко, Ю. Г. Писаренко // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 75–79.
5. *Артиш В. І.* Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 117–120.
6. *Артиш В.І.* Система вимог до технологій вирощування органічної продукції / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 37–41.
7. *Артиш В. І.* Сучасний стан виробництва екологічно чистої продукції в країнах світу / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 50–53.
8. *Бабаджанов Д. Д.* Организационно-экономические основы формирования и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана: дис. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / Бабаджанов Даврон Даоджанович. – Худжанд, 2010. – 253 с.
9. *Бегей С. В.* Екологічне землеробство : підруч. [для студ. вузів] / С. В. Бегей, І. А. Шувар. – Львів : Новий світ, 2007. – 429 с.
10. *Безус Р. М.* Ринок органічної продукції в Україні : проблеми та перспективи / Р. М. Безус, Г. Я. Антонюк // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 47–52.

11. *Бейдик Н. М.* Формування попиту на продукцію органічного виробництва / Н. М. Бейдик // Ефективне тваринництво. – 2010. – № 1. – С. 9–12.
12. *Беленький А.* Соответствовать мировым тенденциям: рынок экологически чистой (органической) продукции / А. Беленький // Овощеводство. – 2010. – № 3. – С. 25–29.
13. *Бендасюк О. О.* Соціальні аспекти економічної безпеки України / О. О. Бендасюк // Регіональна економіка. – 2007. – № 3. – С. 71–77.
14. *Берlach Н.* Зарубіжний досвід державної підтримки органічного сільського господарства / Н. Берlach // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – № 4. – С. 27–30.
15. *Берlach Н. А.* Адміністративна відповідальність за правопорушення, вчинені у сфері органічного сільського господарства / Н. А. Берlach // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 112–117.
16. *Белякова О. В.* Формування та розвиток ринку екологічно чистих товарів: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Белякова Оксана Володимирівна. – Донецьк, 2009. – 179 с.
17. *Биков Р.* Майбутнє за органічним агровиробництвом : [про Федерацію органічного руху України] / Р. Биков // Сельская жизнь в Украине. – 2010. – 19 февр. (№ 7). – С. 4.
18. Биологическая система земледелия / [Воропаев С. Н. и др.] ; под ред. В. Д. Ермохина. – М. : Колос, 2009. – 192 с.
19. *Бойко Л.* Передумови розвитку органічного виробництва в Україні / Л. Бойко // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 2. – С. 30–35.
20. *Бомба М. Я.* Біологічне землеробство: стан і перспективи розвитку / М. Я. Бомба, М. І. Бомба // Екологічний вісник. – 2008. – № 1. – С. 5–9.
21. *Борисова В. А.* Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції / В. А. Борисова // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 8–11.
22. *Боровик Т. В.* Сертифікація – важливий елемент для просування екологічно чистої продукції / Т. В. Боровик // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Х.: ХНТУСГ. – 2008. – Вип. 71. – С. 21–27.

23. *Бородачова Н.* Попит і пропозиція на ринку органічних продуктів / Н. Бородачова // *Агроперспектива*. – 2004. – № 9. – С. 59–61.

24. *Брагина Т. Е.* Эффективность производства экологической сельскохозяйственной продукции: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Брагина Татьяна Евгеньевна. – Уфа, 2007. – 155 с.

25. *Будзяк В. М.* Сільськогосподарське землекористування (економіко-екологічні та управлінські аспекти): [монографія] / В. М. Будзяк. – К.: Оріяни, 2006. – 386 с.

26. *Бураков И. И.* Последовательный переход к биологической защите / И. И. Бураков, Е. И. Буракова // *Настоящий хозяин*. – 2010. – № 1. – С. 54–57.

27. *Бурлакова І. М.* Науково-методична основа екологізації життєвого циклу продукції як складова еколого-економічного механізму забезпечення сталого розвитку / І. М. Бурлакова // *Механізм регулювання економіки*. – 2009. – Т. 1. – № 4. – С. 236–240.

28. *Ватманюк З. Г.* Економіка : [навч. посіб.] / З. Г. Ватманюк, С. М. Панчишин, І. М. Грабинський. – К.: Либідь, 1999. – 384 с.

29. *Веклич О. О.* Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. О. Веклич // *Економіка України*. – 2003. – № 10. – С. 62–70.

30. *Веремєєнко С. І.* Екологічний аудит сільськогосподарських земель: синергізм басейнового підходу та органічного землеробства / С. І. Веремєєнко, М. П. Скрипчук // *Екологічний вісник*. – 2011. – № 5. – С. 16–17.

31. *Вовк В. І.* Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє / В. І. Вовк // Міжнарод. семінар “Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу”. – Львів, 2004. – С. 3–6.

32. *Возняк Ю.* Органічна революція: від ідеології «відродження» до стратегії освоєння життєвого простору України / Ю. Возняк // *Агробізнес сьогодні*. – 2006. – Листоп. (№ 21). – С. 26–27.

33. *Володин В. М.* Методика оценки эффективности систем земледелия на биоэнергетической основе [методические рекомендации] / М. В. Володин и др. – М.: ВАСХНИЛ, 1989. – 38 с.

34. *Волох П.* Найкращий шлях до мінімального обробітку ґрунту – екологічне землеробство / П. Волох, А. Кобець, В. Хорішко // Техніка АПК. – 2008. – № 5. – С. 19–21.

35. *Волошин М. І.* Елементи соціально-економічної моделі виробника органічної продукції / М. І. Волошин, О. І. Корніцька // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 1. – С. 16–19.

36. *Воронєцька І. С.* Розвиток екологічного маркетингу в контексті еколого-економічної безпеки агропродовольчого ринку / І. С. Воронєцька // Економіка природокористування і охорона навколишнього середовища: [зб. наук. пр]. – Ч. 2, 2 ч. – К.: ІЕПіСР НАН України, 2011. – С. 86–94.

37. *Востров І. С.* Биологическое земледелие / И. С. Востров // Природа и человек. XXI век. – 2010. – № 5. – С. 10–12.

38. *Галушкіна Т. П.* Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика): [монографія] / Т. П. Галушкіна. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2000. – 280 с.

39. *Гамалей В. І.* Стан чорноземів типових за органічного землеробства / В. І. Гамалей, М. І. Драган, Л. І. Шкарівська // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 12. – С. 48–51.

40. *Гармашов В. В.* До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 11–16.

41. *Головченко Н. М.* Підвищення доходів виробників органічної продукції / Н. М. Головченко // Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / [за ред. д-ра екон. наук О. М. Бородіної]; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К.: Четверта хвиля, 2008. – С. 186–190.

42. *Головченко Н. М.* Політика кластеризації як основний засіб зростання конкурентоспроможності органічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках / Н. М. Головченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 54–56.

43. *Головченко Н. М.* Роль інтеграції сільськогосподарських підприємств в органічному виробництві України / Н. М. Головченко // Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів: Тези Міжн. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Т. 2. – С. 286.

44. *Головченко Н. М.* Роль органічного сільського господарства у підвищенні добробуту сільського населення в Житомирській області / Н. М. Головченко // *Агросвіт*. – 2009. – № 21. – С. 41–45.

45. *Гордієнко В. П.* Еколого-економічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх використання / В. П. Гордієнко // *Економіка АПК*. – № 3. – 2009. – С. 26 – 30.

46. *Горлова С.* Органическое земледелие и садоводство: опыт Швейцарии / С. Горлова // *Овощеводство*. – 2007. – № 3. – С. 10–12.

47. *Грановська Л. М.* Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій: [монографія]. – Херсон, ХДУ, 2009. – 400 с.

48. *Греков В. О.* Сертифікація ґрунтів в органічному виробництві / В. О. Греков, В. М. Панасенко, А. І. Мельник // *Агроекологічний журнал*. – 2009. – № 3. – С. 51–55.

49. *Григор'єва Н.* Всеукраїнський день органічного поля : [прошел 2 июля 2009 г. в городе Новоград-Волынский Житомирской обл.] / Н. Григор'єва // *Надежда планеты*. – 2009. – № 8. – С. 6–8.

50. *Гуторов О. І.* Об'єктивна необхідність пошуку альтернативних систем землеробства / О. І. Гуторов // *Органічне виробництво і продовольча безпека: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18–20 квітня 2013 р.)*. – Житомир: Полісся, 2013. – С. 20–25.

51. *Гуцаленко О. О.* Екологічне сільське господарство Польщі / О. О. Гуцаленко // *Економіка АПК*. – 2008. – № 3. – С. 153–155.

52. *Донцов С. О.* Складові органічного землеробства / С. О. Донцов // *Дім, сад, город*. – 2011. – № 10. – С. 28–29.

53. *Дорошенко Т. Н.* Органическое садоводство в России / Т. Н. Дорошенко // *Надежда планеты*. – 2009. – № 10. – С. 2–4.

54. *Драганчук М.* Органическая продукция в США / М. Драганчук – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://farmer-business.info/>

55. *Дудар В.* Особливості формування ринку аграрної продукції органічного походження в країнах ЄС / В. Дудар // *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. – 2007. – № 1. – С. 94–101.

56. *Дудар О.* Організаційно-економічні основи формування і розвитку органічного агровиробництва / О. Дудар // *Вісник Терно-*

пільського національного економічного університету. – 2009. – № 3. – С. 80–86.

57. Дунда О. М. Зарубежный опыт выращивания экологически чистой продукции / О. М. Дунда // Овощеводство. – 2006. – № 12. – С. 22–25.

58. Дюрр Ш. Під маркою «еко»: [виробництво екологічно чистої продукції в Німеччині] / Ш. Дюрр // Агровісник. Україна. – 2012. – № 1. – С. 36–37.

59. Екологічне сільське господарство: кроки назустріч. Крок перший: екологічне землеробство: Посібник / [Тибурський Ю., Підліснюк В., Солтисьяк У. та ін.] ; за ред. В. Підліснюк – К.: Вид-во Національного аграрного університету, 2006. – 80 с.

60. Екологічні проблеми землеробства : [підруч.] / [Гудзь В. П., Рибак М. Ф., Танчик С. П. та ін.] / за ред. В. П. Гудзя. – Житомир: Вид-во „Житомирський національний агроекологічний університет”, 2010. – 708 с.

61. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / [О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін.]. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.

62. Зайчук Т. О. Вітчизняний ринок екологічно чистих продуктів харчування та шляхи його розвитку / Т. О. Зайчук // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 4. – С. 114–125.

63. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 771/97–ВР від 23 грудня 1997 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/>

64. Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» № 1393–XIV від 14 січня 2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

65. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» № 425–VII від 3 вересня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

66. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» № 963–IV від 19 червня 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

67. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877–IV від 24 червня 2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

68. Закон України «Про дитяче харчування» № 142–V від 14.09.2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

69. Закон України «Про захист прав споживачів» № 1023–XII від 12 травня 1991 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

70. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982–IV від 18 жовтня 2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

71. Закон України «Про охорону земель» № 962–IV від 19 червня 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

72. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264–XII від 25 червня 1991 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

73. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715–VI від 8 вересня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

74. Закон України «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» № 191–IV від 24 жовтня 2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

75. *Зіновчук Н.* Інституціональне середовище екологічної політики в аграрному секторі України / Н. Зіновчук // *Економіст*. – 2010. – № 8. – С. 10–13.

76. *Зіновчук Н. В.* Деякі аспекти державного регулювання виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції в Україні / Н. В. Зіновчук // *Науковий вісник Національного аграрного університету*. – 2002. – Вип. 52. – С. 51–56.

77. *Зіновчук Н. В.* Екологічна політика в АПК: економічний аспект. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК «АТБ». – 2007. – 394 с.

78. *Зіновчук Н. В.* Екологічні аспекти економіки сільського господарства США / Н. В. Зіновчук // *Економіка АПК*. – 1997. – № 11. – С. 71–77.

79. *Зіновчук Н. В.* Проблеми формування екологічної свідомості населення України: економіко-фінансовий аспект / Н. В. Зіновчук // Вісник аграрної науки Причорномор'я Миколаївської державної аграрної академії. У 2-х т. – Т. 1. – Миколаїв: МДАУ, 2001. – С. 65–74.

80. *Зіновчук Н. В.* Фінансові аспекти регіональної екологічної політики в Україні / Н. В. Зіновчук // Економіка: проблеми теорії і практики: Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – Вип. 43. – С. 67–71.

81. *Зінчук Т. О.* Інвестиційна політика в АПК: цілі та пріоритети у пореформений період / Т. О. Зінчук // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2002. – Вип. 52. – С. 135–138.

82. *Зінчук Т. О.* Соціальний захист сільського населення в країнах Центральної та Східної Європи – членах Європейського Союзу / Т. О. Зінчук, Н. М. Куцмус // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 102–109.

83. *Золотин А. Ю.* Некоторые аспекты методологии экологизации производства продуктов питания / А. Ю. Золотин, О. И. Башкиров, Т. А. Антипова // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2008. – № 12. – С. 18–20.

84. *Зубець М. В.* Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / М. В. Зубець, В. В. Медведєв, С. А. Балюк // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 10. – С. 5–8.

85. *Іванишин В. В.* Еколого-економічні аспекти застосування агроекотехнології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції / В. В. Іванишин, В. С. Таргоня, Л. С. Околот // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 46–49.

86. *Кайдашов В.* Проблеми вдосконалення правового регулювання безпечності і якості сільськогосподарської продукції в умовах інтеграції України до міжнародних спільнот / В. Кайдашов // Підприємництво, господарство і право. – 2009 – № 11. – С. 116–118.

87. *Капштик М. В.* Ґрунтозахисні технології як передумова органічного землеробства / М. В. Капштик, О. В. Демиденко // Агроекологічний журнал. – 2011. – № 2. – С. 52–58.

88. *Капштик М. В.* Преимущества органического производства с научной точки зрения / М. В. Капштик // *Хранение и переработка зерна.* – 2010. – № 4. – С. 20–24.

89. *Карпенко О.* Хліборобська академія Семена Антонця: розповідь про унікальне господарство, в якому сільськогосподарська продукція виробляється без плуга й хімії / О. Карпенко // *Сільські вісті.* – 2010. – 27 трав. – С. 1.

90. *Карпій В.* Біологічне землеробство / В. Карпій // *Сільські вісті.* – 2008. – 4 берез. – С. 1, 3.

91. *Кисель В. И.* Почва в органическом земледелии / В. И. Кисель, Л. А. Шедей // *Надежда планеты.* – 2009. – № 12. – С. 7–9.

92. *Кисленко О.* Органічному сільському господарству в Україні бути! : [за матеріалами Другого круглого столу країн Східної Європи «Органічне сільське господарство та його законодавче забезпечення»] / О. Кисленко // *Дім, сад, город.* – 2008. – № 12. – С. 23–25.

93. *Кобець М. І.* Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. Досвід використання технологій органічного землеробства в Україні / М. І. Кобець // *Проект «Аграрна політика людського розвитку».* – Київ, 2004. – 22 с.

94. *Ковальова О. В.* Формування системи регулювання розвитку еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва / О. В. Ковальова // *Агроінком.* – 2008. – № 3/4. – С. 53–58.

95. *Кодекс Алиментаріус «Руководящие положение по производству, переработке, маркировке и сбыту органических продуктов»*, разработанный IFOAM (Международной Федерацией движения за органическое сельское хозяйство) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://organic-food.com.ua/zaknodatelstvo-es/>

96. *Коняшин А.* Сертификация органического производства в Украине / А. Коняшин // *Надежда планеты.* – 2008. – № 5. – С. 2–4.

97. *Коренюк П. І.* Еколого-економічний механізм раціонального використання природно-ресурсного потенціалу / П. І. Коренюк // *Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.* – К.: РВПС України НАН України, 2002. – Ч. II. – С. 50–59.

98. *Корніцька О. І.* Соціально-економічні передумови розвитку виробництва продукції органічного землеробства / О. І. Корніцька // *Вісник Сумського НАУ.* – 2008. – № 11(16). – С. 41–46.

99. *Корніцька О. І.* Еколого-економічне оцінювання виробництва органічної продукції / О. І. Корніцька // *Агроекологічний журнал*. – 2009. – № 1. – С. 66–68.

100. *Корніцька О. І.* Органічне виробництво: основні напрями наукового забезпечення / О. І. Корніцька // *Агроекологічний журнал*. – 2011. – № 3. – С. 26–30.

101. *Костин П. Н.* Проблемы развития «органического» земледелия в его культуре / П. Н. Костин // *Настоящий хозяин*. – 2011. – № 6. – С. 26–30.

102. *Кочерга М. М.* Організаційно-економічний механізм екологічного аудиту сільськогосподарського виробництва / М. М. Кочерга // *Науковий вісник НЛТУ України*: [зб. наук.-техніч. пр.]. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.02. – С. 73–79.

103. *Кулішов В. В.* Мікроекономіка: Основи теорії і практикум: [навч. посіб.] / Кулішов В. В. – Львів: Магнолія плюс, 2004. – 332 с.

104. *Кумпилов Б. К.* Повышение конкурентоспособности АПК региона на основе развития экологически чистых технологий производства (на материалах Республики Адыгея): дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Кумпилов Бислан Кучукович. – Майкоп, 2009. – 161 с.

105. Методичні рекомендації з комплексної агроекологічної оцінки земель сільськогосподарського призначення / За ред. О.О. Ракоїд. – К.: Логос, 2008. – 51 с.

106. *Маршалл А.* Принципы политической экономии: в 3-х т./ А. Маршалл – М.: Прогресс, 1993–1994. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 310 с.; Т. 3. – 351 с.

107. Методы решения экологических проблем: монография / [О. Ф. Балацкий, В. Н. Кислий, А. А. Швиндина и др.] ; под ред. Л. Г. Мельника, Е. В. Шкарупы. – [3-е изд.]. – Сумы: СумГУ, 2010. – 663 с.

108. *Михненко Т. Н.* Социально-экономическая эффективность потребления и производства экологически чистых продуктов и роль предпринимательства в их производстве: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Михненко Татьяна Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2003. – 175 с.

109. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine.fibl.org/>

110. *Мочерний С. В.* Економічна теорія : [навч. посіб.] / С. В. Мочерний. – 4-те вид., стереотип. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 640 с. – (Серія «Альма-матер»).

111. *Никитина З.* Организация экологического сельскохозяйственного производства / З. Никитина // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2009. – № 1. – С. 13–14.

112. *Никитина З. В.* Организационно-экономический механизм экологизации сельскохозяйственного производства (теория, методология, практика): дис. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / Никитина Зоя Вилениновна. – Москва, 2010. – 308 с.

113. *Никитюк О. А.* Аналіз міжнародної і національної нормативних баз у сфері безпечності та якості сільськогосподарської продукції / О. А. Никитюк // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 3. – С. 38–42.

114. *Никитюк О. А.* Сертифікація і стандартизація продукції органічного землеробства / О. А. Никитюк // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 2. – С. 26–31.

115. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

116. *Олейник А.* Институциональная экономика / А. Олейник – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.

117. *Опара М. М.* Досвід біологічного землеробства : [ПП «Агроекологія» Шишацького р-ну Полтавської обл.] / М. М. Опара // Агровісник-Україна. – 2006. – № 2. – С. 29.

118. Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області: практичні рекомендації / С. С. Антонєць та ін. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 200 с.

119. Органічне сільське господарство та його розвиток в умовах кооперації / [Н. В. Зіновчук, В. В. Зіновчук, О. В. Скидан та ін.]; за ред. Н. В. Зіновчук. – Житомир: Рута, 2011. – 160 с.

120. Органічний сектор в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективні стратегії на майбутнє [пер. з англ. В. Вовк]. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clubofrome.org.ua/corweb/Article/Print/14>.

121. Основи біологічного та адаптивного землеробства : навчальний посібник / [П. В. Писаренко, О. О. Горб, Т. В. Невмивако, Ю. С. Голік]. – Полтава : Оріяна, 2009. – 312 с.

122. *Павленко О. В.* Экономический механизм повышения заинтересованности предприятий в производстве экологически безопасной продукции: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Павленко Ольга Владимировна. – Ростов-на-Дону, 2007. – 170 с.

123. *Панас Р. М.* Раціональне використання та охорона земель : [навч. посіб. для студентів вузів] / Р. М. Панас. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 350 с.

124. *Панченко В. Г.* Вчера, сегодня, завтра украинского национального питания. Уроки здоровья / В. Г. Панченко. — Днепропетровск : Пороги. 2004. — 274 с.

125. *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния: в 2-х т. / Артур Пигу ; [пер. с англ. ; вступит. ст. Г. Б. Хромушина, общ. ред. С. П. Аукуционека]. – М.: Прогресс, 1985. – Т. 1. – 512 с. – (Серия «Экономическая мысль Запада»).

126. *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния: в 2-х т. / Артур Пигу ; [пер. с англ. ; общ. ред. С. П. Аукуционека]. – М.: Прогресс, 1985. – Т. 2. – 454 с. – (Серия «Экономическая мысль Запада»).

127. *Писаренко В. М.* Агроєкологія: [навч. посіб. для студентів вузів] / Писаренко В. М., Писаренко П. В., Писаренко В. В. – Полтава, 2008. – 256 с.

128. *Пізняк Т.І.* Організаційно-економічний механізм формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування / Т.І. Пізняк // Вісн. Сумськ. нац. аграрн. ун-ту. Серія : Фінанси і кредит. – 2007. – № 2 (23). – С. 144–149.

129. *Пізняк Т.І.* Розвиток консалтингової діяльності у сфері органічного землеробства в умовах ринкової економіки / Т.І.Пізняк // Економіка. Фінанси. Право. – 2014. – № 2/1. – С.40-43.

130. Политическая экономия: учеб. для вузов / [Медведев В. А., Абалкин Л. И., Ожерельев О. И. и др.] – М.: Политиздат, 1990. – с. 735.

131. *Постанова* Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» № 1158 від 19 вересня 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

132. *Постанова* Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та

дієтичного харчування» № 1195 від 3 жовтня 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

133. *Потапенко В. Г.* Органічне сільське господарство як чинник економічної безпеки / В. Г. Потапенко, О. М. Потапенко // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 58–65.

134. *Проект* Закону України «Про органічне виробництво» від 21.02.2008 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>

135. *Проект* розвитку агробізнесу в Україні Міжнародної Фінансової Корпорації. Результат дослідження «Аграрне виробництво і аграрний бізнес в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agrosector.com.ua/reviews/show/93>

136. *Прокопчук Н.* Міжнародна виставка «Біофах» і перспективи України щодо розвитку органічного сільського господарства / Н. Прокопчук // Дім, сад, город. – 2011. – № 4. – С. 38–39.

137. *Прокопчук Н.* Украина на международной органической выставке «BIOFACH–2010» / Н. Прокопчук // Надежда планеты. – 2010. – № 4. – С. 5–8.

138. *Прутська О. О.* Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України / О. О. Прутська, О. В. Ходаковська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 142–151.

139. *Реймерс Н. Ф.* Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы: [монография] / Н. Ф. Реймерс — М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.

140. *Рудницька О. В.* Формування попиту на органічну продовольчу продукцію в Україні: аналіз і перспективи / О. В. Рудницька // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 116–120.

141. *Сава А. П.* Особливості визначення пріоритетних територій для виробництва екобезпечної аграрної продукції / А. П. Сава, Б. О. Сидорук // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 145–153.

142. *Синих Ю. Н.* Пути биологизации и экологизации севооборотов в современном земледелии / Ю. Н. Синих // Аграрная наука. – 2010. – № 9. – С. 19–21.

143. *Скидан О. В.* Аграрна політика України в період ринкової трансформації: [монографія] / О. В. Скидан. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2008. – 376 с.

144. *Скрипчук П.* Екологічна сертифікація як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції / П. Скрипчук // *Економіка України.* – 2006. – № 3. – С. 55–63.

145. *Сокальський В. В.* Органічне землеробство: проблеми і перспективи / В. В. Сокальський // *Економіка АПК.* – 2010. – № 4. – С. 48–53.

146. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого сільського розвитку: монографія / [Мішенін Є.В., Косодій Р.П., Бутенко В.М.]; за ред. д.е.н., проф. Є.В. Мішеніна. – Суми: ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 2009. – 310 с.

147. Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування «БІОЛАН» від 26.09.2006 р. / Розроб. С. Горбань, В. Діхтярука, В. Геновського та ін. / Міжнародна громадська організація «Асоціація учасників біовиробництва «БІОЛАН Україна», 2006 р. – 75 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.organicstandard.com.ua/>

148. *Старчевський І.* Комплексна біологізація захисту рослин / І. Старчевський, І. Беспалов, І. Махмудов // *Агро Перспектива.* – 2009. – № 12. – С. 66–69.

149. *Сучкова В. М.* Методичні підходи до обґрунтування ціни пропозиції на органічну продукцію / В. М. Сучкова // *Економіка АПК.* – 2009. – № 5. – С. 110–115.

150. *Танчик С. П.* Проблеми екологічних систем землеробства в Лісостепу України / С. П. Танчик, А. І. Бабенко // *Вісник аграрної науки.* – 2007. – № 7. – С. 14–18.

151. *Тарасова В. В.* Екологічність агровиробництва в Україні / В. В. Тарасова // *Агросвіт.* – 2010. – № 13. – С. 14–17.

152. *Тищенко Г.* Поки що в Україні простежуються два підходи до органічного землеробства: свідомий і вимушений / Г. Тищенко // *Зерно і хліб.* – 2011. – № 4. – С. 49–50.

153. *Ткаленко А.* Биометод – залог получения качественной продукции / А. Ткаленко // *Огородник.* – 2011. – № 5. – С. 14–16.

154. *Федоренко В. П.* Достижения и перспективы развития биологического метода защиты растений в Украине / В. П. Федоренко, А. Н. Ткаленко, В. П. Конверская // *Защита и карантин растений.* – 2010. – № 4. – С. 12–15.

155. Федосий І. А. Органические продукты в Украине / И. А. Федосий // Настоящий хозяин. – 2011. – № 1. – С. 40–42.

156. Філоненко І. Екологічно чисте виробництво «Агроекології»: [досвід органічного виробництва в ПП «Агроекологія» Шишацького р-ну Полтавської обл.] / І. Філоненко, В. Лубенець, М. Геймор // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 122–124.

157. Царенко А. М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции (теория и практика) / А. М. Царенко. – К. : Аграрная наука, 1998. – 256 с.

158. Чайка Т.О. Розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки: дис.... канд. екон. наук: 08.00.03 / Чайка Тетяна Олександрівна. – Миколаїв, 2012. – 322 с.

159. Чудовська В. А. Аналіз та оцінка каналів збуту органічної сільськогосподарської продукції / В. А. Чудовська // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 6. – С. 173–178.

160. Чудовська В. А. Державна підтримка виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні / В. А. Чудовська // Вісник ЖНАЕУ. – Житомир, 2012. – № 2 (32). – т. 2. – С. 442–451.

161. Чудовська В.А. Дослідження ринку органічної продукції в Україні / В.А. Чудовська // Наукові засади сталого розвитку економіки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 16–17 червня 2011 р.). – Тернопіль: Крок, 2011. – С. 331–333.

162. Чудовська В.А. Економічні проблеми становлення та розвитку органічного виробництва / В.А. Чудовська // Екологічні проблеми сільськогосподарського виробництва: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. мол. учених (Яремче, 21–24 червня, 2011 р.). – К.: ТОВ «ДІА», 2011. – С. 83–84.

163. Чудовська В.А. Інституційне забезпечення органічного виробництва в сільському господарстві / В.А. Чудовська // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 4–5 квітня 2012 р.). – Суми: Сумський державний університет, 2012. – Т. 1. – С. 190–191.

164. Чудовська В.А. Інституційне забезпечення розвитку органічного виробництва в Україні / В.А. Чудовська // Економіко-технологічно-правові засади екологобезпечного виробництва продукції і екологізації територій: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Польща, Ольштин, 17–18 травня 2012 р.). – Тернопіль: Крок, 2012. – С. 126–128.

165. *Чудовська В. А.* Напрями підвищення еколого-економічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції / В. А. Чудовська // Збалансоване природокористування. – 2013. – № 4. – С. 75–81.

166. *Чудовская В.А.* Организационно-экономические особенности сегментации рынка органической продукции в Украине / В.А. Чудовская // Рациональное природопользование: традиции и инновации: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Россия, Москва, 23–24 ноября 2012 г.). – М.: Издательство Московского университета, 2013. – С. 308–310.

167. *Чудовська В. А.* Організаційно-економічний механізм розвитку виробництва органічної продукції / В. А. Чудовська // Збалансоване природокористування. – 2013. – № 1. – С. 91–98.

168. *Чудовська В.А.* Органічне землеробство в умовах сталого розвитку сільських територій / В.А. Чудовська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 163. – Ч. 3. – С. 313–317. – (Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес).

169. *Чудовська В. А.* Проблеми розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції / В.А. Чудовська // Стан природних ресурсів, перспективи їх збереження та відновлення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Трускавець, 11–13 жовтня 2012 р.). – Дрогобич.: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2012. – С. 162–163.

170. *Чудовська В.А.* Сертифікація виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні / В.А. Чудовська // Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe: zbiór raportów naukowych. (Polska, Kraków, 29–31 stycznia 2013 r.) – Kraków: Diamond trading tour, 2013. – S. 152–154.

171. *Чудовская В. А.* Социально-экономическая эффективность органического производства / В. А. Чудовская // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 11 (40). – С. 289–293.

172. *Чудовська В.А.* Стримуючі фактори розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні / В.А. Чудовська // Стратегія збалансованого розвитку агроєкосистем України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 березня 2013 р.). – К.: ТОВ «ДІА», 2013. – С. 168–169.

173. *Чудовська В. А.* Сучасні чинники розвитку органічного сільськогосподарства в Україні / Н. В. Зіновчук,

В. А. Чудовська // Вісник ЖНАЕУ. – Житомир, 2013. – № 1–2 (37). – Т. 2. – С. 299–306.

174. *Чудовська В. А.* Удосконалення організаційного механізму виробництва органічної продукції / В. А. Чудовська // Органічне виробництво і продовольча безпека: Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18–20 квітня 2013 р.). – Житомир: Полісся, 2013. – С. 193–197.

175. *Чудовська В. А.* Фактори формування вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції / В. А. Чудовська // АгроСвіт. – 2012. – № 18. – С. 40–44.

176. *Чудовська В. А.* Формування ціни органічної сільськогосподарської продукції в ринкових умовах / В. А. Чудовська // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 142–146.

177. *Чухно А.* Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4–13.

178. *Шаповал О.* Національні особливості органічного землеробства / О. Шаповал // Аграрний тиждень. Україна. – 2008. – Жовт. (№ 33). – С. 11.

179. *Шерстобоева О. В.* Екологічні, економічні та соціальні передумови біологічного землеробства / О. В. Шерстобоева // Агроєкологічний журнал. – 2007. – № 1. – С. 67–70.

180. *Шикула М. К.* Відтворення родючості ґрунтів в ґрунтозахисному землеробстві / М. К. Шикула, С. С. Антонєць. – К.: Оранта, 1998. – 680 с.

181. *Шкуратов О. І.* Механізм управління екобезпечним сільськогосподарським виробництвом / О. І. Шкуратов // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2012. – № 4 (20). – С. 328–334. – (Серія: Економічні науки).

182. *Шкуратов О. І.* Напрями підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств / О. І. Шкуратов // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 1. – С. 74–78.

183. *Шкуратов О. І.* Основні елементи гарантування продовольчої та екологічної безпеки України / О. І. Шкуратов // Економіка природокористування і охорона навколишнього середовища: [зб. наук. пр.]. – К.: ДУ ІЕПСР НАНУ, 2013. – С. 160–165.

184. *Шкуратов О.І.* Оцінка земель в процесі організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва / О.І. Шкуратов // *АгроСвіт*. – 2013. – № 24. – С. 13–17.

185. *Шкуратов О. І.* Розвиток інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України: [монографія] / О. І. Шкуратов, Н. В. Кюрчева. – К: ТОВ «Кондор», 2011. – 338 с.

186. *Шкуратов О.І.* Сутність органічного сільського господарства: концептуальний підхід / О.І. Шкуратов // *Збалансоване природокористування*. – 2013. – № 4. – С. 68–71.

187. *Шпичак О. М.* Обґрунтування ціни на екологічно «чисту» продукцію / О. М. Шпичак // *Економічний довідник аграрника*. – К.: Преса України, 2003. – С. 309–310.

188. *Шубравська О.* Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубравська // *Економіка України*. – 2008. – № 1. – С. 53–61.

189. *Шувар І. А.* Біологічне землеробство та його перспективи / І. А. Шувар, Б. І. Шувар // *Агросектор*. – 2007. – № 9. – С. 18–20.

190. *Шурик М. В.* Фінансове забезпечення запровадження органічного землеробства в Карпатському макрорегіоні / М. В. Шурик // *Фінанси України*. – 2009. – № 4. – С. 91–98.

191. *Щербинина Е.* Внедрение биологического метода / Е. Щербинина, А. Бурковский // *Овощеводство*. – 2011. – № 10. – С. 54–55.

192. *Ющенко О.* «Галекс-Агро»: високий потенціал органічної продукції / О. Ющенко ; розмовляла О. Кисленко // *Дім, сад, город*. – 2011. – № 5. – С. 42–43.

193. *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец – М.: Экономика, 2001. – 147 с.

194. *Янченко Н.* Про роль датської моделі консультативної служби для впровадження і розвитку органічного сільського господарства / Н. Янченко // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2006. – № 6. – С. 124–127.

195. *Яценко О. М.* Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан і перспективи розвитку / О. М. Яценко, Ю. С. Завадська // *Екологічні, технологічні та соціально-економічні аспекти ефективного використання матеріальної бази АПК*. – Львів: Нац. агроуніверситет, 2008. – С. 271–278.

196. Access to European Union law. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/>
197. Agriculture and Rural Development. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/>
198. Bonnard, Patricia. Improving the Nutrition Impact of Agriculture Interventions: Strategy and Policy Brief / Food and Nutrition Technical Assistance (FANTA) Project. – Washington, D. C.: Academy for Educational Development, 2001. – 17 p.
199. Bundespreis Ökologischer Landbau. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oekolandbau.de/>
200. Canadian Food Inspection Agency. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inspection.gc.ca/>
201. Česká technologická platforma pro ekologické zemědělství. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ctpez.cz/>
202. Chudovskaya V. The labeling of organic agricultural products in Ukraine / V. Chudovskaya // Zprávy vědecké ideje – 2013: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická konference (Česka, Praha, 27 října – 05 listopadu 2013 r.) – Díl 6. Ekonomické vědy. – Praha: «Education and Science» s.r.o., 2013 – Str. 24–26.
203. Codex Alimentarius. 1999. Guidelines for the Production, Processing, Labelling and Marketing of Organically Produced Foods (GL-32).
204. Committee on Accreditation for Evaluation of Quality. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.caeq.ca/>
205. Definition of Organic Agriculture [Электронный ресурс] / Офіційний веб-сайт International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM). – Режим доступа: <http://www.ifoam.org>
206. Eurostat Organic Farming Statistics; farm structure Surveys. Statistics in focus – Agriculture and Fisheries – 69/2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
207. FiBL Deutschland - Wissenschaftlicher Service für den Ökolandbau. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fibl.org/de/deutschland/standort-de.html>
208. IFOAM Basic Standards (approved by the IFOAM General Assembly, Victoria, Canada, August 2006). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ifoam.org.

209. Import of organic products: List of Recognized Certification Bodies and Control Authorities. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.blw.admin.ch/>
210. Infocentrum PRO-BIO ligu. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.toulcuvdvr.cz/>
211. International Federation of Organic Agriculture Movements [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifoam.org/>
212. International Organic Accreditation service. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ioas.org/>
213. La bio en France de la production a la consommation. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agencebio.org/>
214. *Mapusua K.* An overview of organic agricultural in the Pacific / Karen Mapusua, Micheke Maccari // Report Commissioned by IFOAM. – 2007. – 48 p.
215. Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare al Republicii Moldova. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.maia.gov.md/>
216. National Organic Standard Board Recommendations (National Organic Program USDA). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ams.usda.gov/nop/nosbinfo.htm>
217. Ökologischer Landbau. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bmel.de/>
218. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2009). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ifoam.org.
219. Organic Agriculture Centre of Canada. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dal.ca/>
220. Organic Center. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://organic-center.org/>
221. Organic Certification and Market Development in Ukraine. – October, 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.swiss-cooperation.admin.ch/>
222. Organic Federation of Canada. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organicfederation.ca/>
223. Organic in Europe. Prospects and Developments (2014). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organic-europe.net/>
224. Organic Market Development in Ukraine 2012–2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukraine.fibl.org/>

225. Organic Trade Association. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ota.com/>
226. Poland: Country Report. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organic-europe.net/>
227. *Polonsky M. J.* Environmental Marketing: Strategies, Practice, Theory, and Research / Michael Jay Polonsky, Alma T. Mintu-Wimsatt. – Routledge, 1995. – 415 с.
228. *Proctor P.* Biodynamic Farming: When Spirit Infuses Matter / P. Proctor // 2008. – 19 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cog.ca/documents/TCOG/08Spring-BiodynamicsSpring08.pdf>.
229. Research Institute for Organic Agriculture [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fibl.org/>
230. Skal for certified organic food. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organicholland.com/>
231. Standards Council of Canada. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scc.ca/>
232. The Organic Rules and Certification database. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://organicrules.org/information.html>
233. The World of Organic Agriculture 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organic-world.net/>
234. The world of organic agriculture statistics and emerging trends 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.fibl.org/>
235. United States of America – Links. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.organic-world.net/us.html>
236. *Wilier H.* The world of organic agriculture: statistics emerging trends 2009 / Helga Wilier, Minou Youssefi-Menzler, Neil Sorensen; International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) Bonn, Germany and Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland. – 2010.
237. *Wood S., Sebastian K., Scherr S. J.* Pilot analysis of global ecosystems: agroecosystems. – World Resources Institute (WRI). International Food Policy Research Institute (IFPRI), Washington, D.C., 2000. – 110 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тлумачення органічного сільського господарства в окремих країнах світу (згідно з існуючим законодавством)

Країна/організація	Значення
США, Колегія з національних стандартів органічної продукції Департаменту сільськогосподарства	Система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли та активність ґрунтів. Ґрунтується на мінімальному використанні штучних сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують і поліпшують екологічний баланс
Ізраїль, Міністерство сільськогосподарства та розвитку сільської місцевості	Система сільськогосподарського виробництва, основна мета якої – оптимізація виробництва якісних продуктів без використання штучних або синтетичних добрив, пестицидів чи інших хімікатів. Головний акцент зосереджується на збереженні довкілля для майбутніх поколінь та захисті навколишнього середовища в цілому. Виробничі цикли мають бути, по-можливості, замкнутими з мінімальним використанням дозволених зовнішніх чинників
Чеська Республіка, Закон «Про органічне сільське господарство»	Особливий вид господарського управління, що характеризується турботою про всі складові навколишнього середовища шляхом запровадження обмежень або заборони використання речовин чи агроприйомів, які негативно впливають на довкілля, забруднюючи його, та підвищують ризики в продовольчому ланцюзі
Республіка Польща, Закон «Про органічне сільське господарство»	Сільськогосподарське виробництво на органічному сільськогосподарському підприємстві, яке ведуть відповідно до принципів сталого розвитку, стимулюючи та підтримуючи механізми сільськогосподарського виробництва шляхом використання природних матеріалів, гарантуючи при цьому підтримання родючості ґрунтів та здоров'я флори і фауни

Країна/організація	Значення
Комісія Кодекс Аліментаріус Продовольчої сільськогосподарської організації/Всесвітньої організації охорони здоров'я	Цілісна система виробничого менеджменту, яка підтримує та поліпшує стан агроєкосистем, включаючи біорізноманіття, біологічні цикли й властивості ґрунтів, надаючи при цьому особливе значення та переваги використанню локальних ресурсів замість застосування витратних матеріалів неприродного походження. Це досягається за допомогою застосування агрономічних, біологічних та механічних методів замість використання синтетичних матеріалів, що забезпечує стаке функціонування агросистеми
Міжнародна Федерація органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM)	Сільськогосподарська система, яка сприяє збереженню довкілля, соціально та економічно підтримуючи виробництво здорових продуктів харчування, волокна тощо, в основі якої лежить застосування локально-специфічної родючості ґрунтів як основного елемента успішного виробництва. Така система використовує природний потенціал рослин, тварин, ландшафтів і спрямована на гармонізацію сільськогосподарської практики та навколишнього середовища. Значно зменшує використання зовнішніх факторів виробництва за рахунок обмеження застосування синтезованих хімічних шляхом добрив, пестицидів і фармпрепаратів, використовуючи для підвищення врожаїв та захисту рослин інші агротехнологічні заходи й різноманітні природні чинники. Вимагає дотримання принципів, зумовлених місцевими соціально-економічними, кліматичними та історико-культурними особливостями
Україна, Закон «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»	Виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом, для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів

Джерело: узагальнено автором за [65, 95, 51, 211].

Характеристика основних вимог щодо ведення органічного сільськогосподарського виробництва

Вимоги	Значення та шляхи реалізації
Заборона здійснення органічного господарювання в зонах із різними рівнями забрудненості довілля та неприпустимість спричинення такого забруднення при безпосередньому веденні органічного виробництва	Здійснюється шляхом створення дренажу чи водного джерела, або залишенням незасіяних розмежовуючих буферних смуг тощо
	Гарантує екологічну безпеку довілля
Забезпечення ізоляції від забруднених територій природними бар'єрами	Здійснюється шляхом насадження захисних лісосмуг, розташуванням підприємств, господарюючих за органічними принципами на території, віддаленій від автомобільних і залізничних доріг, промислових підприємств, АЕС та інших об'єктів, забруднюючих довілля на нормативно обгрунтованій віддаленості
	Забезпечує ефективне ведення органічного виробництва з дотриманням усіх вимог та принципів щодо територій господарювання і охорони довілля
Підтримка і розширення біологічних циклів та генетичного біорізноманіття в системі ведення господарювання, включаючи мікроорганізми, земну флору і фауну	Здійснюється шляхом застосування природних органічних добрив та заборною використання пестицидів, регуляторів росту, кормових добавок для тварин тощо
	Сприяє збереженню біорізноманіття, земної флори та фауни й навколишнього природного середовища в цілому
Заборона застосування пестицидів та агрохімікатів, отриманих шляхом хімічного синтезу, використання генетично модифікованих організмів чи їх похідних	Здійснюється шляхом використання органічних добрив та біопрепаратів
	Сприяє забезпеченню підтримки та поліпшенню стану навколишнього середовища
Забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів	Здійснюється шляхом оптимізації біологічної активності ґрунтів
	Зберігає земельні та інші природні ресурси, які використовуються при веденні органічного господарювання

Вимоги	Значення та шляхи реалізації
Підвищення саморегуляції і стійкості природних процесів для боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами	Здійснюється шляхом використання різноманітних взаємозалежних форм життя, а також селекції культур, сівозмін, сидератів, регулювання зрошування, обробітку ґрунту, використання біологічних препаратів тощо Забезпечує відповідну якість врожаю
-Заборона будь-якого контакту (прямого чи непрямого) органічної сільськогосподарської продукції з матеріалами та речовинами, використання яких заборонено в органічному виробництві та харчовій промисловості	Здійснюється шляхом розташування підприємств на сертифікованих територіях та, якщо не всі використовувані угіддя застосовуються для органічного виробництва, то необхідно відокремити землі, продукцію і тварин від тих, які використовуються при традиційному виді господарювання Сприяє забезпеченню якості та безпеки сільськогосподарської органічної продукції на всіх етапах її життєвого циклу
Забезпечення тваринам умов утримання, що відповідають їхнім природним умовам існування	Здійснюється шляхом визначення мінімальної площі поверхні у приміщеннях (чиста площа, яку можуть використовувати тварини) та на відкритих майданчиках Сприяє здоровому існуванню тварин, відсутності у них стресів та забезпеченню їхнього природного утримання
Заборона застосування в тваринництві стимуляторів росту, гормонів та антибіотиків	Здійснюється шляхом використання кормових матеріалів та добавок природного, тваринного й мінерального походження Сприяє здоровому існуванню тварин та отриманню якісних і безпечних продуктів тваринництва
Встановлення кількості поголів'я худоби в органічних господарствах відповідно до площі земельних угідь	Здійснюється шляхом визначення максимальної кількості відповідного виду чи класу тварин на 1 га, що еквівалентна 170 кг азоту на гектар на рік Сприяє запобіганню деградації ґрунтів, забрудненню поверхневих та підземних вод
Розвиток сталих водних екосистем та всіх наявних там форм життя	Здійснюється шляхом забезпечення раціонального використання та належної охорони водних ресурсів Сприяє збереженню і відтворенню водної флори та фауни

Вимоги	Значення та шляхи реалізації
Бажане забезпечення замкнутого циклу обміну поживних речовин рослин	<p>Забезпечується шляхом ведення одним господарством органічного рослинництва і тваринництва</p> <p>Сприяє підтриманню й підвищенню родючості та біологічній активності ґрунтів</p>
Використання чистих, правильно облаштованих, відповідної конструкції контейнерів та транспортних засобів, використовуваних для перевезення органічних продуктів харчування	<p>Здійснюється шляхом облаштування відповідних контейнерів та транспортних засобів для належних умов перевезення й реалізації органічної продукції</p> <p>Сприяє підтриманню необхідної якості органічних харчових продуктів та умов транспортування</p>
Зберігання готової продукції в окремих приміщеннях, контейнерах при кімнатній температурі чи особливих умовах (якщо це передбачено технологією)	<p>Забезпечується шляхом підготовки та облаштування спеціально відведених сільськогосподарських приміщень до відповідних умов зберігання</p> <p>Сприяє зберіганню якісних харчових характеристик органічної продукції</p>
Заборона обігу органічної продукції без наявності відповідного маркування та сертифікації	<p>Здійснюється шляхом проведення господарством сертифікації та, як наслідок, отриманням відповідного, застосовуваного на території країни знаку маркування органічної продукції</p> <p>Сприяє позиціонуванню власної продовольчої продукції в якості екологічно безпечного та здорового харчування</p>
Забезпечення розповсюдження інформації серед споживачів щодо органічної продукції та її маркування працівниками сертифікованих компаній тощо	<p>Здійснюється шляхом підготовки і навчання персоналу та застосування різного виду реклами</p> <p>Сприяє підвищенню довіри споживачів до даного виду продукції та підвищенню екологічної свідомості населення</p>

Джерело: авторська розробка.

Вихідні дані для розрахунків залежності ціни від окремих статей витрат у традиційних господарствах Житомирської області

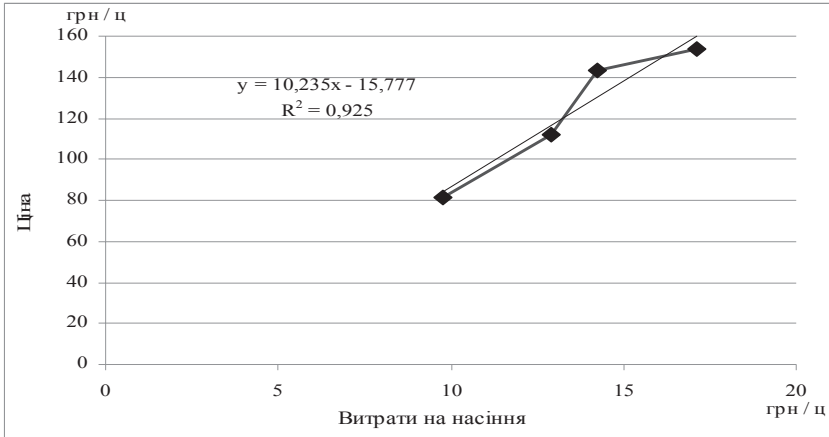
Показники, грн/ц	Роки			
	2009	2010	2011	2012
Ціна (Y)	81,53	112,30	143,15	153,47
Насіння (X_1)	9,79	12,91	14,24	17,15
Мінеральні добрива (X_2)	11,54	14,23	17,25	20,48
Нафтопродукти (X_3)	11,21	13,68	14,47	16,11
Заробітна плата (X_4)	6,28	6,97	6,39	7,30

Вихідні дані для розрахунків залежності ціни від окремих статей витрат в органічних господарствах Житомирської області

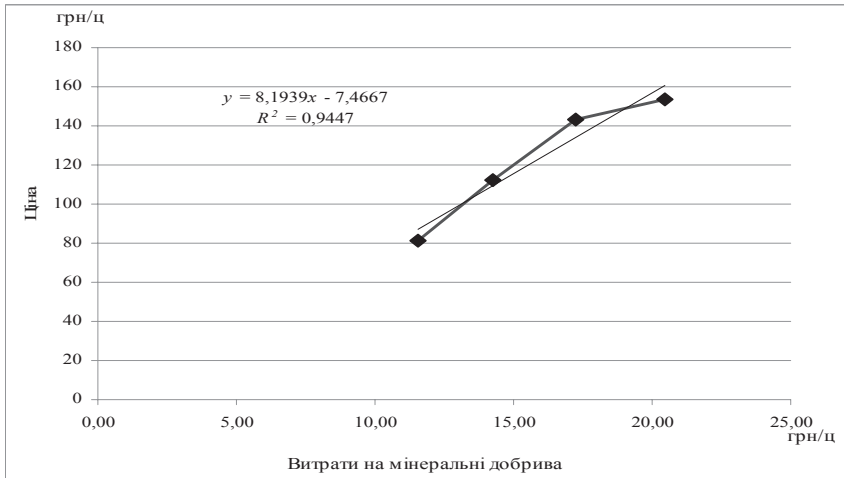
Показники, грн/ц	Роки			
	2009	2010	2011	2012
Ціна (Y)	105,74	117,03	204,45	275,66
Насіння (X_1)	5,53	6,05	6,77	7,07
Органічні добрива (X_2)	1,18	1,89	2,08	2,68
Нафтопродукти (X_3)	11,61	14,59	25,34	27,39
Заробітна плата (X_4)	2,04	1,70	2,07	2,77

Результати регресійно-кореляційного аналізу

ТРАДИЦІЙНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА

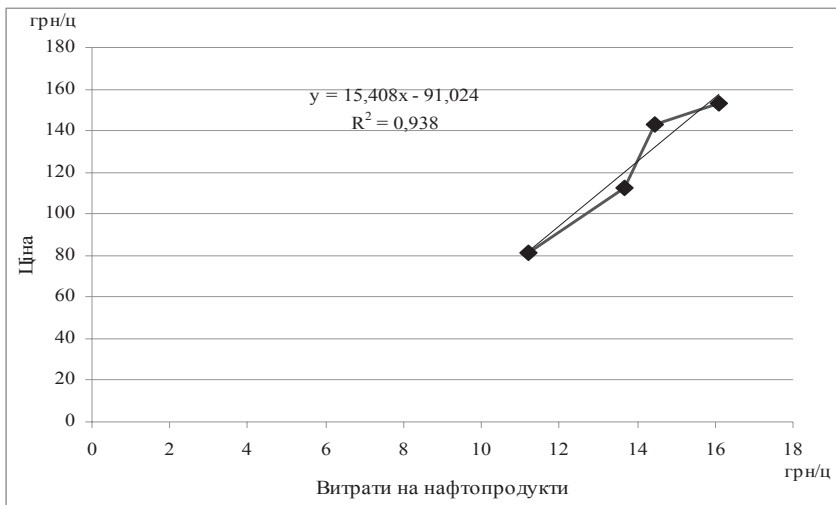

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на насіння при виробництві зернових та зернобобових культур

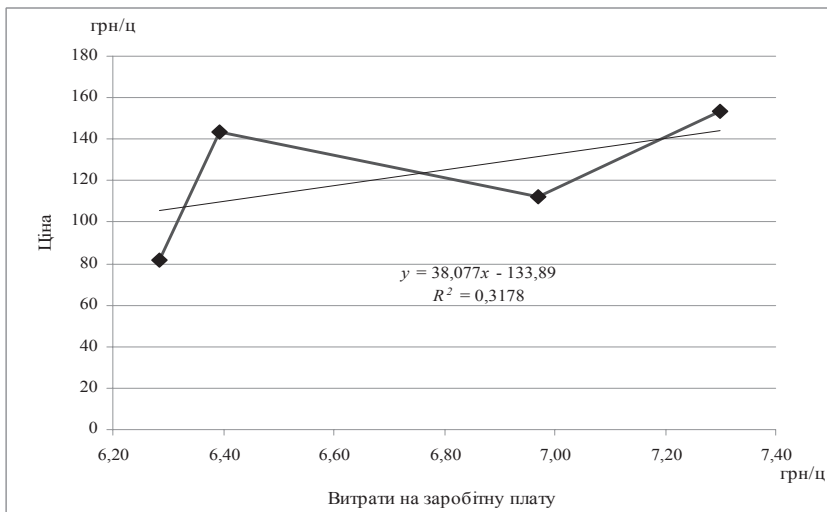

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на мінеральні добрива при виробництві зернових та зернобобових культур

ТРАДИЦІЙНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА

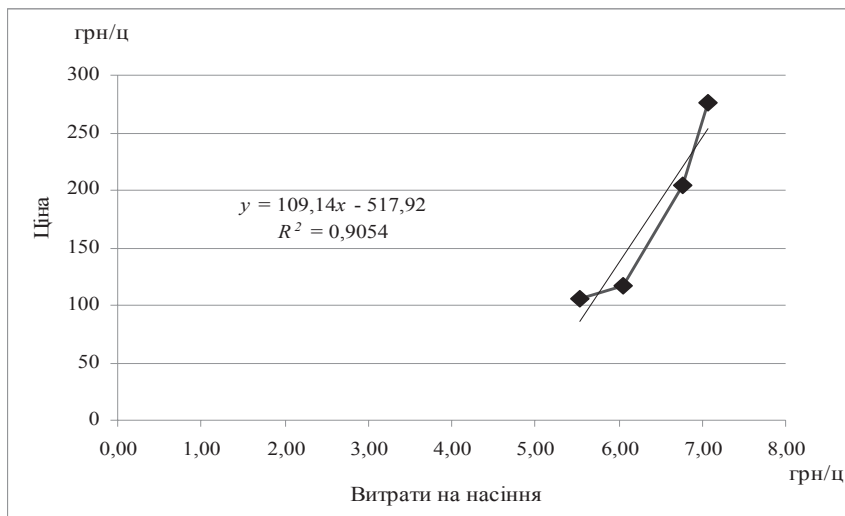

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на нафтопродукти при виробництві зернових та зернобобових культур

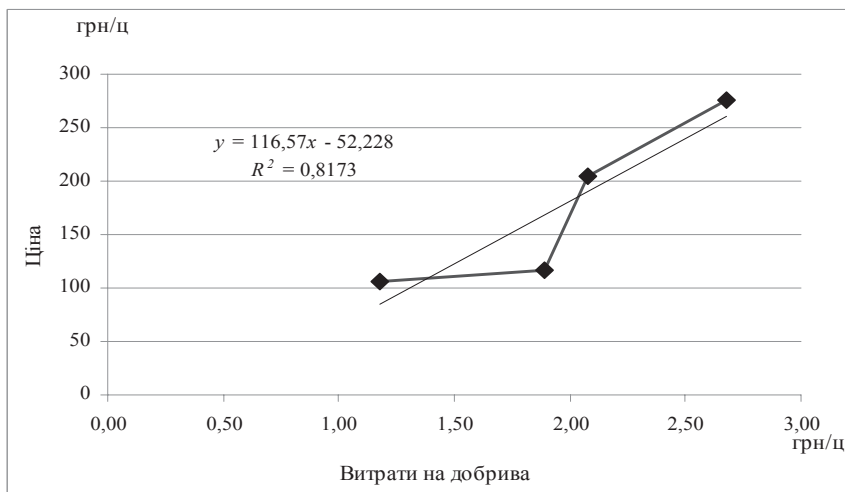

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на заробітну плату при виробництві зернових та зернобобових культур

ОРГАНІЧНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА

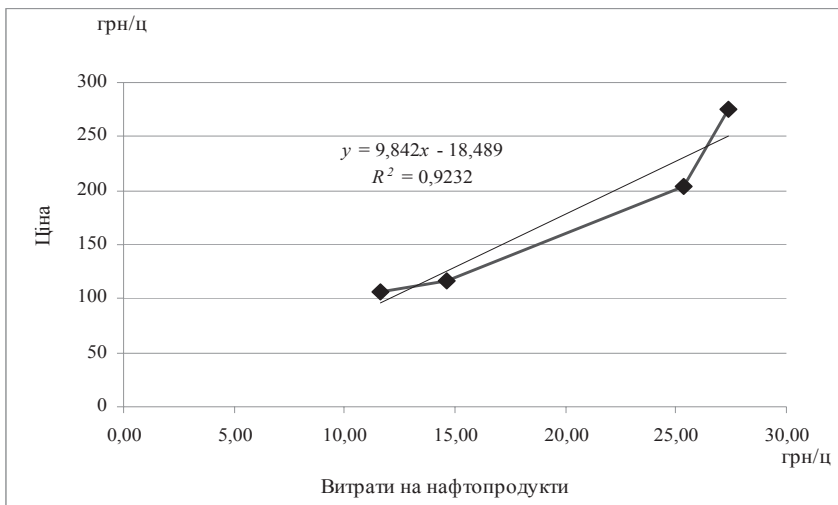

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на насіння при виробництві зернових та зернобобових культур

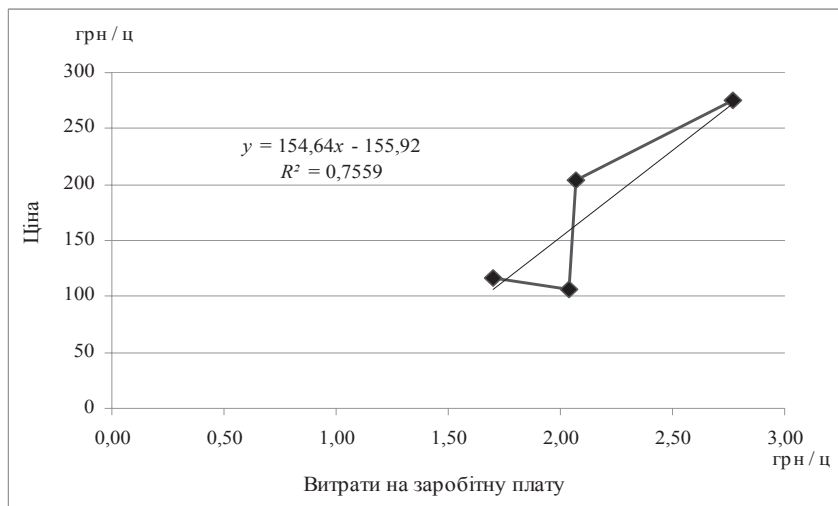

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на добрива при виробництві зернових та зернобобових культур

ОРГАНІЧНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА

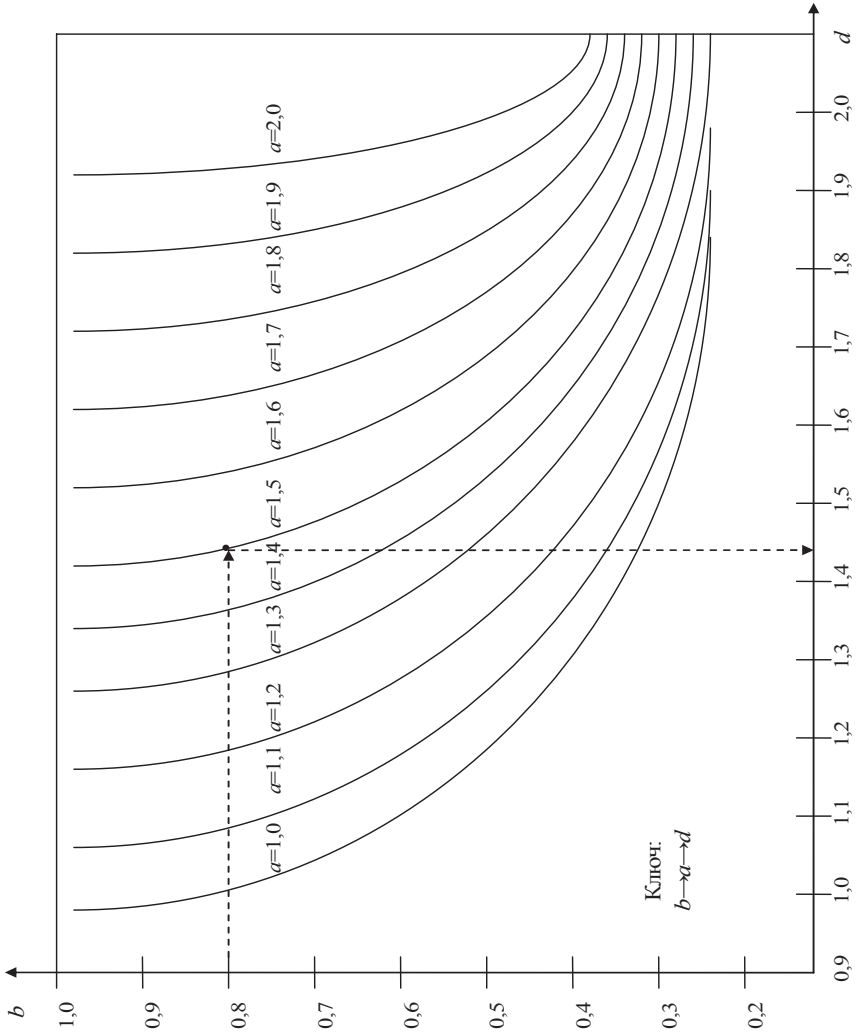

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на нафтопродукти при виробництві зернових та зернобобових культур

Графічне зображення залежності між ціною та витратами на заробітну плату при виробництві зернових та зернобобових культур

Межа мінімальної ціни одиниці органічної сільськогосподарської продукції (коефіцієнт d)

Джерело: побудовано автором.

Монографія

**ШКУРАТОВ Олексій Іванович,
ЧУДОВСЬКА Вікторія Анатоліївна,
ВДОВИЧЕНКО Андрій Васильович**

**ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ
ГОСПОДАРСТВО:
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ
ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ**

Підписано до друку 11.06.2015.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. аркушів — 14,42.
Обл.-вид. аркушів — 12,98
Тираж 300 прим.

Замовлення № АЕ-09-15-1.

Друк ТОВ “ДІА”:
вул. Васильківська, 45, Київ, 03022.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців серія ДК № 1149 від 12.12.2002 р.